ANADOLU'DA MOĞOLLAR

FARUK SÜMER

I.

1227 yılında Cengiz Han'ın halefi olarak kağan seçilen Ögedey, Curmağun Noyan'ı otuz-kırk bin kişilik bir ordunun başında Harizmşah Celâleddin Mengü Berti'nin üzerine göndermişti[1]. Celâleddin bu zamanda *İran*'ın mühim bir kısmına hâkim bulunuyordu; hükümet merkezi *Tebriz* şehri idi. Bu şehir ilk defa onun zamanında *İran*'ın baş şehri olmuştur. Curmağun *Moğol Sünit (suni'it)* boyundan olup, Cengiz Han mektebinden yetişmiş değerli bir kumandandı. Curmağun'un yanına kendisi gibi muktedir kumandanlar verilmişti: Baycu (*Bisu'ut* boyundan), Yeke yisa'ur (? ياكا ييسور = *Yasa'ur, Kurulas*'dan), Melikşah, Sarıcı (ساريجى), Miñ İgemiş (منك ايكيش, *Uygur*), Esüke (اسكه), Büyük Çağatay (*Arlat* = *Arulat*'dan), Küçük Çağatay (*Sünit*'den). Adı geçen bu kumandanların çoğu da Cengiz Han mektebinden yetişmişlerdi[2]. Bunlardan Baycu, Yeke Yisa'ur ve Melikşah tümen beğleri, diğerleri de binbaşı idiler[3].

Curmağun'un başkumandanı olduğu ordu dört tümenden müteşekkildi[4]. Bu ordu geri dönmeyerek, açılan yerlerde daimî ola-

[1] Cuveynî, *Tarih-i Cihânguşây*, yay. Mirza Muhammed-i Kazvinî, GMS, *Leyden*, 1912, s. 150; Reşîdud-dîn, *Câmiu't-tevârih*, yay. E. Blochet, GMS, *Leyden*, 1911, s. 18.

[2] Reşîdud-dîn, *Moskova*, 1956, s. 150.

[3] *Ermeni* müverrihi Kiragos, (*Türkiyat Mecmuası*, II, s. 176). Curmağun'dan sonra onun başlıca yardımcıları olarak şu beğleri sayar: Israr Noyin (yani Yisa'ur Noyan), Gutan veya Çorçun Noyin, Dutan Noyin. Aknerli Grigor ise (*Moğol tarihi*, türkçeye çeviren Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1954, s. 11-12) daha tafsilatlı bir liste vermektedir: Asutu Noyan, Çağatay, Sunitay, Küçük Çağatay, Baycu Noyan, Asar Noyan, Huttu Noyan, Tuttu Noyan, Ogotay Noyan, Hocay Noyan, Hurumçi Noyan, Hunan Noyan, Taynal Noyan ve Engurag Noyan.

[4] Reşîdud-dîn (*Moskova* yayını, gösterilen yer). Fakat, Cuveynî (gösterilen yer yine ondan naklen Reşîdud-dîn, Blochet, gösterilen yer) üç tümen diyor. Cuveynî'nin sözleri doğrudan doğruya *Moğolistan*'dan gönderilen tümenleri ifade edebilir (metni tetkik ediniz).

rak kalacağı için askerler ailelerini de birlikte götürmekte idiler[5]. Bu dört tümenden biri sadece *Uygur, Karluk, Türkmen, Küçey* adlı *Türk* kavimleri ile *Kâşğar* bölgesi *Türkleri*'ne mensup askerlerden meydana gelmişti. Bu tümenin başında, yukarıda adları geçen beylerden Melikşah (şüphesiz *Türk* ve *Müslüman*) bulunuyordu[6]. Yine bunlardan Miñ İgemiş de bir *Uygur* binliğine (moğolca: *minga*, farsça: *hezâre*) kumanda ediyordu[7].

Şüphesiz, Celâleddin gibi, çok yiğit bir düşmana karşı bundan daha az bir kuvvet gönderilemezdi. Curmağun bir yel gibi, *Mo-*

[5]- ... جورماغون را با چهار تومان لشکر تما معیّن کرده بدین جانب روانه کردند لشکر تما آن باشد که بر لشکرها تخصیص کرده از هزاره و صده بیرون کنند و بولایتی فرستند تا آنجا مقیم شوند

(Ögedey Kaan) "Curmağun'u dört tümen *teme çerisi* ile görevlendirib bu tarafa gönderdi. *Teme çerisi*, binlik ve yüzlüklerden ayrılan ve bir ülkede oturmak üzere gönderilen çeriye denilir" (Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 151).

[6]- و یك امیر تومان دیگر ملکشاه بود که لشکری از اویغور و قارلوق و ترکمان و کاشغری و کوجای جمع کرده بودند و بوی داده چون وفات کرد جای او بپسرش هندوجاق دادند و ملك قم را بی گناه بکشت و بدان سبب امیر ارغون اورا بحکم یرلیغ منککو قآن بر در طوس بیاسا رسانید خانهای او را بر اوروغ چهار پسر جینککیز خان بخش کردند و برادرش سالار بیك را بجای او منصوب گردانیدند و در وقتی که کیتبوقا نویان در جنك مصر کشته شد و سالار بیك با او بود گریخته بازآمد هولاکو خان اورا بدان سبب در گناه آورده بیاسا رسانید و آن هزارها بدیگر امرا حوالت فرمود از آنجمله یکهزاره این زمان ناولدار دارد

"Tümen beğlerinden diğer biri de Melikşah olup, *Uygur, Karluk, Türkmenler* ile *Kaşgarlı* ve *Küçeyler*'den toplanmış çerinin kumandası ona verilmişti. O ölünce, yerini oğlu Hinducak'a verdiler. Hinducak *Kum* melikini suçsuz olarak öldürdüğünden Mengü Kaan'ın yarlığı gereğince Emîr Arğun onu *Tus* kapısında öldürttü ve evlerini Cengiz Han'ın dört oğlunun uruğu arasında taksim etti. Kardeşi Sâlâr Beğ'i yerine geçirdiler. *Mısır* savaşında Kitbuğa Noyan öldürülüb onunla birlikte bulunan Sâlâr Beğ kaçarak geri gelince Hülegü Han onu suçlu bularak öldürttü ve binlikler başka beğlere verildi. O cümleden olarak bu binliklerden birinin beği Navuldar'dır (Reşîdud-din, *Moskova*, s. 154-155).

[7] Reşidud-din, *Moskova*, s. 155.

ğolistan, Türkistan, Doğu ve *Orta İran*'ı geçib, *Âzerbaycan*'a geldi. Maddeten zayıf ve bilhassa manen çökmüş olan *Türk* hükümdarı kendisinden beklenen dayanma ve direnmeyi gösteremedi. Çekilmiş olduğu *Âmid* dolaylarında ikinci bir baskına uğrayıp tek başına *Meyyafârikin* dağlarına kaçtı ve orada bir *Kürd* tarafından öldürüldü (1231).

Bu başarı üzerine Celâleddin'in ülkesi *Moğol* İmparatorluğuna katılmış olduğu gibi, Celâleddin'e tâbî olan küçük devletler de *Moğol* hâkimiyeti altına girdiler.

Curmağun, karargâhını *Muğan* ovasında kurdu. Askerlerinin bir bölüğü de *Erran*'da yurd tuttu. Her iki bölge de otu bol, *suvatları* çok ve aynı zamanda kışlamak için pek elverişli yerlerdi. *Moğollar'ın* gelişi üzerine, adları geçen her iki bölgede, *Selçuklu* devrinden beri yaşamakta olan çok kalabalık sayıdaki *Türkmenler Anadolu*'ya göç etmek zorunda kaldılar [8].

Moğollar'a en yakın ülke *Gürcistan* idi. *Gürcüler*, XII. yüzyıldan itibaren *İran Selçuklu* devletinin sonu gelmez iç mücadeleler ile zayıf bir duruma düşmesinden faydalanarak, komşu *İslâm* ülkelerine sürekli saldırılarda bulunmakta idiler. Hattâ XIII. yüzyılın başlarında o kadar kuvvetli bir hale gelmişlerdi ki, *Türkiye Selçukluları* hükümdarı Süleyman Şah'ı bile *Avnik* dolaylarında mağlûbiyete uğratmışlardı. Ancak, Celâleddin *Gürcüler*'e birkaç mühim darbe vurarak onların kuvvetini epeyce kırmıştı.

Curmağun *Muğan*'a yerleştikten sonra, daha ziyade *Gökçe Göl* taraflarındaki *Ermeniler* ile *Gürcüler*'i itaat altına almakla meşgul oldu. Arada sırada *Diyarbekir* taraflarına, *Musul-Erbil* yörelerine ve *halîfelik* topraklarına da yağma ve çapul akınları yapılıyordu.

Bu esnada Yakın Doğu'da *Moğol* hâkimiyeti altına girmemiş üç devlet vardı: *Abbasî halîfeliği, Eyyubî*ler ve *Türkiye Selçukluları. Abbâsî halîfeliği* başlıca *Irak, Huzistan* ülkelerini içine alıyordu. Başta *Bağdad* olmak üzere memleket mamur bir durumda idi. Eskisi gibi devam eden *Hind* ticareti *halifeliğin* en zengin gelir kaynağını teşkil ediyordu. *Bağdad*, genişliği, nüfusunun çokluğu, kalabalık pazarları, ilim müesseseleri ile *islâm* âleminin en büyük, en hareketli ve en zengin şehri vasfını taşımakta devam ediyordu. *Halîfeliğin* sayıca pek fazla olmayan, fakat iyi yetiştirilmiş ve techiz edilmiş *Türkler'den* müteşekkil (çoğu *Kıpçaklar*'dan) bir ordusu vardı. *Irak Selçukluları'n-*

[8] F. Sümer, *Oğuzlar*, *Ankara*, 1967, s. 130.

dan Sultan Mesud (1134 - 1152) halîfeliğin cismanî kudrete sahip olmasını önlemek için çağdaşı bulunan halîfeye *Türk memlûkü* satın almamayı kabul ettirmişti. Fakat ne bu tedbir, ne de *Türk* askerinin *(Etrâk)*, halîfelerden bazılarının öldürülmesine kadar giden, serkeşçe hareketleri onları, ordularını *Türkler'den* teşkil etmek fikrinden bir türlü vazgeçirmemişti.

Mısır, *Suriye*, *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu*'daki bazı yörelerin (*Hısn Keyfa*, *Meyyâfarikin*, *Ahlat)* hâkimleri olan *Eyyubîler*, birbirleri ile sonu gelmez bir mücadele içinde bulunuyorlardı. Bunlar da hassa ordularını *Türkler'den* meydana getirmişlerdi. Bu *Türkler Eyyubî* hânedanı mensuplarının âciz şahsiyetler olmalarından faydalanarak 1250 yılında kudretli *Memlûk* devletini kuracaklardır.

Türkiye Selçuklu devletine gelince, bu esnada *Orta Doğu*'nun en kuvvetli devleti olarak görünüyordu. Devletin başında bulunan Alâeddin Keykubad (1220 - 1237), bir taraftan devletinin hududlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesinin maddeten ve manen gelişmesine çalışıyordu. *Hıristiyanların Selçuklu* ülkesine "*Türkiye*" ve "*Türkistan*" adlarını vermeleri de bilhassa bu hükümdarın devrinde görülmektedir. Bu husus, *Moğol* istilâsı sonucunda kalabalık *Türkmen* topluluklarının *Anadolu*'ya gelmeleri yüzünden bu ülkenin kavmî çehresinde daha geniş ölçüde değişmeler vuku bulması ile ilgilidir.

Yeni gelen bu *Türkmenler* bermutad daha ziyade *uç*lara, yani devletin sınır bölgelerine gönderiliyorlardı. Bu suretle hem onların dahilde zayıf ve buhranlı zamanlarda karışıklık çıkarmaları önleniyor, hem de hududlarda düşmana karşı mühim bir kuvvet bulundurulyordu. Sınır boyundaki *Türkmenler*'e "*Uç Türkmeni*" deniliyordu. Bunlar gösterdikleri faaliyetler ile o kadar büyük bir şöhrete sahip olmuşlardı ki, *Müslim* ve *gayrı Müslim* bütün eserlerde onlardan bahsedilir. Hatta eski müelliflerden bazıları *uç (türkçe: sınır)* sözünü onların adları sanmışlardır.

Selçuklular'ın Eyyubîler'e karşı olan sınır bölgesindeki *Türkmen* nüfusu yeni gelenler ile pek yoğunlaşmıştı. 1240 yılındaki *Babaî*ler isyanını bu *Türkmenler* çıkarmış idiler. Bunların *Elbistan*, *Maraş* ve *Malatya*'nın ormanlık bölgelerinde yaşayanlarına XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "*Ağaç Eri*" adının verildiği görülüyor. Bu *Türkmenler Moğollar* tarafından da yakından tanınmışlardı. Hattâ

bu yüzden *Ağaç Eriler*, eski zamanlardan beri mevcut, bir *Türk* kavmi sanılmıştır[9].

Alâeddin Keykubad, Harizmşah Celâleddin ordusunun *Doğu Anadolu*'da bulunan kalıntısını da hizmete almıştı. Bu *Harizmliler'in* askerî gücü her halde beş-altı bin atlıdan ibaret idi. En büyük beyleri Kayır Han olup, onu Berke Han, Bilen Toğu(?) Han, Saru Han ve Küçlü Sengün Han ad ve sanlı beyler takip ediyordu. Bunlardan Devlet Han oğlu Berke Han, X. yüzyıldaki ünlü *Türk* kavimlerinden *Kimekler*'in *Yemek* boyuna mensup olup, kızı *Memlûk* hükümdarı Baybars'ın hatunu idi.

Selçuklu hükümdarı *Harizm* beğlerine büyük bir itibar gösterdi ve onlara ülkesinin en fazla gelir getiren vilâyetlerinden bazılarını *dirlik* verdi. Bu cümleden Kayır Han'a *Erzincan*, Berke Han'a *Amasya*, Bilen Toğu(?)'ya *Niğde* ve Küşlü (Güçlü) ye de *Lârende* (bugün *Karaman)* tahsis edildi[10]. Alâeddin Keykubad'ın *Harizmliler'e*, beklenilenden fazla ehemmiyet vermesinin, muhtemel bir *Moğol* saldırısında onların tecrübelerinden faydalanmak istemesi ile ilgili olduğu âşikârdır. Bu suretle *Harizmliler'in* çıkarmaları muhtemel gaileler de önlenmiş olacaktı. *Selçuklular'ın* merkez kuvvetleri yani *hassa ordularına* gelince, çoğu *Rum* kölelerinden müteşekkil olan bu ordunun, sayıca fazla olmadığı, kuvvetli bir varlık gösterememiş bulunmaları ile sabitdir. *Türkiye Selçuklu* hükümdarlarının, *Abbâsîler ve Eyyubîler* gibi, *Türk memlûku* tedarik etmeye ehemmiyet verdiklerine dâir deliller yoktur. Halbuki *Kıpçak memlûkleri*'ni temin etmek için en müsait pazar *Selçuklu ülkesindeki Sivas* şehri idi. Bu husus, *Rum* kölelerinin yapılan fetihler ve *Türkmen* akınları sonucunda çok daha ucuza elde edilmeleri ile ilgili olsa gerektir.

Bu devletin ordusunun esasını *dirlikli* atlı askeri teşkil ediyordu. Bunların başında, ihtimal *Osmanlılardaki alay beğleri*'ne tekabül eden *'elli başılar'* görülüyor. Bu *timar askeri, vilâyet kumandanları* olan *'subaşılar'*ın idaresinde savaşlara giderlerdi. *Selçuklular*, sayıları her halde binden fazla olmayan, *Frank şövalye* askerini de hizmetlerinde kullanmakta idiler. Bunlar hangi hükümdardan beri hizmete alın-

[9] *Ağaç Eri*ler hakkında: F. Sümer, *Ağaç Eriler, Belleten*, XXVI, s. 521 - 528. *Babaî*ler isyanını *Ağaç Eri*lerin çıkardıkları veya bu ayaklanmada en mühim rolü onların oynadıkları muhakkaktır.

[10] İbn Bîbî, tıpkıbasım, T.T.K., *Ankara*, 1956, s. 434, 435.

mışlardır? Bu hususta henüz bir bilgi olmamakla beraber, bunun 1204 yılından sonra olduğu muhakkak ve Keykubad devrine tesadüf etmesi de muhtemeldir. *Frank* askerinin bilhassa göğüs göğüse çarpışmalarda işe yaramakta olduğu görülüyor.

Alâeddin Keykubad, ülkesindeki şehirleri surlarla çevirtmek suretiyle berkitmesine ve askerî kuvvetini artırmasına rağmen, Ögedey'in 1235 yılında yaptığı tâbiiyyet teklifini derhal kabul etti. Vâkıa bu tâbiiyyet, her yıl kağana bir miktar armağan göndermekten ibaret ise de, kudreti ve başarıları karşısında ondan böyle bir davranış pek beklenmezdi. Bu husus, tabiatiyle Keykubad'ın *Türkiye*'ye yönelecek bir *Moğol* tehlikesini önleyecek cesareti ve dirayeti kendisinde görmemesi ile ilgilidir. Gerçekten bu hükümdarın, hatta belki selefleri, ağabeğisi İzzeddin Keykâvus ve babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in, başarılarına rağmen (efsanevî *İran* kahramanlarının adlarını da taşımakla beraber) dedeleri çapında cesur ve muktedir harb adamları olmadıkları anlaşılıyor. *Bağdad halifeliği* şöyle dursun, *Musul*, *Meyyâfarikin* (bugünkü *Silvan*) gibi şehir devletlerinin bile *Moğol* hâkimiyetine henüz girmemiş oldukları bir zamanda, *Orta Doğu*'nun en kuvvetli devletinin başındaki hükümdarın *Moğol* tâbiiyyetini kabul etmesine gerçekten hayret edilebilir. Bu mütalâalar ile birlikte, kendisinde bir *Moğol* saldırısını önleyecek cesaret ve ehliyeti görmeyen bir hükümdarın, hafif bir tâbiiyyeti kabul ederek bu tehlikeyi uzaklaştırması da akıllıca bir hareket olarak vasıflanabilir[11].

Moğol istilâsı neticesinde *Anadolu*'ya pek çok da *İranlı* gelmişti. Bunlar başlıca aydınlar, dinî sınıf, tarikatlar, tâcir ve san'atkârlar zümresine mensup kimseler idiler. *İranlılar Moğol* istilâsından önce de *Anadolu*'ya gelmekte idiler. Bu *İranlı* unsurun *Türkiye*'nin medenî gelişmesinde mühim rolleri olduğu inkâr edilemez. Devletin mülkî kadrosu, eskiden de olduğu gibi, umumiyetle *İranlılar*'ın elinde idi. *Moğol* istilâsı neticesinde yeni gelenler ise, *Konya*, *Kayseri*, *Sivas* ve saire

[11] Keykubad'ın, Celâleddin Harizmşah ile yaptığı *Yassı Çimen* savaşı dolayısiyle, nasıl derin bir kaygı ve korkuya kapılmış olduğunu yabancı kaynaklar yazarlar.

Moğol tehlikesi hududlara dayanmışken Keykubad'ın *Moğollar*'a karşı, Celâleddin'e olduğu gibi, *Eyyubî*ler hattâ *Abbâsî* halîfeliği ile birlikte hareket etmek çarelerini arayacağı yerde, *Eyyubîler* ile harb durumuna düşmesi üzerinde de durulabilir. Bu *Selçuklu* hükümdarı hakkında: O. *Turan*, *İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 646 - 661.

gibi büyük şehirlerde koloniler teşkil edecek derecede kalabalık bir sayıda idiler. Bu unsur Keykubad'ın halefleri zamanında devletin kadrosuna tamamen hâkim olmuşlardır ki, aşağıda yeri geldikçe bu hususa yeniden temas edilecektir.

1237 yılında Alâeddin Keykubad yediği bir av etinden ağılanarak öldü. Keykubad ölmeden önce, küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmiş ve beğlerine de bu hususta and içirmişti. Fakat, tahta Gıyaseddin Keyhüsrev geçirildi. Bu hususta en mühim rolü beğlerden Saadeddin Köpek oynamış ve andlarına sâdık kalan emîrlerin çekingen davranmalarından faydalanmıştı. Yeni sultan aklen kifayetsiz, ahlâken düşük, iradesiz, hâsılı her bakımdan zayıf bir şahsiyet idi[12]. Bu yüzden iktidar tamamen Saadeddin Köpek'in eline geçti. Mücadeleci ve muhteris bir şahsiyet olan Köpek tehlikeli gördüğü beğleri ortadan kaldırdığı gibi, pek tehlikeli görmediklerini de mevkilerinden uzaklaştırmıştı. *Harizmliler'in* başı Kayır Han da habsedilenler arasında idi. Kayır Han Alâeddin Keykubad'ın içirdiği anda sadık kalmış ise de, mühim bir kuvvete sahibolduğu halde harekete geçmemiş ve Gıyaseddin Keyhüsrev'e biat etmişti. Kayır Han çok geçmeden habsedildiği, *Kayseri*'nin *Pınarbaşı* ilçesindeki *Zamantı* kalesinde hastalanarak öldü. Bunun üzerine diğer *Harizm* beylerinin Sultana itimadları kalmayarak, *Selçuklu* ülkesini terk edib *Urfa* bölgesine gittiler. Bunların memleketi terk etmelerini önlemek için harekete geçilmiş ise de muvaffak olunamadı. Bir müddet sonra *Harizmliler'in Selçuklu* ülkesine dönmeleri için ikinci bir teşebbüs yapılmış ise de, bu da müsbet bir sonuç vermemişti. Bunlar, *Harizmliler'in Selçuklu* ülkesini terketmelerinde başka mühim bir sebebin, yani başlarına buyruk yaşamak istemelerinin âmil olduğunu gösteriyor. Gerçekten, *Urfa* bölgesine gelib yurd tutan *Harizmliler* etrafa yağma akınlarında bulunmağa, kervanları vurmaya ve kovgunlar yapmaya başladılar. Fakat, *Türk* tarihinde çok defa görüldüğü gibi, kısa bir zaman içinde de varlıklarını kaybettiler.

1238 yılında beğlerbeği Saadeddin Köpek sarayda alınan bir tertip ile öldürüldü; ölümü, devleti oldukça dirayetli bir şahsiyetten mahrum bıraktı ise de Köpek'in *Moğol* istilâsını önleyebilecek iktidarda bir beğ olmadığı muhakkaktır.

[12] Gıyaseddin Keyhüsrev üzerinde: O. Turan, *İslâm Ansiklopedisi*, I, s., 620 ve devamı.

1240 yılında geniş ölçüde bir *Türkmen* ayaklanması vuku buldu. Bu ayaklanmayı hazırlayan *Türkmen Şeyhi* Baba İshak, bilhassa *Malatya* bölgesindeki yoğun *Türkmenler* arasında *(Ağaç Eriler)* kendisine peygamber (*Baba Resul*) dedirtecek derecede büyük bir nüfuz kazanmıştı. Bu husus şüphesiz en başta pek çoğu *Moğol* istilâsı sebebi ile yeni gelmiş olan *Türkmenler*'in, birçok misalleri olduğu gibi, devletin kendilerine karşı tutumundan hiç de memnun olmamaları ile ilgilidir.

Selçuklu hükümdarları eskiden beri bu kavimdaşlarına ehemmiyetlerine göre bir değer vermemişler, geçmiş olaylardan ibret alarak hiç bir zaman onları tatmin etmek yoluna gitmemişlerdir. Ötedenberi uygulanan siyaset, onlara hududlarda yurd vermekten ibaret idi [13]. *Harizmliler'e*, yine görüldüğü üzere, yakın bir teveccüh gösteren Alâeddin Keykubad'ın yeni gelen *Türkmen* toplulukları ile ilgilendiğine dâir herhangi bir delil ve işaret yoktur. İleride görüleceği gibi onlardan her zaman sıkışınca faydalanma yoluna gidilmiştir. Güneydeki bu yoğun *Türkmenler* için asıl talihsizlik onların *Bizans* ucundaki kardeşleri gibi, akınlar yapamamaları idi. Buna karşılık otlak sıkıntısı çektikleri ve yoksul bir durumda oldukları muhakkaktır. Hattâ, *Türkmenler'in*, Sultan Sancar devrindeki *Oğuzlar* ile II. Bâyezid devrindeki köylü ve göçebeler gibi, devlet memurlarının baskılarına maruz kalmış olmaları da muhtemeldir.

Sultanın, devlet adamları ve ondan sonra gelenlerin büyük bir kısmının israf içinde yaşamaları, hattâ hükümdara uyarak birçoklarının herkesçe bilinen sefih bir hayat geçirmeleri de bunlar üzerinde menfi tesirler yapıyordu. Nitekim, Baba İshak bu *Türkmenler'e* ve hattâ *Urfa* bölgesindeki *Harizmliler'e* gönderdiği müridleri ile, *Sultan*'ın din ve ahlâkın tecviz etmiyeceği bir hayat sürdüğünü bildirerek onlardan harekete geçmelerini istemişti. İşte *Türkmenler'in* isyan hareketine girişmelerinin asıl sebepleri bunlardır.

Malatya bölgesinden *Amasya* bölgesine kadar yayılan *Türkmen* ayaklanması *Kırşehir* yöresindeki geniş *Malya* ovasında yapılan kanlı bir savaş ile sona erdi. Selçuklu ordusunun bu Türkmenler'den gözü yılmıştı. Ancak ücretli *Frank* askerinin ileriye atılması ve başarı-

[13] *Osmanlı* kaynaklarına göre, Ertuğrul Beğ de oymağı ile *Türkiye*'ye geldiğinde kendisine *uc*'da yurd verilmiştir ki, bu vâkıayı ifade etmesi bakımından hatırlatmaya değer.

larıdır ki, onlara cesaret vermiş ve taarruza geçebilmişlerdi. Her ne kadar *Babaî Türkmenleri*'nin ayaklanması bastırılabildi ise de, *Babaîlik*, *Bektaşî tarikatı* ve diğer *Alevî* inançları şeklinde varlığını kuvvetle muhafaza ettiği gibi, *Türkmenler'in*, *Moğollar'a* karşı olduğu kadar, *Selçuklu* devletine karşı duydukları kızgınlık ve giriştikleri mücadele de şiddetle devam etti. Bunun ise *Türkiye* tarihi bakımından pek mühim sonuçları olmuştur[14].

Selçuklu müverrihi İbn Bîbî, Baycu'nun *Türkiye*'yi istilâya girişmesinin sebebini *Moğol* kumandanının şöhret kazanmak ve askerî kudretini göstermek istemesi ile ilgili olduğunu söylüyor[15]. Diğer kaynaklarda ise hiçbir kayda rastgelinemiyor. *Baycu*'nun *Türkiye*'ye yürüyüşü esnasında henüz *Moğol* tahtına bir kağan seçilmemişti. Kağanlık ile ilgili işler 1241 de ölen Ögedey'in karısı Turağına Hâtun tarafından yürütülüyordu.

Yukarıda şahsiyeti kısaca belirtilmiş olan Keyhüsrev'in babası gibi, *Moğollar*'a "*il*" olmakta devam ettiği muhakkaktır. Ancak Ögedey'in ölümünden sonra buna riayet edilmemiş olduğu düşünülebilir. İstilânın gecikmesindeki baş âmilin *Selçuklular'ın* askerî gücü ile ilgili olduğundan şüphe edilebilir. Çünkü, daha Keykubad'ın sağlığında, 1232 yılında Curmağun Noyan'ın *Sivas* yakınına kadar uzanan bir akın yaptığını biliyoruz ki bu, şüphesiz *Selçuklu* hükümdarının bilâhare "*il*" olmasında mühim bir amil olmuştur.

Baycu 1242 yılında *Türkiye*'nin istilâsına girişerek *Erzurum*'u zapt ve tahribetti. Ertesi yıl daha büyük kuvvetlerle batıya doğru ilerledi. Otuz-kırk bin kişilik ordusunun bir kısmını *Gürcüler* ve *Ermeniler* teşkil ediyordu. *Selçuklular* tehlikenin vehametini anlayarak iyice hazırlanmışlar ve silâhları mükemmel ve *Moğollarınkinden* sayıca daha fazla (elli - altmış bin) bir ordu meydana getirmişlerdi. Fakat bu ordunun (daha ziyade *hassa* kuvvetlerini teşkil eden), takriben yirmi bin kişilik kısmının *Moğollar* tarafından çevrilib yok edilmesi üzerine geri kalan kısmı da sultanın korkaklığı, aczi ve muktedir bir kumandanın olmaması yüzünden, bütün ağırlıklarını bırakarak savaşmadan dağıldı (1243 yılı Temmuz başları). Böyle utanç verici ve sonucu pek ızdıraplı bir mağlûbiyetin eşine *Türkiye* tarihinde rastge-

[14] Bu olay hakkında: İbn Bîbî, T. T. K., s. 498 - 504; Ebü'l Ferec, *türkçe* tercümesi *Ö. R. Doğrul*, T. T. K., 1945, s. 539 - 540.

[15] Aynı eser, s. 514.

linmez. Savaş *Sivas*'ın takriben 80 kilometre kuzey-doğusundaki *Köse Dağ*'da vuku bulmuştu. Selçuklu ordusunun zengin ağırlığını ellerine geçiren *Moğollar* bununla yetinmeyip, *Sivas*'ı kısmen ve bir *Ermeni* dönmesinin hiyaneti yüzünden de *Kayseri*'yi tamamen yağmaladılar. Bu başarıdan sonra Baycu *Anadolu*'da kalmayıp *Muğan*'a döndü; fakat şüphesiz ertesi yıl yine gelecekti.

Köse Dağ bozgunu üzerine *Amasya*'ya kaçan *Vezir* Mühezzibüddin Ali, ne sultana ne de bir emîr veya devlet adamına danışmadan Baycu'nun arkasından yetişerek onunla birlikte *Muğan*'a gitmiş ve orada vergi karşılığında barış yapmıştı. Müzakereler esnasında Curmağun Noyan da hazır bulunmuş ve karısı Eltina Hâtun konuşmaları kulağına eğilerek nakletmiştir.[16]

Baycu gerçekten büyük bir başarı kazanmış ve *Yakın-doğu*'nun en kuvvetli devletini vergi vermeye mecbur etmişti. Küçük halîfelik hükümeti ile *Suriye, Doğu ve Güney Anadolu*'daki şehir devletleri bu olaydan sonra da istiklâllerini devam ettirdiler. *Selçuklu* hükümeti yapılan barışa muvakkat bir gözle bakmamış, bilâkis bu tâbiiyyeti sağlamlaştırmak için *Batu Han*'a mu'teber bir devlet adamını elçi olarak göndermişti. Yavtaş, Arslan Doğmuş ve diğer bazı *Türk* emîrlerinin büyük çapta şahsiyetler olmamaları yüzünden devletin idaresi, *İran*lı mülkî ricalin eline geçmişti ki, devletin çökme ve yıkılmasında bu adamların mühim bir rolü olmuştur. Baycu ile barışı yapan Mühezzibüddin Ali *Kâşânlı* bir *İranlı* idi. Bundan sonra vezir olan *İsfahanlı* Şemseddin devlete hâkim olmuş ve işte bilhassa bu vezir, hemşehrilerinden pek çoğunu mühim memuriyetlere geçirmişti. *İsfahanlı* vezir iktidarını o kadar ileri götürmüştü ki, sultanın annesi ile evlenmiş ve hattâ Ebû'l-Ferec'e göre[17], ondan bir de oğlu olmuştu. İbn Bîbî de[18] onun divanda başına bazan sultana mahsus külâhı giydiğini kaydetmektedir. *İsfahanlı* vezirin bu cür'etli hareketleri, sultanın çocuk yaşta (8 - 10 yaşında) olması ile Batu Han'ın kendisini *Selçuklu* ülkesine "hâkim" tayin etmiş bulunmasından ileri geliyordu

[16] Bu savaş ve neticeleri üzerinde: O. Turan, Gıyaseddin Keyhüsrev, *İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 624 - 627.

[17] Ebü'l-Ferec, s. 548.

[18] Aynı eser, s. 572.

Mülkî devlet ricali arasında şüphesiz yerli yani *Türk* menşeli şahsiyetlere de rastgeliniyordu, Fakat bunlar da, *Türk* menşeli beğler gibi kuvvetli bir varlık gösterememişler ve neticede devlet diğer, bir *Acem*'in, yani Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Pervane'nin eline geçmiş ve onun eliyle koskoca bir ülke alelâde bir *Moğol* eyâleti durumuna düşmüştür.

Curmağun 1243 - 1246 yılları arasında vefat etti. Kendisi dirayetli bir kumandan olduğu kadar itidal sahibi bir şahsiyetti[19]. Yerine geçen Baycu Noyan'da da aynı vasıfların mevcudiyeti görülüyor.

1256 yılında kağan seçilen Mengü, kardeşlerinden Kubilay'a *Çin*'in idaresini verdiği gibi, Hülegü'yü de *İran*'a gönderdi. Mengü Kağan valiler ile *İran*'ın idare edilemiyeceğini takdir etmişti. Hülegü'ye bütün *Moğol* ordusunun onda ikisi verildi ki bu, kalabalık bir sayıya ulaşıyordu; ordusunda Cengiz Han devrindeki *Moğol* kumandanlarının oğulları bulunduğu gibi, bizzat hânedana mensup bazı şehzâdeler de refakatine verilmişti. Diğer taraftan bir tümenle *Keşmir* sınırında bulunan Sali Noyan (*Tatar* boyundan), Baycu ve *İran*'ın mülkî işlerine bakan *Uyrad* Arğun Aka da Hülegü'nün buyruğuna verildiler.

Hülegü'nün başlıca vazifesi *Bâtinîler*'i ortadan kaldırmak, eskiden beri olduğu gibi, yollarda soygunculuk yapan *Lûr* ve *Kürdleri* yola getirmek ve Abbasî halîfesine barış yolu ile Moğol tabiiyyetini kabul ettirmek, etmediği takdirde halîfeliğin varlığına son vermekti.

Hülegü'nün buyruğunda *moğolca* konuşan toplulukların hemen hepsinden beğler bulunmakla beraber bunların en muteberlerini *Celayir* ve *Suldus* oymaklarına mensup olanlar teşkil ediyordu.

Câmiu't-tevârih'de *Celayirler*, asıl *Moğol* (*Manghol*) adını taşıyan topluluğun dışında, başlı başına bir kavim sayılmışlardır; mâzilerine dair verilen bilgiler de bunu göstermektedir. Onlar VIII. ve IX. yüzyıllardaki *Uygur* kağanlarının buğralarını (erkek deve) yağladık-

[19] Mirza Muhammed-i Kazvinî'nin dediği gibi (*Tarih-i Cihânguşay*, III, s. 467, haşiye 2), Curmağun'un hangi yılda öldüğü hakkında kaynaklarda bir kayda rastgelinmemektedir. Bununla beraber yine kaynaklardaki ifadelerden onun 1243 - 1246 yılları arasında öldüğü anlaşılıyor.

larını unutmamışlardı ve bunu, galiba, övünerek söylüyorlardı[20]. *Moğolca* konuşan topluluk arasında görülen kuvvetli ve belirgin *Türk* kültür tesiri şüphesiz en fazla *Gök Türk* ve *Uygur* devirleri ile ilgilidir. *Celayirliler* 10 boya ayrılmışlardı. Cengiz Han batı seferine çıkarken *Çin*'deki *Moğol* işgal kuvvetleri kumandanlığına bu oymaktan Muhalı (Mukalı) Noyan'ı tayin etmiş ve *Çinliler* bu beye Guyank *(guo-ong = büyük kıral)* lakabını vermişlerdi.

İlhanlı devletinde en itibarlı emîrler bu boya mensup görünüyor. Hülegü ile birlikte gelen *Celayir* İlgey Noyan en muteber emir olup *orun*'da yani siyasî toplantılarda (kurultay) en baş mevkide oturuyordu. *Celayir* devletini kuran Şeyh Hasan, işte bu İlgey Noyan'ın torununun oğludur (İlgey oğlu Ak Buğa Küregen oğlu Hüseyin Küregen oğlu Şeyh Hasan).

İlhanlı devletinde *Celayirler'den* sonra ikinci mevkii *Suldus (Sulduz)* beğleri işgal ediyorlardı. *Sulduslar* doğrudan doğruya *Moğol* adını taşıyan topluluktan olup, Sorğan (Sorhan) Şira ve iki oğlu, Cengiz Han'a, gençliğinde (*Tayciutlar*'ın tutsaklığından kurtulmasında) unutulmaz bir yardımda bulunmuşlardı[21].

Hülegü ile birlikte *İran*'a gelen *baş yargucu* ve sağ kol ordusu kumandanı Suncak (Suğuncak) Noyan (bazan Aka) *Sorğan Şira* soyundan olup *(Suncak-Sodun-Çila*'un-*Sorğan Şira*), meşhur Çoban Noyan'ın dedesi Tuda'unun kardeşidir (Çoban-Melik-Tuda'un). Anlaşılacağı üzere *İlhanlı* devleti başlıca bu iki boya dayanmış ve bu devletin en büyük emîrleri de bu iki boydan çık-

[20] Hattâ *Uygur Kağanı* Kür Han bu yüzden onlara *Balağa* adını vermiş. Esasen o esnada yurdları da *Kara Kurum*'da (yani *Uyğurlar* ülkesinde) imiş

و میگویند یورت ایشان قدیماً در قراقورم بوده است و ایشان را تعصّب آنست کی شتران نرکور خان راکی پادشاه اویغور بوده روغن میداده اند بدان سبب نام ایشان بلاغه نهاده است

(Reşîdüd-din, *Moskova*, s. 132).

[21] Sorğan (Sorhan) Şira çadırına sığınan Temucin'i saklamış, bir kısrak ve iki tulum yiyecek vererek onu ailesine yollamıştı (*Moğollar*'ın *gizli tarihi*, türkçe tercümesi *A.* Temir, T. T. K., *Ankara*, 1948, s. 33). Sorğan Şira'nın bu büyük iyiliği, "çakmak ve eğer vermedi" diye sonraları küçük gösterilmek istenmiş ve dedikodusu yapılmıştı (Reşîdud-din, *Moskova*, s. 447). Fakat Cengiz Han Sorğan Şira'yı hem tarhan hem de binbaşı yapmıştı (*Moğollar*'ın *gizli tarihi*, s. 148).

mıştır. İlhanlı hânedanına da bu boyların başında bulunan ailelerin (*Çobanlılar* ve *Celayirliler*) halef olduklarını biliyoruz.

Celayir ve *Sulduslar'dan* sonra diğer *Moğol* el ve boylarına mensup emîrler gelmektedir. Bu beğlerin yüksek mevkilere çıkabilmeleri daha ziyade veya münhasıran hanların teveccühünü kazanmalarına bağlı kalıyordu. *Moğol* kavimlerinden olup, *Baykal*'ın kuzeyinde *Ankara ırmağı (Anğara Muran)* kıyılarında yaşayan *Uyratlar*'dan da kalabalık bir topluluk gelmişti. Bunlar *Musul-Âmid (Diyarbakır)* bölgesinde yurd tuttular ve mühim bir rol oynadılar ki, aşağıda buna temas edilecektir.

Her ne kadar Cengiz Han'ın, *Moğollar'ın* an'anevî düşmanları sayıp, boyları arabanın dingilbaş çivisinden uzun olanlarını öldürttüğü meşhur *Tatarlar*'dan da Hülegü ile birlikte birçok beğ gelmişti. Bu *Tatar* beğlerinden *Hind-Keşmir* sınırında, yani *Kunduz*, *Baklan* ve *Bedahşan* taraflarında bulunan *Moğol* tümeninin başındaki Sali Noyan ile Gazan Han zamanında *Anadolu* valiliğinde göreceğimiz oğlu Abuşka ve Ulcaytu devrinde *Horasan*'daki kumandanlardan Bektut, meşhur Samağar Noyan, Hülegü devrindeki *Diyarbakır* valisi Durbay, Girey, kardeşi Doladay ve *Malatya* valisi Kür Buğa kayda değer.

Aralarında *Hıristiyanlığın* çok yayılmış olduğu görülen *Kireyitler*'den de birçok beğler *İlhanlı* devletinde mühim mevkilerde bulunmuşlardır. Bunun bir sebebi de Hülegü'nün baş ve sevgili zevcesi Dokuz Hatun'un *Kireyit* hükümdarı meşhur *Ong Han*'ın torunu olmasıdır. Dokuz Hatun'un kardeşi Sarıca olup *Anadolu*'daki valiliği esnasında yaptığı zulmü ve bilhassa Kurumışı'nın müttefiki olarak Ebu Said Bahadır Han devrinde bir isyan hareketine girişmesi ile tanınan İrincin, bu Sarıca'nın oğlu idi. Adı geçen Kurumışı'nın da *Kireyit*'lerden, Ahmed Tekudar'ın baş kumandanı Alinak'ın oğlu olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda damad (Güregen) olan Kurumışı'nın Buğday, Arpa ve Çavdar adlı kardeşleri vardı ki, bunlar *Türkiye*'de bulunmuşlardır. Osman ve Orhan Beğ devirlerinde, *Eski Şehir* taraflarında yaşayan "*Çavdar Tatarı*" nın adını Alinak'ın bu oğlundan aldığından şüphe edilmez.

Cengiz Han devrindeki *Moğol* âleminde en fazla *Türk* geleneklerinin tesirine maruz bir kavim olarak *Naymanlar* görünmektedir. Hattâ bu derin *Türk* tesirinden dolayı bazı âlimler *Naymanlar*'ın *Türk*

menşeli oldukları görüşünü ortaya atmışlardı[22]. Fakat kaynaklar yakından iyice incelenir ise, *Kireyitler* ve *Öngütler* gibi *Naymanlar*'ın da *Türk* menşeli olmadıkları görülür. Hattâ onların taşıdıkları *moğolca Nayman* adından *(Nayman moğolca* sekiz demektir), onların, *Uygur* kitabelerinde geçen ve *Uygurlar*'ın tâbilerinden olan "*Dokuz Tatar*"lar olduğu düşünülebilir[23]. Reşidü'd-Din *Nayman* hükümdarlarının

[22] P. Pelliot, *La Haute d'Asie, Paris*, s. 25, 28; R. Grousset, *L'Empire des steppes, Paris*, 1948, s. 244, 245.

[23] Reşîdud-dîn'de *Türk* âlemini teşkil eden kavimler ile *Moğol* âlemini meydana getiren kavimler ayrı ayrı gösterilmiştir. Türk dünyasını teşkil eden kavimler başlıca şunlardı: *Oğuz (Türkmen), Karluk, Uyğur, Kıpçak, Kañlı*, Yalnız bunlardan *Kañlılar* aslında *Kıpçaklar*'ın bir kolu idiler.

X. yüzyıl *İslâm* coğrafyacıları *Türk* kavimlerinden bahsederken bize aynı isimleri verirler. Onlarda *Kıpçak* ve *Kañlılar*, doğru olarak *Kimek* adıyla gösterilmiştir. Bu müelliflerin *Türk* âlemine dahil ettikleri bir kavim de *Kırgızlar* olup, Reşidud-dîn, hıç te haklı olmayarak, onları ayrı zikretmiştir.

Reşidud-din *Kireyitler* hakkında aynen şöyle söylüyor (*Moskova* s. 253):

ایشانرا پادشاهان معتبر از اقوام خود بوده اند و در آن زمان از اقوام دیگر در آن حدود قوّت و شوکت بیشتر داشته اند و دعوت عیسی علیه السّلام بایشان رسیده و بدین وی در آمده اند و نوعی از مغول اند و مقام ایشان اونن و کلوران است زمین مغولستان و آن نواحی بحدود ولایت ختای نزدیك و با گروهی انبوه خصوصاً با اقوام نایمان مخالفت بسیار کرده اند.

"Onların kendi kavimlerinden muteber hükümdarları vardı ve o ülkedeki diğer kavimlerden daha güçlü ve kuvvetli idiler; İsâ aleyhisselâm'ın dâvetini duyarak bu dine girmişlerdi. *Kireyitler Moğollar'dan bir koldur. Yurdları Moğolistan'da Onun ve Kerulen boylarıdır.* Oraları *Hıtay (Çin)* ülkesi hududuna yakındır. *Kireyitler* birçok kavimler ile bilhassa *Naymanlar* ile mücadele etmişlerdir."

Görüldüğü gibi Reşidüd-dîn *Kereyitler*'i *Moğollar*'ın bir kolu olarak vasıflamaktadır. Aynı müellifin onlara ait verdiği şahıs isimleri (ünvanlar değil) ve yer adları, *Kireyitler*'in *moğolca* konuştuklarına şüphe bırakmamaktadır. Esasen bu kavmin adı da *moğolca*dır (*Kireyit = yağız = esmer*).

Naymanlar'a gelince : Reşîdu-d-dîn onlara dâir şu sözleri kaydediyor (s. 293):

این اقوام نایمان و پادشاهان ایشان معتبر و قوی حال بوده اند و لشکر بسیار نیکو داشته و رسوم و شیوهٔ ایشان مانند مغولان بوده

"*Naymanlar* muteber ve güçlü bir el olup hükümdarları da öyle idi. Orduları çok güçlü idi. *Bunlar gelenekleri ve şiveleri ile Moğollar'a benzerdi.*"

Bir kavmin taşıdığı adın aslı, o kavmin menşeini tespit bakımından mühim bir

Uygur kağanlarının ünvanlarını taşıdıklarını ve hatıralarını sakladıklarını bildirmektedir. *Naymanlar Moğol* âleminin en medenî kavmi idi. Fakat bu kavimden çok az bir kısmın *İran*'a geldiği anlaşılıyor. 1260 yılında *Memlûkler* ile *Ayn Câlut*'da savaşan *Moğol* ordusunun kumandanı Kit Buğa'dan başka *İlhanlı* tarihinde *Nayman* menşeli ünlü bir kumandan tanımamaktayız.

Şimdi şu soruyu cevablandırmak yerinde olacaktır. *İran*'a gelen *Moğol* topluluğu arasında *Türkler'in* yeri ve ehemmiyeti nedir ?

Yukarıda Curmağun Noyan'ın başkumandanlığında Celâleddin Harizmşah'ın üzerine gönderilen dört tümenden Melik Şah buyruğundaki bir tümenin, tamamen muhtelif *Türk* kavimlerine

delildir. *Kireyit* (yağız) ve *Nayman* (sekiz) adlarının her ikisi de, bilindiği gibi, *moğolca*dır. Bütün bunlar karşısında bu kavimlerin *Türk* menşeli olduklarını ileri sürenlerin veya muhtemel bulanların delilleri nelerdir? Bunlar hemen hemen ünvanlar ve belki birkaç da şahıs ismi veya lâkablardır. Bunlar ise o zamanlar için tek başına delil olmak vasfını haiz değildir. *Moğolca* konuşan toplulukların eskiden beri *Türkler*'in siyasî an'aneleri ve hâtıraları ile kültürlerinin tesirleri altında kaldıkları malûmdur. Nitekim Reşidud-dîn, *Naymanlar* bölümünde, buna işaret ediyor (*Moskova*, s. 301)

و پادشاهی که پیش از خصومت جینککیز خان با نایمان پادشاه ایشان بوده اورا اینانج بلکه بوکو خان گفته اند و معنی اینانج باور داشتن است و بلکه لقبی معظّم و بوکو خان در قدیم الایّام پادشاهی عظیم بوده که اویغوران و اقوام بسیار بدو اعتقاد تمام دارند میگویند از درختی متولّد گشته.

"*Naymanlar*'ın, Cengiz Han ile düşmanlığından önceki hükümdarlarına İnanç Bilge Bügü Han derlerdi. İnanç'ın anlamı inanmaktır. Bilge pek büyük bir unvandır. Bügü Han ise, *Uyğurlar* ve diğer birçok kavimlerin tam bir şekilde inandıkları eski zamanlarda yaşamış ulu bir han idi onun bir ağaçtan doğduğu söylenir."

Esasen *moğolca* konuşan toplulukların *çince* birçok unvanlar taşıdıklarını da biliyoruz. *Naymanlar*'ın ise en fazla *Türk* kültürünü benimsemeleri tabiî karşılanmalıdır. Uzun bir müddet *Türk* hâkimiyeti altında kalmışlar ve *Türkler* ile komşuluk yapmışlardır. Fazla olarak *Moğolistan*'daki *Türk* hâkimiyetinin yıkılmasından sonra birçok *Türk* oymaklarının *Naymanlar*'ın ve hattâ belki de *Kireyitler*'in idaresi altına girmiş ve onların buyruğu altında kalmış olmaları da muhtemeldir. Eski zamanlardan beri iki taraf arasında siyasî durumun gerektirdiği karışmaların ve kaynaşmaların olduğu muhakkaktır. Bunun en son ve en açık misali *Moğol* istilâsı sonucunda vuku bulan büyük çaptaki karışma ve kaynaşmadır. Timur'un soyca *Moğol* olduğu muhakkaktır. Fakat *moğolca* bildiği şüpheli olup *türkçe* konuşuyordu.

mensup bölüklerden müteşekkil olduğu söylenmiş ve ayrıca Mink İgemiş kumandasında bir Uygur binliğinin bulunduğuna işaret edilmişti. *İlhan* Ulcaytu devrine gelinceye değin *Moğol noyanları* gibi, tümen başılığından bulunmuş *Türk* beğlerine nadiren rastgelinir. Bu husus tabiî *Moğollar'da* açıkça müşahede edilen kavmî ve ailevî asabiyetle çok yakından ilgilidir. Bunun yanında *Moğol* asılzâdesinin kalabalık oymaklara sahib olması da mühim bir âmil olabilir. Nitekim *Çağatay* ve *Cuci* uluslarında da aynı şey görülmektedir[24]. *Hülegü* ulusu arasındaki *Uygurlar*'ın bir kısmı da mülkî memur *(bitikçi)* ve din adamı *(bahşi)* olarak gelmişlerdi. Bunlardan en eskisi Körgüz olup Ögedey Kağan zamanında *Horasan* vâlisi idi. Körgüz'ün yanında oğulları Kutluğ Boğa ve Yaylağ Boğa ve kardeşleri vardı. Bunlardan Kutluğ Boğa'nın oğulları Uyğurtay ve Gazan Bahadır, ikinci derecede emîrler olarak Arğun ve Gazan Han devirlerinde yine *Horasan*'da yaşadılar[25].

Abaka ve Argun devirlerinde *Uygurlar'dan* en muteber emîr Ordu Kaya idi. Bilhassa Argun'un Ordu Kaya'ya büyük bir teveccühü olduğu görülüyor. Hattâ bundan dolayı adı geçen hükümdarın veziri *Yahudi* Sa'dud-Devle hayatını tehlikede görünce Ordu Kaya'nın himayesine sığınmış fakat bu, Ordu Kaya'nın da suçsuz yere emîrler tarafından öldürülmesine sebeb olmuştur.

[24] *Cuci ulusunda* öz *Moğol* boylarından *Konğuratlar* başta gelmekte idiler. Onları *Naymanlar, Kireyitler, Oryangat*'lar takibediyordu. *Türkler*'den *Kıpçaklar* ve *Uyğurlar* ayrı ayrı oymaklar halinde görülmektedir. Timur zamanında *Mâverau'n-nehr*'de mühim siyasî mevkie sahib olan oymaklar: *Barlas-Barulas-* (Timur'un boyu, öz *Moğol* boylarından), *Celayir ve Sulduslar (Sulduz)* olup bunlardan sonra *Arulat, Nayman, Tayciut*lar geliyor. *Türk* oymaklarından yalnız *Kıpçaklar* görülebiliyor, Timur'un en ünlü kumandanlarından Abbas Bahadır ile Şeyh Nureddin *Kıpçaklar*'dan, Tuğluk Timur Han'ın *Mâverau'n-nehr*'deki kumandanı meşhur Bikicik de *Kānlılar* dan idi (Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme, Kalkutta*, 1887, I, s. 32, 39, 101, 130, 133).

Ayrıca, *İlhanlılar* zamanında *İran*'da olduğu gibi, *Mâverau'n-nehr*'de de *Kara'unas (Kara'una)* çerisi vardı. Taşıdıkları ada bakarak *(Karaunas = melez)* bunların *Türk* ve *Moğollar*'dan müteşekkil bir topluluk olduğu sanılabilir. Bunlar, hayat tarzı ve davranışları ile *Kazaklar*'ın öncüleri gibi görünüyorlar. *Çağatay ulusu* arasında *Karluklar*'dan bir beğ veya oymağa *Zafernâme*lerde rastgelinemedi. Bu husus onların varlıklarını muhafaza edememiş olduklarını gösteriyor. Reşîdud-dîn'deki *Oğuz Han* destanından anlaşıldığına göre, onlardan bir bölük, XIII. yüzyılın sonlarında *Pamir* bölgesinde yaşıyordu.

[25] Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 313, 314.

Ordu Kaya'nın Navuldar (?نولدار) adlı bir oğlu ve Mukbil adlı bir kardeşini tanıyoruz. Navuldar Ulcaytu'nun hizmetinde bulunuyordu. Mukbil'e gelince, onun da Kutluğ Kaya ve Pulat Kaya adlı iki oğlu olduğu görülmektedir. Her iki kardeş de Gazan Han devri emîrlerinden olup binbaşı idiler. 1299 yılında Gazan'ın Suriye seferine katılan Kutluğ Kaya, zaptedilen *Dimaşk*'a *(Şam) şahne* tayin edilmişti. Ordu Kaya ile kardeşi Mukbil'in, diğer bazı kavimdaşları gibi kabiliyetleri sayesinde bitikçilikten emîrliğe yükselmiş olmaları muhtemeldir[26].

Arğun ve Geyhatu devrindeki *Türk* beğlerinden biri de Bayıtmış Kuşçu ile kardeşleri Bay Buka Kuşçu ve İl Basmış'tır. Bay Buka *Diyarbakır*'daki emîrlerdendi. Kardeşi İl Basmış'ı aynı bölgede Gazan ve Ulcaytu zamanlarında tümen beyi olarak göreceğiz. Bayıtmış ve kardeşleri de *Kıpçak Türklerin'den* idiler. Bayıtmış'ın oğlu Muhammed Beğ'dir ki, 733 (1332 - 1333) de *Karabağ* emîrliğine tayin edilmiş ve emîrlerin Ebu Said'e yaptıkları bir fesat hareketine katılmıştı[27]. Meşhur Körgöz'ün torunları Uyğurtay ve kardeşi Gazan Bahadır'ın da Gazan Han devrinde, ikinci derecedeki beğlerden olduğu yukarıda kaydedilmişti.

Abaka ve Arğun devirlerindeki emîrlerden biri de Şîşî Bahşi (شیشی بخشی) idi. Şîşî Bahşi, Abaka'nın ölümü üzerine han seçimi için toplanan kurultayda Buka, Ordu Kaya ve saire gibi emîrler ile birlikte Arğun'un taraftarları arasında bulunuyordu. Fakat, beğlerin çoğunun, Ahmed'i han yapmak için direndiklerini görünce, çok akıllı ve dirayetli bir emîr olduğundan, Arğun'a: "senin ve bizim selâmetimiz için Ahmed'in hanlığına razı olmalısın, böylece sağ ve esen olarak bu topluluktan kurtulabiliriz." demiş ve Arğun da onun sözünü dinlemişti. Ahmed Han, sonra kendisine itaat etmeyen Arğun'u ele geçirince, onun yakın emîrlerinden Şîşî Bahşi ile diğerlerinin tevkif edilmelerini buyurmuştu. Şîşî Bahşi'den bir daha bahsedilmiyor. Şîşî *Uygurlar'dan* idi. Oğlu Sevinç Aka'yı Ebu Said'in *atabeği* ve en büyük emîrlerinden biri olarak göreceğiz[28].

[26] Bu *Uyğur* beğleri hakkında: Reşîdud-dîn, yayınlayan Abdülkerim Ali oğlu Alizâde, *Bakû*, 1957, Fihrist.

[27] Aynı eser, s. 215, 216, 238, 242, 243, 305, 335.

[28] Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 168, 169, 180, 183, 186; Ebû Bekr el-Kutbî el Ehrî, *Târih-i Şeyh Üveys*, tıpkı basım ve *ingilizce* tercüme J. B. Van Loon, *Lahey*, 1956, s. 148. Bu eserde bir çok isimler yanlış okunduğu gibi, maalesef tercüme hataları da vardır.

Gazan Han'ın halefi Ulcaytu zamanındaki (1304 - 1316) beğlere dâir *Kâşân*'lı Ebu'l-Kasım Abdullah'ın eserinde bir cedvel vardır. Bu cedvelde adı geçen beğlerden çoğunun mensup oldukları el ve boylar da gösterilmiştir. Bu cedvel şimdi üzerinde durduğumuz konu bakımından o kadar değerlidir ki, bu cedvel elimizde olmasa idi, ne oradaki beğlerden birçoklarının *Türk* menşeli olduklarını bilecek ne de daha önce (Abaka, Arğun ve Gazan hanlar devrinde) yaşamış *Türk* beğlerinden (veya ekserisinden) bahsedebilecektik. Bu cedvel aynen şöyledir[29]:

اسامی و کیفیّت و تعدید امراء بزرگ چاغ اولجایتو سلطان

هر یك از امراء دولت و اجنحة حضرت و مقرّبان کامکار و ایناقان نامدار که بمثابت قوادم و خوافی دولتند داد گستر عدل پرور و بر رای و کفایت و شجاعت و سماعت و درایت و بهادری و دلاوری معروف و موصوف اند

مقدّم همه اوّل امیر قتلغشاه نویان از استخوان منکقوت.

دوّم: امیر بزرگ مقدّم تازیك و ترك خسرو عادل چوبان نویان بن ملك (بن) تودان از قوم سلدوس که برای و کفایت و تدبیر و سیاست و صلابت و سهاوت و بهادری و دلاوری برهمه فائق است.

سوم: امیر معظّم پولاد جنسانك از قراخطای.

چهارم امیر حسین پسر آقبوغا کورکان از جلایر[30].

پنجم: امیر عادل سونج آقا پسر شیشی بخشی[31] بن ساریجه از اویغور.

ششم: امیر کبیر ایر نجین پسر ساریجه براذر توغوز خاتون.

[29] *Tarih-i Ulcaytu, Ayasofya ktp*, nr. 3019, yap 140.

[30] Ak Buğa da Hülegü ve Abaka'nın en muteber beği İlgey Noyan'ın oğlu olup, Keyhatu'nun en mu'temed emîri idi. Ak Buğa Baydu'nun beğlerinden Konğurat Abatay'ın oğlu Konçukbal'ın ısrarı karşısında öldürülmüştü. Oğlu Hüseyin de güregen (güveyi=damad) dir ve Celayir Şeyh Hasan'ın babasıdır. Bu ailenin yurdunun *Arran* da olduğunu sanıyoruz.

[31] Metin : شش

هفتم: امیر معظّم خسرو عادل معزّالدین ایسن قوتلوق پسر زنگی بن سنبا بن طارم بن طغرلبك بن قلج بن سنقور بن کنجك بن طوسبوقابن التان خان[32] زید عدله که برای و هوش و هلك و فر و فرهنك و کفایت و درایت و اخلاق حمیده گوی مسابقت بچوگان مبادرت از اکفاء و اقران امرا ربوده است از قوم او یغور

هشتم: طغان امیر تومان بغداد که عایشه خاتون زن گیخاتو را بوی دادند و آلا فرنك نام ازین عایشه خاتون پسری دارد نکوروی که اورا در یورت صاین اتاجی که مقیم دیار خراسانست می پرورند

نهم امیر علیٔ قوشچی پسر بایبوقا قوشچی براذر با یتمیش از قوم قبجاق

دهم سوتای اختاجی امیر بلاد دیاربکر که بمحافظت کنار فرات و سرحدّ شام منصوبست[33]

یازدهم امیر کوربوقا که حافظ تومان دیاربکر و روم و آن مرزبوم است[34]

[32] Esen (İsen) Kutluğ, görüldüğü gibi, bir han ailesinden geliyor. Esen Kutluğ'a ait soy kütüğüne bir *Memlûk* eserinde, başka bir şahsa ait olmak üzere, rastgelinmiş ise de, bu eserin adını, maalesef şimdi hatırlayamadım.

[33] Bu, *Diyarbekir* bölgesinde *Sutay* lılar'a adını vermiş olan beğdir. Sutay'ın hangi oymaktan olduğuna dair kaynaklarda bir şey söylenmiyor. Sutay, *Sunitay*'ın kısaltılmış şekli olduğuna göre, bu beğin *Sünit* boyundan olması icabeder. Bazı *Memlûk* müverrihleri bu Sutay ile Hülegü ve Abaka zamanındaki Sunitay Noyan'ı birbirine karıştırırlar. Sunitay, Curmağun ile birlikte gelmiş emîrlerden olup asıl adı Küçük Çağatay idi. Sunitay yaşı doksanı geçtiği halde, Abaka'nın Barak ile *Horasan*'da 1270 yılında yaptığı savaşta bulunmuş, emîrleri ve askeri yiğitçe döğüşmeye teşvik etmişti. Sünitay'ın bu tarihten sonra, bir daha kendisinden bahsedilmediğine göre, ölmüş olduğuna hükmedilebilir. Esasen söylendiği gibi, çok yaşlı idi.

[34] Kür Buğa *Çağan* (*Ak*) *Tatarlar*'dan idi (Reşidud-dîn, *Moskova*, s. 192).

دوازدهم: سلطان جاساول[35] پسر کتبوقا نویان از قوم که[36] مقیم خراسان بود

سیزدهم: الغوپسر نوقا یارغوجی[37] امیر تومان بارین که بخراسان یورت دارد.

چهاردهم ایلباسمش برادر بایتمش حافظ بلاد دیاربکر است.

پانزدهم بکتوت پسر الادو بن سالی نویان از قوم تاتار حامیٔ کنار آمویه

شانزدهم: امیر ترمتاز و دو برادر سنکتاز و ارتنا از قوم اویغور.

هفدهم: امیر دانا قتلغقیا و برادرش پولادقیا پسران مقبل برادر اردوقیا از استخوان اویغور.

هجدهم نولدار پسر اُرْدُقیا از جملهٔ ملازمان حضرت.

نوازدهم رمضان کورکان که از جملهٔ امراء خراسانست[38].

بیستم: قرانجوق پسر امیر قتلغشاه[39] و ایبشقا برادر الادو[40] که مقیم دیار روم می باشد[41]

[35] Reşidud-dîn'de: سلطان یِیساول . Yisavul (yahut Yasavul), Gazan Han devrinde de emîrlerden idi (Reşîdud-din, *Bakû*, s. 338, 341).

[36] Tabiî *Nayman* olacak.

[37] Noka, Bayan Noyan'ın oğludur. Bu da (yani Bayan) Cengiz Han'ın eski düşmanlarından *Tayci'ut*'lu Tarğutay Kiriltuk'u (Tarkutay Kiriltuh) yakalayıb Cengiz Han'a getiren *Şirşu'et*'nun soyundan geliyor (*Moğollar'ın gizli tarihi*, s. 77 - 78, 148; Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 524). Pervane'nin, Rükneddin Kılıç Arslan adına *Tokat*'ı ele geçirmek için yardımına müracaat ettiği *Moğol* beği Bayan'ın (İbn Bîbî, s. 628; *Baybarsu'l-Mansurî*, *Zubdetu'l-fikre*, *Biritish Museum*, Add. 23325, yap. 53 a), aynı emîr olduğunu söylemek mümkün değildir.

[38] Bu beğin menşeini tesbit edemedim.

[39] Diğer kaynaklarda bu ada rastgelinemedi. Kazancuk olması muhtemeldir. Yine bu hükümdar devrinde Anadolu'daki *Moğol* beğlerinden biri olarak gördüğümüz Kazancuk'un aynı beğ olduğu muhakkaktır.

[40] Metin : الادر

[41] Abuşka, Hülegü'den önce, *Kişmir* ve *Hind* sınırına gönderilmiş olan *Tatar* Salı Noyan'ın oğludur (Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 189). İleride yeniden bahsedileceği gibi, *Anadolu*'daki vâliliği esnasında kendisine *Köse Peygamber* dedirtecek derecede, halkı adaletle idare etmiştir.

بیست و یکم بایدو پسر نورین آقا از استخوان قیات که هم بروم مقیم می باشد.

بیست و دوّم امیر ایناق[42] توقاق[43] پسر تکاجاك از استخوان ختای که مقرّب حضرت است.

بیست و سوم هرده محمّد پسر اولتای (؟) سلدوسی.

بیست و چهارم سراقان باشقرد از اولوس رسیده.

بیست و پنجم: طاشتمور بن بوجای نویان

Bu cedvelde görüldüğü üzere, Ulcaytu devrinin en mühim emîrlerinden on'u *Türk* asıllıdır. Bunlardan Şîşî Bahşi oğlu Emîr Sevinç Aka Ulcaytu'nun en muteber emîrlerinden biri olup *Horasan* vâliliğine tayin edilen Ebu Said'e *atabeğlik* yapmıştır; 1317 yılında beklenmeyen ölümü vezir, tabib ve müverrih Reşidüd-Din'in de felâkete uğramasına sebeb olmuştur. Çünkü Sevinç Aka Reşidüd-Din'in dostu ve hâmisi idi. Sevinç'in İrincin adlı bir kardeşi olduğunu biliyoruz. Esen (İsen) Kutluğ'a gelince, soy kütüğü onun *Uygur* hanları sülâlesinden olduğunu gösteriyor. Esen Kutluğ da Ulcaytu devrinin en itibarlı emîrlerinden biri idi. Hattâ bu hükümdar 709 (1309 - 1310) yılında *şîî*'liği kabul ettiği zaman birçok emîrler ona uydukları veya zâhiren bu mezhebe girmiş gibi göründükleri halde, Esen Kutluğ, Çoban ile birlikte, açıkça eski mezheplerinde kaldıklarını beyan etmişlerdi. Babası gibi Esen Kutluğ'a büyük bir teveccüh gösteren Ebû Said Han, onun 718 (1318) yılında ölümünü öğrenince pek müteessir olmuştu. Şüphesiz ki, bu iki *Uygur* beği çok yaşasalardı beğlerbeği yani *İlhanlı*

[42] Metin : اساق

[43] Tokmak, kardeşi Örs ile birlikte Kurumışı ve İrincin'in 1320 yılında giriştikleri isyana katılmış ve savaşta tutsak alınarak, diğerleri ile birlikte öldürülmüştü (Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-tevârih-i Reşîdî*, yayınlayan H. Beyânî, *Tahran*, 1317 ş., s. 98, 103; Ebû Bekr el-Kutbî *Tarih-i Şeyh Üveys*, s. 151, *ing.* terc. s. 53). Burada Tokmak'ın kardeşi Örs "Aras" şeklinde okunmuştur ki, doğru değildir.

devletinin, devlete hâkim en kudretli emîrleri olacaklardı. Dokuzuncu olarak zikredilen *Kıpçak, Kuşçu (avcıbaşı)* Bay Buka oğlu Emîr Ali, Gazan Han'ın son yıllarında Ulcaytu ile birlikte *Horasan*'da bulunuyordu. Hattâ halk onun ve Horkudak'ın zulmünden Ulcaytu'ya devamlı olarak şikâyette bulunmuşlardı. Ulcaytu bu şikâyetlere ehemmiyet vermedi. Az sonra Gazan'ın ölümü üzerine, merkezdeki bazı emîrlerin Ulcaytu'yu bertaraf edip, hanlık mevkiine geçirmek üzere, Keyhatu'nun oğlu Ala Frenk'i getirmesi yolunda bir mektup yazdıklarını öğrenen Ali Kuşçu gecikmeksizin Ulcaytu'ya bunu bildirmişti. Ali, Kuşçu'nun ne zamana kadar yaşadığı kesin olarak bilinemiyor. 1320 de Ebû Said'in âsi beğler olan Kurumışı, İrincin ve diğerleri ile yaptığı savaşta *Emîr* Ali Kuşçu'nun oğlu Emîr Şeyh Ali, görülmemiş bir yiğitlik göstererek hükümdardan armağan *(culdu)* kazanmıştı. Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü esnasında *Horasan* valisi bulunan Şeyh Ali, Uyrad Ali Padişah ve Celayir Şeyh Hasan beğleri takliden orada Cengiz Han'ın kardeşi soyundan Tuğa Timur'u han ilân etmişti. Fakat Şeyh Ali 1338 de *Horasan*'da Nevruz'un oğlu Argun Şah tarafından öldürüldü.

XVI. sırada adı geçen yine *Uyğurlar'dan* Emir Tarımtaz ve kardeşleri Sünüktaz (?) ve Eretne'ye gelince, bu isimler bizim için hususî bir ilgiye lâyıktır. Çünkü, bunlardan Eretne *Orta Anadolu*'da bir devlet kurmuştur. Araştırmalarımızın neticesine göre, Emîr Tarımtaz, Gazan Han devrinde de emîrlerden olup, Taycu (?) Bahşi'nin oğludur. Taycu Bahşi Abaka'nın en itimad ettiği yakın adamlarından biri idi[44]. Tarımtaz Ulcaytu'nun yakın

[44] و اباقا خان سالجوق خاتون را با جانب دماوند مي‌گردانيد و غازان را نيز باوی باز گردانيد و باجو بخشی پدر امير تارمداز و توكالتی مادرش را طلب فرمود و فرمود كه مرا اعتماد كلّی بر شماست و غازان را بفرزندی بشمای سپارم.

"Abaka Han Salçuk Hâtun'u *Demavent* tarafına gönderiyordu. Emîr Tarımtaz'm babası Taycu(?) Bahşı ve anası Tükelti'yi çağırıp: "tam bir güvenim olduğundan Gazan'ı, oğlunuz gibi bakmak üzere, size teslim ediyorum diye buyurdu" (Reşidu'd-dîn, GMNS, s. 10, *Bakû*, s. 253). Tarımtaz'm babasının adı yazmalarda: باجو, ماجو, ساجو, باجو, اجو şekllerinde görülmektedir (gösterilen yerler). Ebû Bekr el-Kutbî'de (s. 151) Tarimtaz'ın babasının adı طاس olarak gösteriliyor ki, bunun da bozuk bir kelime olduğu muhakkaktır.

emîrleri arasında bulunuyordu. *Rey*'de büyüdüğü için müfrit bir şî'î olarak yetişmiş ve Ulcaytu'nun *hanefiliği* bırakarak bu mezhebi kabul etmesinde mühim bir rol oynamıştır[45]. Ebu Bekir el-Kutbî'nin bildirdiğine göre, Tarımtaz ve kardeşi 1319 yılında Kurumışı, İrincin ve arkadaşlarının ayaklanmalarına katıldıkları için öldürülmüşlerdir[46]. Tarımtaz'ın diğer kardeşi olan Eretne'ye gelince, bu beğden ileride ayrıca bahsedilecektir. İşte *İlhanlılar* devrinde adlarını tesbit edebildiğimiz *Türk* asıllı beğler bunlardan ibarettir. Bunlar da, anlaşılacağı üzere, *Uyğur* ve Kıpçak menşeli idiler. Adı geçen beğlerin, Moğol beğleri gibi, atalarından intikal etmiş oymakları veya askerî kuvvetleri sayesinde değil, saray halkından (*bahşi, avcıbaşı, bitikçi*) olarak, sırf şahsî kabiliyetleri sayesinde bu mevkilere yükseldikleri anlaşılıyor.

Bütün bunlar ile beraber, Hülegü ulusu içindeki asıl kalabalık *Türk* unsurları doğrudan doğruya *Moğollar* arasında bulunmakta idiler. Yani, onların mühim bir kısmı *Moğol* oymaklarına bağlı (*una-*

[45] Tarimtaz, Ulcaytu'nun *hanefî* ve *şâfiî* âlimleri arasındaki sonu gelmez münakaşalarından usanıp bu mezheblere karşı güvenini kaybettiğini görünce: "insanların en akıllı ve mükemmeli olan Gazan Han'ın *şî'î* mezhebine temayülü vardı; hükümdar da aynı şeyi ihtiyar etmelidir" demişti. Ulcaytu: "*şi'î*'lik nedir" diye sorunca: "rafz adıyla tanınandır" cevabını vemişti. Bunun üzerine Ulcaytu bağırmış ve: "ey bedbaht! beni *rafizî* mi yapacaksın" demişti. Babası gibi gayet zekî ve iyi konuşan Tarimtaz, sultanı teskin ettikten sonra: "*şi'î*'ler hükümdarlığın Cengiz Han'dan sonra onun ailesinde kalmasını isteyenler, *sünnî*'ler ise hükümdarlığın Cengiz Han'dan sonra, onun yakınları olan *karacu emîrler*e geçmesini arzu edenlerdir." diyerek, hükümdar olması münasebetiyle, Ulcaytu'yu ilgilendiren hassas bir noktaya değinmiş ve bunun gibi daha nice sözler söyleyerek han'ın bu mezhebe girmesinde âmil olanlar arasında bulunmuştu.

[46] ایرنجین و قرمیشي (و) وفادار (و) ترمتاس وسنکتاس پسران طاس
که همشیرهٔ سلطان غازان بودند ارس و تقاق پسران تکجاك (و)
ابشغا (و) یوسف بکا را در سلطانیه بیاساق رسانیدند .

"İrincin, Kurumışı, Vefadar, Gazan Sultan'ın süt kardeşleri olan Tas'ın (Taycu'nun) oğulları Tarımtas ve Suniktas, Tekecek'in oğulları Tokmak ve Örs, Abuşka ve Yusuf Böke *Sultaniye*'de yasaya çarptırıldılar" (yani öldürüldüler", s. 151). Diğer kaynaklarda bu iki kardeşin adı geçmez. Vassâf (*Bombay*, 1269, s. 540, 541, 542, 543), ayaklanmaya katılanların adlarını tafsilâtla yazdığı halde bu iki kardeşten bahsetmez. Yukardaki metinde görülen Vefadar, İrincin'in oğlu idi.

ğan boğol) oldukları gibi, bir kısmı da *Moğol* hanları, şehzadeleri ve beğlerinin *nökerleri* (türkçe yoldaş), *iç oğlanları* (iv oğlanan), uşak ve hizmetçileri arasında yer almışlardı. Ayrıca mülkî memur (*bitikçi*) ve din adamı (*kam, bahşı-Müslüman Türk* aydınları ve şeyhleri), tabib *(otaçı)* san'atkâr, (uzân) ve saire olarak da çok *Türk* vardı.

İşte *Moğollar'ın, Türkistan'da, Kıpçak* ülkesinde olduğu gibi, *İran'da* da sür'atle *türkleşmeleri*, en başta bu yoğun *Türk* nüfusundan ileri gelmiştir. *İlhanlı* devletinde *Türk* ve *Moğol* dillerinin yan yana kullanılması da bununla ilgilidir.

Gerçekten her iki dilin yan yana yaşaması her sahada görülür. *Yarlığlar*, her iki dilde *(moğolca* ve *türkçe)* yazılmış[47], birçok yerler, her iki dilde ve aynı anlamda isimler taşımış[48], her iki dilde ünvan ve şahıs adları taşınmıştır[49].

Hülegü'nün *türkçe*'yi bildiğini sanmıyorum. *Moğolistan*'da doğmuş olan Abaka'nın da türkçe bildiğinden şüphe edilebilir[50]. Arğun'un türkçe bildiğine ihtimal verilebilir. Ondan sonra gelen *İlhanlı hükümdarları ise moğolca* ile birlikte *türkçe* de konuşmakta idiler.

Moğollar, fethettikleri yerlere *Türk* ve *Arab* fatihlerinden, çok daha mükemmel bir askerî ve mülkî teşkilâta sahib olarak geldiler. Onlar hiçbir hususta yerlilere muhtaç değillerdi. Kendi yazılarını ve takvimlerini kullandılar. Her türlü geleneklerini kuvvetli ve şuurlu bir şekilde yaşattılar ve hattâ vergi sistemlerini bile tatbik ettiler.

Moğollar, her fâtih kavimde görülen kuvvetli bir kavmî şuura ve gurura sahib idiler. Hanedân azası, *Tanrı*'nın dünyanın idaresini

[47] Arğun Aka oğlu Emîr Nevruz, Gazan *Horasan* vâlisi iken Arğun Han'ın son yıllarında Şehzade Hülecü lehine ve Gazan aleyhine harekete geçtiğinde etrafa şu başlıklarda mektuplar göndermişti : "*Hülecü yarlığından Kihşu buyrukından*" (Reşîdud-dîn, K., John tabı, s. 18, *Bakû*, s. 261).

[48] Buna ait iki misal: *Kuzey Âzerbaycan*'daki bir ırmağa *moğolca Çağan Müren, türkçe Ak Su* deniliyordu. *Seftd Rûd*'a Moğolca *Hulan (Ulan) Müren* (yani *Kızıl Irmak*), ve *türkçe Kızıl Özen* adları verilmişti. Bu hususta: Faruk Sümer, *Âzerbaycan*'ın *türkleşmesi* tarihine umumî bir bakış, *Belleten*, XXII, s. 429 - 447.

[49] Gazan Han'dan itibaren *noyan (noyin)*'ın yanında bizim beğ sözü de yer almış (meselâ: Çoban Beğ, Muhammed Beğ), beğlerbeği ve atabeğ unvanları da kullanılmaya başlanmıştır.

[50] İbn Şeddad'a göre (*Baypars tarihi, türkçe* terc, Ş. Yaltkaya, T. T. K., 1941, s. 92), Pervane'nin Baypars ile mektuplaştığını öğrenen Abaka ona : "sen yağı (düşman)" demiştir. Fakat sanmıyorum ki bu, Abaka'nın *türkçe* bildiğine kesin bir delil olabilsin.

kendilerine vermiş olduğuna samimiyetle inanıyorlardı[51]. Gazan Han'ın *Müslüman* olduktan sonra da *Kur*an'daki تؤتي الملك من تشاء âyetine içten inanmadığı muhakkaktır. *Moğol* beğleri *Cengiz Han* soyuna, kendilerini Türkler'den aldıkları *karacu* (kara soylu, yoksul) sözü ile vasıflayıp[52] büyük bir saygı gösteriyorlardı. Gerçekten *Moğollar* neseb ve hasebe ehemmiyet vermek hususunda *Arablar'dan* daha ileride olup, kuvvetli bir şuura sahip idiler. *İlhanlı* hükümdarlarının hepsi de damarlarında halis *Moğol* kanı taşımaları ile *Yakın* ve *Orta Doğu*'da bir istisna teşkil ederler, *Türkler'in, Moğollar Müslüman* oluncaya değin ikinci derecede bir unsur olarak kalmaları bu husus ile de ilgilidir.

Hülegü daha *İran*'a ayak basmadan Baycu'ya yarlığ gönderip, *Muğan* yazısında kendisinin oturacağını söyliyerek askerleri ile birlikte *Türkiye*'ye (*Rûm*) gitmesini buyurmuştu. Baycu, emri alır almaz derhal *Türkiye*'ye yollandı. Yanında halis *Moğol* Kurulus'dan Yisavur (yasavur) Noyan'ın oğlu Hoca, Engürek ile diğer *noyanlar* vardı. Yalnız Curmağun Noyan'ın oğlu Şiremun'un kendi tümeni ile *Gürcistan* sınırında kaldığı anlaşılıyor. Hülegü kalabalık ordusu ile göçe kona, ağır ağır yoluna devam ederek 653 yılı sonlarında (1255 Ocak) *İran*'a ayak bastı. *İran*'daki tâbi devletlerin hükümdarları, değerli armağanlar ile katına geldiler. Hülegü gecikmeksizin, bir buçuk asırdan beri, yaptıkları dehşet verici suikastlar ile *İslâm* hükümdarlarını ve devlet adamlarını titreten *Bâtınî*ler üzerine yürüyerek, kalelerini birer birer alıp bu zümreyi tamamiyle yok etti. Bunu müteakip, kağanın buyruğu gereğince, halîfe'yi "*il olmaya*" yani *Moğol* tâbiiyyeti altına girmeye davet eden *İlhan*, halîfenin, bilhassa *Türk* emîrlerinin görüşlerine uyarak, aksi teklifi ile karşılaştığı halde yine de *Bağdad* üzerine yürümekte tereddüd etti. Bunun sebebi, halîfenin ruhanî kudretinin kendisine ve ailesine bir zarar vermesinden korkması idi. *Moğollar*, hangi dine mensup olursa olsun, manevî kudrete

[51] Gazan Han 1299 Suriye seferinde *Şam*'a girdiğinde, şehrin ileri gelenlerine *Memlûk* hükümdarı el-Melik el-Nâsır'ın ve kendisinin ailelerinin menşeini sormuştu (Reşîdud-dîn, K. Jahn tabı, s. 128).

[52] "*Karaçı*; kapıları dolaşan dilenci" (Kâşğarlı, *Divanu lugat-it-Türk, türkçe* tercümesi B. Atalay, T. D. K., *İstanbul*, 1939, I, s.445). Kara eskiden *Türkiye*'de "*yoksul*" anlamında kullanılmış olsa gerektir. Şimdi köylerde yoksul konuklar için "*kara misafir*" sözü halâ söylenilir.

sahib olduklarına inandıkları din adamlarının bu kudretlerinden çekiniyorlardı. Fakat *Bâtınî*leri'n hizmetinde bulunmuş bir şî'î âlim, Nâsıru'd-Din-i Tûsî, Hülegü'nün tereddüdünü giderdi. *Bağdad* sıkı bir kuşatmadan sonra zapt edildi ve her yerde yapılan mutad kıyım yani katliâm burada da gereği gibi icra edildi. Bu arada halîfeyi boyun eğmemeğe teşvik ve şehri şiddetle müdafaa etmiş olan *Türk* kumandanlarının da hayatlarına son verildi ki, bunlar arasında bizim *Oğuz Yıva* boyu beği ve *Hemedan* ve *Kürdistan* bölgesi hâkimi *Berçem oğullarından* Süleyman Şah da vardı.

Halîfenin Türk hassa ordusunun bir kısmı *Memlûkler'e sığındığı* gibi, bir kısmı da, halîfe'nin büyük kumandanlarından Devatdar Küçük'ün oğlu Celâleddin ile birlikte *Moğollar* tarafından hizmete alındı. Celâleddin, Hülegü'nün derin sevgisini kazanmıştı. Buna rağmen *Moğollar* ile birlikte yaşamaktan hoşlanmamış ve *Irak* bölgesinden topladığı *Kıpçak Türkleri* ile birlikte *Mısır*'a kaçmış ve bu, Hülegü'yü pek müteessir etmişti[63].

[63] وجلال الدين پسر دواتدار كوچك را بر كشيده بود بزرگ گردانيد و او خود را در نظر پادشاه چنان فرا نمود كى در همهٔ اولوس پادشاه ازو مشفق‌تر كسى نيست و در بندگي عرضه داشت كچون عزم دشت قپچاق مصمّم است در ولايت خليفه هنوز چندين هزار ترك قپچاق هستند كي راه و رسوم قپچاقباشي نيكو دانند اگر فرمان شود بروم و ايشان را جمع گردانم تا در جنك بركاى مقدّمه باشند هولاكو خان پسنديده داشت و او را يرليغ و پايزه فرمود كه حكّام بغداد هرچه جلال الدين خواهد از زر و سلاح و آلات بدهند و هيچ آفريده بميان كار او در نيايد تا مهمّي كه بدان موسوم است ساخته گرداند و در شهور سنهٔ اثنتين و ستين و ستمايه بموجب فرمان ببغداد رفت هر كسي راكه در سپاهي گرى پسنديده ديد بدست آورد و احياناً بكنايت و تعرّض ميگفت كي پادشاه شما را مي برد تا سپر بلاء خصم كند تا آنجا بميريد يا نام بر آوريد و اگر در آن جنك كشته نشويد بمصافي ديگر شمارا همين واقعه مقرّر خواهد بود و شما حسب و نسب من دانيد كي چگونه است و با شما جنسيّت دارم.

(Reşidud-dîn, *Bakû*, s. 92).

Hülegü bundan sonra *Suriye* seferine girişti, *Eyyubî* hükümdarlarının elinde bulunan *Şam*'a kadar *Suriye* yi istilâ ettikten ve orada Kit Buğa kumandasında kuvvet bıraktıktan sonra geri döndü; kudretinin son noktasına ulaşmıştı. *Horasan*da, *Herat*'daki *Gurlu Kert* ailesi, *Kirman*'daki *Kara Hitaylı* Barak Hâcib yahut *Kutluğ Hanlar* sülâlesi, *Fars*'taki *Oğuz Salğurlu* hânedanı ve saireden başka, *Diyarbekir*'den *Denizli*'ye kadar uzanan koca *Selçuklu* devleti, *Kilikya*'daki *Ermeni krallığı* ve *Gürcistan*, *İlhanlı* devletinin başlıca tâbilerini teşkil edi yorlardı. *Suriye*'nin zaptı ile Moğullar, *Memlûkler'in* elinde bulunan *Mısır* hududlarına dayanmışlardı. *Eyyubî*ler, devletlerinin kuruluşundan beri *Türkler*'den müteşekkil hassa askerlerine sahip idiler. Bu hânedandan bilhassa *el-Meliku's-Sâlih Necmeddin Eyyûb* (1240 - 1249), *Türkler*'in askerlikte, diğer kavimlere üstünlüğünü yakından görerek, onların sayısını artırmağa hususî bir ehemmiyet vermişti. *Kıpçak* bozkırlarının *Moğollar* tarafından fethi, *Kıpçak memlûklerinin* eskisine nisbetle kolayca ve çokça temin edilmelerine âmil olmuştu. İşte bu *Memlûkler*, bilindiği gibi el-Melikü's-Salih'in halefi zamanında *Mısır*'da iktidarı ellerine geçirib aralarından birini sultan seçtiler ki bu, Ay Beğu't-Türkmânî idi. Eski ve yeni müelliflerden bazıları, Ay Beğ'in "*Türkmânî* nisbetine bakarak bu hükümdarı *Türkmen* sanmışlardır. Fakat Ay Beğ- mantıken de şüphe edilebileceği gibi - *Türkmen* olmayıb ocakdaşlarının pek çoğu gibi, başka *Türk (Kıpçak ?)* eline mensub idi. *Memlûkler*, *Moğollar*'ı 1260 ta *Filistin* toprağında *Ayn Câlut*'da, o zamana kadar görmedikleri müthiş bir yenilgiye uğrattılar. Bu yenilgi Moğol ilerleyişini durdurdu. Bizzat *Moğollar* arasında bile, kendilerinin yenilmez bir kuvvet oldukları hakkında şüpheler uyandı. Hülegü yenilginin öcünü almak için harekete geçmediği gibi, *Müslüman* olan Gazan Han'a kadar halefleri de *Memlûkler*'e karşı bizzat sefere çıkmadılar.

Ayn Câlut zaferi aynı zamanda *Memlûkler*'e *Fırat*'a kadar *Suriye*'yi de kazandırmıştı. Yine bu zafer sebebi ile *Memlûkler*'e *Irak* ve *Anadolu*'dan kalabalık sayıda *Türkler* gelerek onların askerî güçlerini artırdılar. İbn Şeddat, Baybars devrinde *Anadolu*'dan kırk bin

Hülegü'nun *Bağdad* seferi esnasında *Moğol* hizmetinde bulunan *Harizm* li kalıntıların beğlerinden Sultancuk, halîfe ordusunun öncü kuvvetleri kumandanı Kara Sunğur'u, kavmiyet birliğini ileri sürerek *İlhan*'ın hizmetine girmeye davet etmişti (Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 53).

evden fazla *Türkmen*'in geldiğini kaydeder[54]. Gelenler arasında bizzat *Moğollar* da vardı ki, *Memlûkler* bunlara büyük bir itibar gösteriyorlar, sultanlar ve emîrler bilhassa onların kızları ile evlenmeye hususî bir ehemmiyet veriyorlardı. Hattâ bu *Moğollar'dan* Kit Buğa gibi bir sultan, Sallar gibi, Çerkes Baybars el-Çaşnigîr ile birlikte devlete hâkim olan bir emîr çıkmıştır.

Memlûkler'e sığınan bu yoğun *Türk* ve *Moğol* unsurları aynı zamanda *Memlûkler* arasındaki *türkçe*yi, *Türk* geleneklerini ve *Türk* terbiyesini daha kuvvetli bir duruma getirdiler.

Baycu Noyan, *Anadolu*'ya hareket ettiği zaman (1256) *Selçuklu* tahtında II. İzzeddin Keykâvus bulunuyordu; kendisi bu esnada 28 yaşında idi. Keykâvus dirayetsiz bir hükümdar olup, *Hıristiyan* dayılarından ve diğer bazı emîrlerden bir takım fena alışkanlıklar edinmişti. Fakat bu tarihte iş başında oldukça iyi bir kadro vardı: *Vezir* Kadı İzzeddin, *Beğlerbeği* Şemseddin Yavtaş, Emir ahur Arslan Doğmuş, Pervane Nizameddin Hurşit, Emîr Dâd Fahreddin Ali ve Emir-i Hacib Muinüddin Süleyman.

Bu esnada devleti sadece *Ağaç Eriler* meselesi meşgul ediyordu. Gerçekten 1243 yılındaki *Köse Dağ* bozgunundan sonra *uç* bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşayan *Türkmen* toplulukları, tatmin edilmedikleri için, ötedenberi kızgın oldukları devlete karşı itaatsızlıklarını artırmışlar ve kendi menfaatlarına göre hareketler yapmaya başlamışlardı. Daha *İsfahan*'lı vezir zamanında, kaynağın (İbn Bîbî) Türkî Ahmed adını verdiği bir şahıs Alâeddin Keykubad'ın oğlu olduğu iddiası ile *uç* bölgesinde (batıda, herhalde *Denizli* taraflarında) ortaya çıkmış ve üzerine gönderilen ordu ona karşı birşey yapamamıştı[55]. Kaynağın Ahmed Türk olarak vasıflaması, belki, onun yerleşik halka mensub bulunduğuna delâlet edebilir. Bu olayın arkasından, üç kardeşin müşterek saltanatları devrinde, aynı kaynağın, Uyuz Melik (ايوز ملك) adını verdiği bir şahıs da yine *uç* bölgesinde ayaklanmış ise de, Yavtaş ve Arslan Doğmuş tarafından tedib edilmişti[56].

[54] Aynı eser s. 155.

[55] *İsfahanlı* vezir, Ahmed'in üzerine gönderilen kumandanların yardım istek lerine karşı *Suriye*'den gelmiş olan, *Harizmli*, *Kürd* ve *Kıpçaklar*'ı da yollamıştı (İbn-Bîbî, s. 583 - 584).

[56] *Houtsma* yayını, s. 270.

Köse Dağ savaşından sonra, *Ermenek uç* bölgesine yerleştirilmiş olan *Türkmenler* de kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı. Bu *Türkmenler*'in başında Karaman Beğ vardı ki, *Avşarlar*'dan olması muhtemeldir. Âdeta *Anadolu Türklüğünü* temsil ederek, *Moğollar*'a karşı yılmadan sonuna kadar en çetin mücadeleleri bu *Türkmenler* ve onların başındaki Karaman Beğ'in oğulları yapacaklardır.

Ağaç Eriler'e gelince, *Maraş* ve *Malatya* bölgelerinin ova ve ormanlarında yaşayan ve bundan dolayı da *Ağaç Eri* adını taşıyan bu çok yoğun *Türkmen* topluluğu daha önce Babaî ayaklanmasını çıkarmıştı. Çıkardıkları ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasına rağmen bunlar kuvvetlerinden pek birşey kaybetmemişler, devletin belini kıran *Köse Dağ* bozgunluğundan sonra da kervanları vurmak, yolcu kafilelerini soymak, kovgunlar yapmak, baskınlarda bulunmak sureti ile, düzeni ihlâl, halkı tedirgin etmişler, ticarî münasebetleri sekteye uğratmışlardı. Devlet erkânı *Kayseri*'ye gelip, bunların üzerine kuvvet yolladıktan sonra, Baycu'nun doğu'dan gelmekte olduğu haberini aldı. Mamafih Baycu fena bir niyetle gelmediğini, isteğinin kendisine yaylak ve kışlak gösterilmesinden ibaret olduğunu bildirmişti. Yukarıda da söylenildiği gibi, Baycu'nun sözleri doğru idi. Ancak Baycu ve askerleri aileleri, göçgünleri ve hayvanları ile *Türkiye*'de daimî olarak oturmak üzere geliyorlardı. *Türkiye Moğol* İmparatorluğu'na tâbi bir devlet olmakla beraber, ülke ilk defa olarak mühim bir *Moğol* kuvvetinin işgaline uğruyor ve Moğullar'ın daimî oturma yerlerinden biri durumuna giriyordu. Diğer taraftan bu askerin masrafını karşılamak ve *Moğol* beğlerinin sonu gelmez isteklerine katlanmak da çok güçtü. Bu sebeble, haklı olarak, Baycu ile 13 yıl sonra yeniden savaşmaya karar verildi. *Konya* ovasında kalabalık bir asker toplandı ki, bunun mühim bir kısmını göçebe *Türk* unsuru, yanı *Türkmenler* teşkil ediyordu. Orduya *Beğlerbeği* Yavtaş kumanda ediyor, yanında Emîr ahur Arslan Doğmuş ve diğer kumandanlar bulunuyordu. Hamiyetli *vezir* Kadı İzzeddin de orduda idi. Sultan ise ordunun başında bulunmaya cesaret edemeyerek *Konya*'da kalmıştı. Gerek bu husus gerekse büyük kumandanlardan bir kısmının veya çoğunun gayret göstermeyerek kaçmaları[57], *Selçuklu*

[57] İbn Bîbî (s. 621 - 622), *Konya*'dan hareket eden *Selçuklu* ordusundaki sultanın yakınlarının mektup yazarak büyük emîrlerin kötü davranışlarından şikâyet etmeleri üzerine, Keyhâvus'un savaştan sonra bu yaşlı beğleri öldürteceği şeklinde

ordusunun *Konya Aksaray* arasındaki *Sultan Han*'ı yakınında ağır bir şekilde bozguna uğramasına sebeb oldu (23 Ramazan 654 = 14 Ekim 1256). *Vezir* Kadı İzzeddin, 14 kadar beğ ve *Sultan*'ın *Memlûklerinden* olup yeni emîrliğe yükselmiş 35 kişi ve pek çok asker savaş alanında kaldılar [58].

Bozgun haberini öğrenen Keykâvus, derin bir ızdırab içinde birkaç adamı ile *Antalya*'ya gitti. Baycu'ya gelince, kazandığı zaferden sonra Konya'ya yönelmiş ve şehrin batısındaki, bugün de mevcut olan *Kızıl Viran*'da ordugâh kurmuştu. Ağırca bir para ödenecek şehrin yağmalanması önlendi. *Moğol* kumandanı kız torunu Bisu'utay'ı bin atlı ile, teminat vererek Keykâvus'u yanına getirmesi için *Antalya*'ya yolladı. *Selçuklu* hükümdarı ile ancak *Denizli* dolaylarında temas sağlayabilen *Bisu'utay*, dedesi *Baycu*'yu kastederek "atan seni çağırıyor" demişti. Bu ifade Baycu'nun *Selçuklu* hükümdarlarını doğrudan doğruya kendi tâbiî saydığını açıkça gösteriyor. Baycu'nun Keykâvus'u çağırması, cezalandırmak için olmayıp, ona sultanlığını tekrar vermekle beraber ülkenin idaresini doğrudan doğruya eline almak yani ona her istediğini yaptırmak maksadı ile ilgili idi.

sözler söylediğini, bunu işiten büyük beğlerin de incinib kaçtıklarını, ordunun bu büyük beğlerin alçakça hareketlerinden dolayı bozguna uğradığını söyler. Aksarayî de beğlerden bazılarının savaşta gayret göstermeyerek kaçtıklarını bir rivayet şeklinde kaydediyor. Müellifi meçhul *Selçuknâme*'de (s. 53), İbn Bîbî'yi teyiden, savaş başlar başlamaz beğlerin hep birden kaçtığı yazılmaktadır. Emin bir kaynak (Baybarsu'l-Mansurî), Emîr Ahur Arslan Doğmuş'un, savaş günü Keyhusrev'in karısına tecavüz ettiğini haber alınca kızarak Baycu ile anlaştığını yazar ki (O. Turan *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, T. T. K., *Ankara*, 1958, s. 57), Keykâvus'un, ne kadar ahlâkî zaaf içerisinde olursa olsun böyle nazik bir zamanda bu harekete tevessül ettiğine inanmak güçtür. Diğer taraftan Keykâvus'un ordusunun hareket günü Yavtaş ve Arslan Doğmuş ile gizli bir görüşme yaparak onlara iltifatlarda bulunduğunu ve orduya, vezirin değil her ikisinin kumanda edeceklerini söylediğini biliyoruz (İbn Bîbî, s. 620).

[58] Savaştan kaçmayarak ölen 14 bahadır beğden (*Anonim Selçuknâme*, s, 53) hepsinin veya çoğunun *Türkmen* beğleri olduklarından şüphe edilmez. İbn Bîbî'nin ifadesinden savaşta en çok *Türkmenler*'in kayıp verdikleri açıkça anlaşılıyor. Ebu'l-Ferec (*türkçe* tercümesi, s. 562) Beğlerbeği Yavtaş'ın savaşta öldüğünü söylediği gibi, Aksarayî de (s. 42), Yavtaş'ın savaştan sonra uca giderken *Türkler* tarafından öldürüldüğünü yazar. Halbuki, İbn Bîbî (s. 629) ve Baybarsul-Mansurî, (53 a) daha sonraki yıllarda, yine Keykâvus'un kumandanı olarak onu hayatta gösterirler (bu mesele üzerinde her iki kaynakta bir muvazilik var). Bizce, şimdilik bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Şemseddin Yavtaş'ın oldukça ünlü bir beğ olduğu anlaşılıyor. Kendisi bir ayakkabıcının oğlu idi.

Bu suretle huzursuzluk ve ayaklanmalar da önlenmiş olacak idi. Fakat Keykâvus *Moğol* kumandanının çağırmasına icabet etmedi. Bunun üzerine, *Borğulu*'da mahbus bulunan kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan hükümdarlık tahtına geçirildi. Bu hususta Arslan Doğmuş, Pervane Nizameddin Hurşit ve Muinüddin Süleyman en başta gayret gösterenler arasında bulunuyorlardı[59]. Bir gün yeni hükümdar Kılıç Arslan'ın verdiği bir ziyafette, Naib Nizameddin Hurşid'in sunduğu bir armudu yiyen *Moğol* beğlerinden Hoca Noyan ani olarak öldü. Nizameddin Hurşit ağılamakla itham edilip tomruğa vurulmak suretiyle öldürüldü. Hoca Noyan, Curmağun ile birlikte gelmiş olan Kurulas, Yisavur (Yasavur) Noyan'ın oğlu olup babası bir iki yıl önce ölmüştü; *Sultan Hanı* savaşının asıl galibi o idi[60]. Bu yüzden gururlanarak sert ve haşin hareketlerde bulunmuştu[61]. Kendisinin, binbaşı olan Tunatu (? تونا تو), ve Sulakar (? صولاقر) adlı iki oğlu ve Tunatu'nun da Tökürgen (? توكوركان), Barula ve Kurumışı adlı oğulları bilinmektedir. Bu kardeşler, Gazan Han iktidarı aldığı sırada bir fesat hareketine katıldıklarından öldürüldüler[62].

Aksarayî[63] Baycu'nun kışı *Aksaray*'da geşirdiğini yazmakta, İbn Bîbî ise[64] onun *Muğan* tarafına gittiğini kaydetmektedir. Gerçekten Reşidud-din, Hülegü'nün 655 Rebi'u'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1257) *Kazvin* yöresinden *Hemedan*'a yöneldiği zaman Baycu'nun *Âzerbaycan* tarafından *İlhan*'ın katına geldiğini bildirir[65]. Biz İbn

[59] İbn Bîbî, s. 625. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, s. 63 - 74.

[60] Kılıç Arslan'ın, Keykâvus'a yazdığı mektuptaki bir ifade (Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, vesikalar kısmı, s. 86), müverrihlerin kayıtları (İbn Bîbî s. 626; Aksarayî, s. 43), *Selçuklu* ordusunu yalnızca *Moğol* öncü kuvvetleri kumandanı Hoca Noyan'ın bozguna uğratmış olduğuna ihtimal verdiriyor.

[61] İbn Bîbî, gösterilen yer. Aksarayî (gösterilen yer), Hoca Noyan'ın Baycu'nun buyruğu dışında yaptığı zulümlerden dolayı, Nizameddin Hurşid'in Hoca Noyan'a takdim ettiği armuda, yüzüğünün kaşındaki zehiri katarak, onu kasten ağıladığını yazar ki, bizce bunun doğruluğunu kabul etmek güçtür.

[62] Reşîdu'd-dîn, *Moskova*, s. 153 - 154, *Bakû*, s. 303, 304, 305.

[63] S. 42.

[64] S. 626.

[65] *Bakû* yayını, s. 39. Aynı müverrih'e göre, Hülegü Baycu'ya bağırarak, (بانگ بر وی زدکه) "Curmağun Noyan'ın yerine geçtikten sonra ne iş gördün, hangi savaşı kazandın, hangi yağıyı itaat altına aldın, *Moğol* çerisini halîfenin kudret

Bîbî ile onu tamamlayan Reşidud-Din'in sözlerinin doğru olabileceğine inanıyoruz. Esasen, Baycu'nun daha önce görüşmediği Hülegü'ye armağanlar sunarak tazimlerini arzetmesi ve yaptığı işler hakkında bilgi vermesi gerekirdi. Baycu bu görüşmeden sonra *Anadolu*'ya dönmüş ve Rükneddin Kılıç Arslan da ona katılmıştır. *Bizans* topraklarına sığınarak *Moğol* istilâ ve tahakkümünün ızdırabını duymakta olan İzzeddin Keykâvus'a gelince O, kardeşinin birlikte Baycu'ya gitme teklifini reddettiği gibi, Kılıç Arslan'ın –destek görmediği için– Baycu'nun yanına çekilmek zorunda kalması üzerine *Konya*'ya gelmiş ve bu, her yerde sevinçle karşılanmıştır. Bütün *Türk* halkı ve bilhassa *Türkmenler* Keykâvus taraftarı idiler. Onlar Kılıç Arslan'ın *Moğollar*'ın elinde bir vasıta olduğunu açıkça görüyorlardı. *Moğollar* onun adına hareket eder görünerek, geniş çapta yağma ve katiller icra edib, kendi hırslarını tatmin etmekten başka birşey düşünmüyorlardı. Baycu da *Bağdad* seferine katılıncaya kadar *Orta Anadolu*'nun doğu bölgelerinde ve ona komşu yerlerde *(Kayseri, Sivas - Tokat - Amasya, Maraş, Malatya)*, Kılıç Arslan'ın hâkimiyetini tanımayanlara karşı harekât icra etmekle geçirdi. Yanında Engürek Noyan da vardı[66]. Bu cümleden *Moğollar, Elbistan* yöresinde yedibin kişi öldürerek pek çok kan dökmüşler, genç erkek ve kızları tutsak edip götürmüşlerdi[67] ki, bunların çoğunun *Ağaç Eriler* oldukları muhakkaktır.

Baycu'nun 1257 sonlarında *Bağdad* seferine katılmak üzere *Anadolu*'dan ayrılmasından faydalanan İzzeddin Keykâvus *Malatya* dahil olmak üzere *Orta Anadolu*'nun doğu bölgesine de hâkim oldu. Bundan dolayı Kılıç Arslan, yanında baş destekleyicisi Muinüddin Pervane olduğu halde, o kışı *Erzincan*'da geçirmek mecburiyetinde kaldı.

ve ululuğu ile korkutmaktan başka bir şey yapmadın" demiştir. Baycu da: "*Rey*'den *Rum* ve *Şam* sınırlarına kadar olan yerleri tek bir ülke haline getirdim. Fakat *Bağdad* işine gelince, *haltfe*'nin pusatlı, giyimli, geçimli çok askeri ve kalabalık bir halkı olduğu ve yollar da sarp idiği için oraya çeri yürütmek güçtü. Buyruk hanımızındır, ne buyurur ise ben kulunuz *(karacu)* ona tâbiim" diyerek Hülegü'nün gazabını yatıştırmıştı. Fakat Reşîdud-dîn Baycu'nun *Köse Dağ* savaşını ve *Anadolu*'yu fethini bu görüşmeden sonra yaptığını yazarak hayret edilecek bir hatada bulunmuştur (gösterilen yer).

[66] Engürek Noyan'ın, Curmağun ile gelen beğlerden biri idiği görülüyorsa da kimin oğlu ve hangi oymaktan olduğuna dâir bir kayda rastgelemedik.

[67] Ebu'l-Ferec, s. 563 - 565.

Keykâvus, mevkiini muhafaza edebilmek için, *Bağdad*'ı da zapt eden Hülegü'nün katına gitmenin zarurî olduğunu anlayarak 656 Şabanında (1258 Ağustos) *Merağa*'ya geldi. Baycu ile savaştığı için Hülegü'den çok çekinen *Selçuklu* hükümdarı, kendisini affettirmek maksadiyle, Hülegü'ye takdim ettiği bir çizmenin tabanına resmini yaptırmıştı. Hülegü görülmemiş olan bu zelilce hareket karşısında merhamete geldi. *İlhan*'ın baş hatunu Dokuz Hatun'un da ricasiyle onu affetti ve Mengü Kağan'dan gelen yarlığı-belki de Pervane'nin entrikaları neticesinde- tatbik etmeyi uygun görerek ülkeyi iki kardeş arasında taksim etti[68].

Buna göre, *Sivas* suyunun *(Kızıl Irmak)* batısındaki bölgeler Keykâvus'un idaresinde, doğusunda kalan yerler de Kılıç Arslan'ın hâkimiyetinde olacaktı. Ayrıca her iki sultana *İlhanlık* hazinesinden borç para da verildi. Yıllık vergi ise yirmi tümen nakitten gayrı, beş yüz kıymetli kumaş, üç bin parça altın işlemeli diğer bir cins kumaş, beş yüz iğdiş at, beş yüz katır olarak tespit edilmişti[69].

İşte bu esnada (656 = 1258 *Bağdad* fethinden sonra) Hülegü Baycu Noyan'ı öldürttü. Reşidud-Din'e göre Hülegü, *Bağdad* kuşatmasında iyi hizmetler görmekle beraber, "*Rum* ülkesini ben il kıldım" diye öğünmesine kızarak Baycu'yu yasaya çarptırmış ve malının yarısına el koymuştur. Fakat aynı müellif Baycu'nun hangi yılda öldürüldüğünü bildirmez. Baycu'nun Uvek (اوالك) ve Söktey (سُكْتای؟) ve Uvek'inde Sülemiş ve Kutaktu (قُطَقْطُو؟) adlı oğulları bilinmektedir[70]. Bunlar *Anadolu*'da yaşadılar. Baycu'nun

[68] Reşîdud-dîn, *Bakû* , s. 66.

[69] Aksarayî, s. 62. *Köse Dağ* mağlubiyeti üzerine *Moğollar*'a verilmesi kararlaştırılan vergi dört yüz bin dinar idi.

[70] Yûnûnî, *Zeyl Mir'atu'z-zeman, Haydarâbâd,* 1955, I, s. 89. Reşîdud-dîn *Bisu'ut* oymağı bahsinde Baycu'nun Curmağun ile birlikte gelirken binbaşı idiğini kayd etmekte (*Moskova*, s. 561), fakat Curmağun'dan bahsederken Baycu'nun tümenbaşı olduğunu söylemektedir (s. 151). Bu ikisinden onun binbaşı olduğu hakkındaki birinci ifade doğru olsa gerektir. Esasen *Ermeni* müverrih'i Kiragos da bu kadar ünlü *noyanlar* var iken, Baycu'nun Curmağun Noyan'ın halefi tayin edilmesine şaşmış ve bunu talih veya fala bağlamıştır (*Türkiyat Mecmuası*, s. 177). Fakat Baycu başarıları ile büyük ve muktedir bir kumandan olduğunu ispat ettiği gibi, davranışları da onun aynı zamanda muvazeneli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Aynî'nin Baycu'nun *Müslüman* olarak öldüğünü -bir rivayet olarak- kaydetmesi (*İkdu'l-cuman, Veliyüddin Efendi* Kitaplığı, nr. 2393, s. 419), Baycu'nun *Müslümanlarca* sevilmiş bir beğ olduğunu ifade eder.

öldürülmesinden sonra *Anadolu*'daki *Moğol* kuvvetlerinin başına Alıncak Noyan getirilmişti. Bunun başlıca görevlerinden biri de sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ı ağabeyisi İzzeddin Keykâvus'a karşı korumak ve ona ait yerlerde dirlik ve düzenliği sağlamak idi.

İzzeddin Keykâvus, *Selçuklu* ülkesinin *Kayseri*'den *Bizans* uçlarına kadar uzanan kesiminde hükümdar olmakla beraber, yine bu durumdan hoşnut değildi, huzursuz ve üzüntülü idi. Şanlı atalarının ülkesi ne hale gelmişti!.. *Moğollar*'ın sonu gelmez isteklerini karşılamanın ve onlara yaranmanın mümkün olmadığını çok iyi anlamıştı. Diğer taraftan kardeşinin veziri Pervane Muinüddin Süleyman'ın, *Moğollar*'ın sâdık bir adamı sıfatı ile hareket edip, kendisini, mevkiiden attırmak için, mütemadiyen *Moğollar* nezdinde kötülediğini de haber alıyordu. Bu sebeble memleketi *Moğol* boyunduruğundan kurtarmak ve tamamen kendi idaresi altına almak için *Memlûk* sultanı Baybars ile 660 (1262) yılında muhabereye girişti. Keykâvus, *Moğol* hâkimiyetinden kurtarılmasına yardımda bulunursa ona bazı yerleri vereceğini bildirmiş ve Baybars da bunu kabul etmişti[71]. Fakat *Memlûk* sultanı yardıma gelmedi. Keykâvus'u ortadan kaldırmak çarelerini arayan, Kılıç Arslan'ın veziri Muinüddin Süleyman bu muhabereyi öğrenerek derhal Hülegü'ye bildirdi ve Keykâvus'un bertaraf edilme-

Hülegü'nün onu öldürmesinin, başlıca kıskançlıktan ve malına göz dikmekten ileri geldiği muhakkaktır. Artık *İlhanlılar*'ın kılıcı, anî tehevvür, dedi-kodu, iftira ve ehemmiyetsiz bir kusur üzerine *noyanlar* üzerinde işlemeye başlamış ve az bir zaman içinde *Moğol* asilzâdesinin en seçkin aileleri yok olup gitmişlerdir. Bununla beraber bu mesele üzerinde kabahati yalnız hanlara yüklemek, şüphesiz, doğru değildir. Çünkü *noyanlar* da kendi mutluluklarını, meslekdaşlarının felâketlerinde buluyorlardı. Şunu da yeri gelmişken kayd edelim ki, *Moğollar*, yabancılara yaptıkları sertlik, huşunet, gaddarlık ve vefasızlığı bir kelime ile bütün davranışları, kendi kavimdaşlarına da göstermekte idiler. *Moğollar*'ın savaşlarda ibraz ettikleri cesaret ve sebat, bir yandan da kumandanları tarafından öldürülmek korkusundan ileri geliyordu, tıpkı *Moğollar*'ın hizmetinde kullanılan yabancı askerlerin efendilerinin korkusundan, yiğitçe döğüşmek mecburiyetinde kaldıkları gibi... Tabiî *Moğol* kumandanları da hanlar karşısında aynı durumda idiler. Değil ise *Moğollar*, göğüs göğüse savaşlarda pek iş göremiyorlar, uzaktan ok atarak ve gayet ustalıkla uyguladıkları birkaç savaş usulü ile başarı elde ediyorlardı.

[71] Makrizî, *Kitabu's-sulûk*, Mustafa Ziyade yay, *Kahire*, 1936, s. 469 - 470, 495. Yûnûnî'ye göre (*Zeyl Mir'atu'z-zaman*, *Haydarâbâd*, 1955, II. s. 160), Baybars elçiler göndererek, *Sultan* kendisi ile müttefik olduğu takdirde bizzat ordusu ile gelip ülkesini kurtaracağını bildirmiştir.

sini ısrarla telkin etti. *Aksarayî*'ye göre[72], Keykâvus, *İlhanlı* hazinesinden borç olarak alınan paranın tahsili için gelen elçilere soğuk davranmıştı. Hülegü'ye aynı zamanda Keykâvus'un *Konya*'ya tercihan *Antalya*'da oturmasının, *uç Türkleri'nden* asker devşirerek isyan etmeye hazırlanmakla ilgili olduğu söylenmişti. Halbuki *uç Türkleri*'nin başı Mehmed Beğ, yine aynı müellife inanmak lâzım gelirse, *Beğlerbeği Rum* Köndistabl'dan dolayı, ona düşman olmuştu. Hattâ bu yüzden Mehmed Beğ *Antalya - Alâiyye* arasında sultanın emîrleri ile yaptığı bir savaşta onları bozguna uğrattmıştı[73]. Pervane'nin ısrarlı telkinleri ve cömertçe armağanları nihayet tesirini göstermekte gecikmedi ve Hülegü İzzeddin Keykâvus'un öldürülmesi için *yarlığ* verdi. Bunun üzerine Kılıç Arslan, Pervane ve *Moğol* askerinin başında olarak da *Alıncak Konya'ya* yöneldiler. Bunu haber alan Keykâvus sür'atle *Antalya*'dan *Konya*'ya geldi ve veziri Fahreddin Ali'yi durumu anlamak için *Aksaray*'a varmış olan kardeşinin yanma gönderdi. Ne gibi meziyetler ile bu yüksek mevkie ulaştığı iyice anlaşılmayan, fakat duruma uymasını gayet iyi bildiği anlaşılan Fahreddin Ali, kendisine yapılan Kılıç Arslan'ın veziri olması teklifini kabul etti veya etmek mecburiyetinde kaldı. Bunu duyan Keykâvus yine ızdırab içinde *Antalya*'nın yolunu tuttu. Kılıç Arslan *Konya*'ya gelip tahta oturdu. Fakat Keykâvus henüz ümidini kaybetmemişti. Sâdık kumandanı Ali Bahadır *Sivri Hisar*'da[74] mühim bir kuvvet hazırlamıştı. Fakat Ali Bahadır Alıncak'a yenilerek *uç* bölgesine kaçtı. Bunun üzerine İzzeddin Keykâvus *İstanbul*'a gidip *Bizans imparatoruna* sığınmaktan başka çare görmedi (660 - 1262). Bununla beraber halâ Keykâvus her sınıf halk tarafından tutuluyordu. Bunun sebebi onun, kardeşinin aksine *Moğollar*'a karşı elinden gelen direnmeyi göstermesi idi. Kendisi *İstanbul*'da iken verdiği emir üzerine Ali Bahadır ve Câmedar Uğurlu, yeniden mühim bir kuvvet toplayarak *Konya* önlerine kadar geldiler. Fakat şehrin batısındaki *Altın Aba kervansarayı'nın* yanında yapılan bir savaşta sultan Kılıç Arslan ve asıl iktidarı elinde tutan Pervane, yine *Moğollar*'ın yardımı ile

[72] S. 65 - 66.

[73] Aynı eser, s. 66.

[74] Kaynaktaki (İbn Bîbî, s. 637) : سفری حصار adını, *Seferi Hisar* değil, şüphesiz *Sifri Hisar (Sivri Hisar)* şeklinde okumalıyız.

gâlib geldiler. Ali Bahadır ve Uğurlu *İstanbul*'a kaçtılar[75]. Bunun arkasından aralarında Kerimüddin Ali Şîr'in *(Germiyanlı)* de bulunduğu, Keykâvus taraftarı yüksek devlet ricalinden mühim bir kısmı Pervane tarafından *Moğollar*'a teslim edildi. Onlar da bunların hepsini öldürdüler.

İzzeddin Keykâvus, daha önce de işaret edildiği gibi, kuvvetli bir şahsiyet olmamakla beraber, memleketi *Moğol* işgali altına sokmamak için elinden gelen gayreti göstermiş bir hükümdardır. O da, armağanlar ile sık sık *İlhan*'ın katına gitmek sureti ile pek âlâ mevkiini muhafaza edebilirdi. Bu hükümdardan sonra artık *Selçuklu* ülkesi nefes alamayacak şekilde *Moğol* boyunduruğu altına girecektir. Gittikçe ağırlaşan öyle bir boyunduruk ki, buna Pervane bile tahammül edemiyecektir.

Rükneddin Kılıç Arslan gerçi güçlü, kuvvetli bir genç ise de, *mevlevî* kaynaklarında da işaret edildiği gibi[76], zekâsı kifayetsiz bir hükümdardı. İbn Bîbî'nin gayet yerinde olarak ifade ettiği üzere[77], Pervane'nin, istekleri karşısında ağzından, kelime-i şehâdetdekinden başka "hayır" çıkmıyordu. Hülegü ve oğlu Abaka Pervane'yi kendi naibleri saydıkları gibi, o da onların naibi olarak hareket ediyordu.

Muinüddin Pervane, Keykâvus taraftarı olan bir kısım devlet ricalini öldürtmüş olmakla beraber, *Türkmen* beğlerini tatmin yoluna giderek hâdise çıkmasını önlüyordu. Bu cümleden Karaman Beğ'e büyük bir dirlik tahsis edip *beğlik (emâret)* vermiş, kardeşi Bunsuz da sultan'ın *emîr-i candarı* yapılmıştı[78]. Yine Keykâvus'un

[75] İbn Bîbî, s. 642. Aksarayî, bu olaydan bahsetmez; buna karşılık, Karaman ve kardeşleri Bunsuz ve Zeynulhacc'ın yirmi bin "*Etrak*" ile *Konya*'ya yürüdüklerini, fakat Pervane tarafından tutsak alınıp asıldıklarını anlatır (s. 70) ise de, olayların en yakın müşâhidi İbn Bîbî'nin ifadeleri karşısında bunu kabul etmeğe imkân yoktur. Söylemek mümkün olabilir ki, Aksarayî bu olayla, şahıslar değişik olmak üzere, *Altun Aba* savaşını kastetmektedir.

[76] *Menâkibu'l-Ârifîn*, yay. Tahsin Yazıcı, T. T. K., Ankara, I, s. 77, 643.

[77] S. 643.

[78] İbn Bîbî, s. 688. *Anonim Selçuknâme* de bunu teyid ediyor (s. 55) :

چون جماعت اتراك اولاد قرامان را كه ولايت از ايشان در زحمت
بود بطاعت آورد هر يكى را بمنصبى مقرّر كرد و مشغول كرد

taraftarlarından Şah Melik Beğ'de, *Emîr-i alem* yapıldıktan başka, *Simre (Amasya* bölgesinde) subaşılığına tayin edilmişti. Fakat çok geçmeden Şah Melik iki bin kadar *Türk* ile *Amasya* yöresindeki *Kedağra* kalesine tahassun ederek isyan etti. Pervane *Moğollar* ile birlikte Şah Melik'i bir müddet kuşattıktan sonra kaleyi düşüremiyeceğini anlayınca and içerek onu kaleden indirdi ise de, *Moğollar*'a teslim etmekte gecikmedi. *Moğollar* bu son Keykâvus taraftarını da öldürdüler[79].

Bu esnada *Sinob, Trabzon Rum imparatorluğu*'nun eline geçmişti. *Sinob*'un elden çıkmasına göz yumulamazdı. Çünkü, burası kuzey ticaretinin en işlek limanı idi. Pervane, *İlhan*'dan müsaade alarak, *Selçuklu* ve *Moğol* askerleri ile gidib şehri uzun bir kuşatmadan sonra geri aldı ve Kılıç Arslan'a şehri ve yöresini kendisine temlik ettirdi. Pervane'nin bu başarısı içerde ve *İlhan* katında durumunu kuvvetlendirdi. Artık sıra, saf sultanı bertaraf edib hâkimiyetini daha emin bir duruma getirmeye gelmişti. Bu maksatla, "*Sultan, İlhan*'a isyan etmek için *Memlûk* hükümdarı ile muhabere ediyor" iftirasını ortaya atarak Abaka'dan öldürülmesine dair yarlığ çıkartmaya muvaffak oldu ve bunu gecikmeksizin tümen beyi Tayci (Tayşi), Taynal Yargucu ve diğer *Moğol* emirlerine icra ettirdi. *Selçuklu* tahtına iki buçuk yaşında (bir rivayete göre altı) bir çocuk olan Kılıç Arslan'ın oğlu çıkarıldı. Pervane gayesine ulaşmış, devletin yegâne hâkimi durumuna yükselmişti; *İsfehanlı* vezir Şemseddin'i takliden II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karısı Gürcü Hatun ile de evlenen Pervane, hemşehrileri olan Acemleri de mühim mevkilere getirmişti. Fakat, Pervane'nin bu başarıları gerek memleket ve gerek kendisi için pahalıya mal oluyordu. *Han*'a ve *Moğol* beğlerine daha sık armağanlar veriliyor ve *Anadolu*'ya daha çok *Moğol* askeri gönderiliyor, bu suretle *Moğol* boyunduruğu gün geçtikçe ağırlaşıyordu.

1265 yılında Hülegü vefat etti ve yerine en büyük oğlu Abaka *ilhan* seçildi. Abaka *Tebriz*'i devlet merkezi yaptı. Vezirlik, dirayetli, hayırsever ve hamiyetli bir şahsiyet olan Şemseddin Muhammed-i Cuveynî'nin uhdesinde bırakılmıştı. Hülegü devrinde olduğu gibi, *Celayir* İlgey Noyan en muteber beğ olup, onu baş yargucu *Sulduz*

[79] İbn Bîbî, s. 643. Bu hâdiseyi 661 yılında anlatan Yûnûnî (I, s. 536), Şah Melik'in, Pervane'nin isteği üzerine isyan ettiğini söylüyor ki, Pervane'nin *Moğollar*'a karşı herhangi bir maksatla böyle bir hiyleye baş vurduğu kolaylıkla kabul edilebilir.

Suncak *(Soğuncak)* Aka, Abatay Noyan *(Konğurat)*, Arğun Aka *(Uyrat)*, Durbay *(Tatar)*, Sunitay *(Sünit)*, Şiktur *(Celayir)* ve Samağar *(Tatar)* gibi diğer büyük *noyanlar* takip ediyorlardı. Bunlardan Suncak'a *Bağdad* ve *Fars*, Durbay'a merkezi *Musul* olmak üzere, *Âmid* yöresini de ihtiva eden *Diyarbekir* eyâleti verilmiş, Curmağun oğlu Şiremun Noyan eskisi gibi *Gürcistan*'da bırakılmıştı[80]. Bu bilgiyi veren müellif[81] Abaka'nın İlgey Noyan'ın oğlu Toku Bitikçi ile Suncak'ın kardeşi ve Çoban Noyan'ın dedesi Tuda'un *noyanları* da *Anadolu*'ya gönderdiğini yazar ise de, bunun epeyce sonra olması muhtemeldir.

Baycu ile *Anadolu*'ya gelen *Moğol* beğlerinden Engürek, 658 de (1260) *Irak* taraflarında, Memlûk sultanın halîfe olarak gönderdiği el-Hâkim Biemrillah kuvvetleri ile yapılan bir muharebede ölmüştü[82]. Keykâvus ve Kılıç Arslan arasındaki mücadeleler esnasında Pervane, *Moğol* kumandanlarından Bayan ve Kadağan (Kada'an) *noyanların* desteğini sağlamıştı. Bunlardan sonra Alıncak'ı görüyoruz ki, yukarıda zikredilen olaylar dolayısı ile bu beğ'in adı geçmişti. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi esnasında tümen başılardan biri Tayci (Tayşi) Noyan olup, *Celayirler*'in *Tukra*'ut boyuna mensuptu. Tayci'nin yanında Baynal (yahut Taynal (?), Gerey, Berdi (?بردی), Ebugen, Toğa Timur adlı diğer Emîrler vardı[83]. Baycu'nun oğlu Uvek de *Anadolu*'da bulunuyordu.

Oldukça dirayetli bir hükümdar olan Abaka, kuzeyde Berke ve Mengü Temur kuvvetlerini ve *Horasan*'da da *Çağataylı* Barak'ı yendikten sonra dikkatini asıl kuvvetli hasmı Baybars'a çevirmişti. Onun *Anadolu*'ya yapacağı bir sefere karşı ilk tedbir olarak kardeşi Acay ile Samağar'ı bu ülkeye gönderdi. Acay, haşin ve tama'kâr bir şehzâde olarak görünmektedir. Samağar Noyan'a gelince, ağır başlılığı, hilmi ve âdil idaresi ile *Moğollar* arasında nadiren rastgelinen bir şahsiyetti. Samağar 670 (1272) de Baybars'a, Abaka'ya isteklerini bildirmesini, kendisinin de bunların tahakkukunda yardımcı olacağı yolunda haber göndermişti. Baybars Samağar'dan gelen bu haberden memnun kalarak,

[80] Reşidud-din, *Moskova*, s. 102.

[81] Gösterilen yer.

[82] Yunûnî, I, s. 485.

[83] Yûnûnî, II, s. 404. Alıncak'ın adı geçmediğine göre öldüğü veya öldürüldüğüne hükmedilebilir.

elçiler göndermiş ve bunlar hükümdarları adına Samağar'a bir ok ve Abaka'ya da bir zırh vermişlerdi. Okun eski *Türkler*'de tâbilik alâmeti olduğunu biliyoruz [84].

Baybars, Abaka'dan, *Müslüman* ülkelerinden el çekmesini istemiş, fakat *İlhan* bunu reddettiği gibi, elçilere hoş olmayan sözler de söylemişti [85]. Ertesi yıl Abaka'nın buyruğu üzerine, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleri *Bire (Birecik)* ye inerek orayı kuşattılar. *Moğol* kuvvetleri nin başında *İlhanlı* sağ kol kuvvetleri kumandanı Abatay Noyan *(Konğurat)*, vardı. Ondan sonra *Diyarbekir* valisi Durbay *(Tatar)* ve diğerleri geliyordu. *Selçuklu* kuvvetlerinin başında ise Pervane bulunuyor ve kendisine yakın adamı beğlerbeği *Zencan*'lı Hatîr oğlu Şerefeddin, *Atabeğ* Arslan Doğmuş, *Nâibü's-Saltana* Eminu'd-Din Mikâil refakat ediyorlardı. Fakat *Bire* kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı [86].

Abaka'nın kardeşi Acay'ın *Anadolu*'ya gelişi Pervane'nin davranışları üzerinde geniş ölçüde müessir oldu. Hayatında yeni ve huzursuz bir safha başladı; kudreti ve itibarı kırıldı. Filhakika Acay, Pervane'den takatinin fevkinde isteklerde bulunuyor, bunları yerine getiremediği takdirde, kendisini tehdid ediyor, adamlarına, başkalarına karşı sert ve haşin muamelede bulunuyordu.

Bu sebeble, 670 (1272) de Abaka'ya yaptığı ziyaret esnasında, *İlhan*'a gizlice "hükümdarlıkta akrabalığın ehemmiyeti yoktur, Acay beni öldürüb *Anadolu*'nun hâkimi olmak ve *Mısır* sultanının tâbiiyyetini kabul etmek düşüncesini taşıyor" demişti. Abaka, bunu başka kimseye açmamasını söylemiş [87] ve Acay ile Samağar'ı geri çekeceğini va'd etmişti [88]. Pervane *Türkiye*'ye dönünce Acay'ı eskisinden ziyade kendi aleyhinde buldu. Pervane bunu, söylediklerini Abaka'nın Acay'a bildirmesi ile izah etti; yaptığı iftiranın işe yaramadığını gördü. Abaka'nın kendisine büyük bir teveccüh gösterdiğini bilmekle beraber *İlhan*'ın kendisini Acay'a tercih edeceğine de inanmıyordu. Esasen ithamlarını isbat etmesi de imkânsızdı. Böylece *Selçuklu* devletinin kudretli hâkimi, hiddet ve şiddetinden ürktüğü Acay karşısında hayatını tehlikede gördü. Bu gibi kıvrak zekâlı,

[84] Osman Turan, *Eski Türkler*'de *ok*un hukukî bir sembol olarak kullanılması, *Belleten*, sayı 35, s. 305-318.

[85] İbn Şeddad, *türkçe* tercümesi Ş. Yaltkaya, s. 5 - 7.

[86] Aynı eser, s. 18.

[87] Bu, bir fesat hareketine sebeb olabilirdi. Çünkü, muhteris Acay pek tatmin edilmemişti.

[88] Aynı eser, s. 33.

entrikacı adamların çoğunda görüldüğü gibi, soğuk kanlılıkla olayların gelişmesini beklemek, yani sabretmek yerine, Pervane, vehim ve telâşa kapılarak Baybars'a elçi gönderib, Sultan Gıyaseddin ve kendisinin hukukuna riayet edilmek şartiyle, *Anadolu*'yu *Moğollar'dan* kurtarması karşılığında, bu ülkede askerlerinin kalmasına muvafakat edeceğini bildirmişti. Baybars, müsbet bir cevap vermiş olmakla beraber, *Anadolu*'ya ancak gelecek yıl gelebileceğini bildirdi [89].

Baybars ertesi yıl 673 (1274 - 1275) belki de va'dettiği sefere çıkacaktı. Fakat Pervane gelecek yıl gelmesini rica ettiğinden Baybars ordusunu *Kilikya Ermeni krallığına* yöneltti [90]. Aynı yıl Abaka Acay'ı *Rum*'dan geri çekerek yerine *Celayir* Toku Bitikçi'yi gönderdi ve ona Türkiye'nin bütün gelirini yeniden tesbit etmesini emr ettikten sonra Pervane ve diğer *Selçuklu* devlet adamlarına, Toku'nun tasvibi olmadan hiçbir mesele üzerinde karar almamalarını söyledi [91]. Böylece, *Pervane*, *Abaka* nezdinde haiz olduğu teveccüh, itibar ve itimatdan çok şey kaybettiğini anladı. Bu sebeple *Toku*'nun Türkiye'deki icraatı karşısında hiçbir varlık göstermiyerek onun teveccühünü kazanmak yolunu tuttu. *Toku* da Türkiye'yi dolaşıp elde ettiği emvali *Abaka*'ya göndermişti ki, Moğollar'ın çoğu gibi onun da istediği bu idi. *Pervane* 673 (1274-1275) yılında *Abaka*'nın yeniden gözüne girmek için, varlığı daha ziyade ancak yaptırdığı sayısız âbideler ile anlaşılabilen vezir Fahreddin Ali'yi de yanına alarak, *sultan*'ın kız kardeşi Şelçuk Hatun'u Arğun'a gelin götürdü.

Ertesi yıl Acay yeniden *Türkiye*'de göründü. Pervane, Toku ve vezir Fahreddin Ali, Abaka'nın yanında idiler. Toku, yeniden Fahreddin Ali'nin vezirliğini, oğullarının emîrliklerini temin etti. Buna karşılık onlar Abaka'ya her yıl iki bin bâliş ödeyecekler ve *Anadolu*'dan yine her yıl *İlhan*'a gönderilen eşyanın nakli için de yedi yüz at vereceklerdi. Bu misalin de gösterdiği üzere, *Selçuklu* ülkesinin siyasî ve malî bakımlardan bütünlüğü gittikçe parçalanmaya doğru götürülüyordu. Türkiye'ye dönüşünde Pervane, Acay'ın, naiblerini döğerek ellerindeki malları aldığını ve ileri gelen birçok kimselere de aynı şeyi yapmış olduğunu duyunca Toku ile birlikte Abaka'ya mektup gönderip her ikisi Acay'dan şikâyetde bulundular. Yine İbn

[89] Aynı eser, s. 33 - 34.
[90] Aynı eser, s. 49.
[91] Aynı eser, s. 50.

Şeddâd'a göre[92], Pervane, Acay'ın kendisini ve Toku'yu öldürerek *Anadolu*'yu *Memlûk* sultanına teslim edeceğine dair, emîr, kadı ve fakihlerin imzaları bulunan bir mahzarı bizzat *İlhan*'a takdim etmiştir. Bunun üzerine Abaka Acay'ı yanında alıkoyduğu gibi, adamlarından yedi kişiyi de öldürtmüştü[93]. Acay'ın, ağabeyisi Abaka'ya, *Anadolu*'nun idaresini kendisine vermemiş olmasından kızgın olduğuna inanmak mümkün ise de bu ülkeyi Baybars'a teslim edeceğine dair ifadeyi kabul etmek güçtür. Abaka'nın, bir mesele çıkmaması için bu ithamın üzerinde durmadığı anlaşılıyor. Aynı yıl *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleri yeniden *Bire* önüne geldiler. Kuşatma esnasında, *Memlûk* sultanının Pervane'ye gönderdiği mektuplar Abatay Noyan'ın eline geçti. Pervane bu mektubların, düşmanı olan *Ermeni* kıralı tarafından düzüldüğünü söyledi. Yine başarısızlıkla sonuçlanan *Bire* kuşatmasından dönüşte Pervane, beğlerin çoğu ile anlaşarak, adam gönderib sür'atle gelmesi için Baybars'dan yeniden ricada bulundu ve ondan, suyun azlığından - gelecek mevsim - gelebileceği cevabını aldı[94]. Ertesi yıl (675 = 1275 — 1276) *Memlûk* sultanı Pervane'nin son müracaatına kayıtsız kalmayarak, *Anadolu*'daki durum hakkında doğru bilgi edinmek için Emîr Bektut kumandasında bir keşif kuvveti gönderdi. Bu kuvvet *Elbistan*'a kadar giderek, buradaki *Selçuklu* emîrleri ile birleşip *Moğol* keşif kuvvetlerine saldırdıktan sonra birlikte Baybars'ın yanına döndüler[95]. Baybars'ın, *Türkiye*'ye bir keşif kuvveti göndermesi onun *Anadolu*'ya sefer yapacağına şüphe bırakmıyordu. Esasen Emîr Bektut *Anadolu* beğlerine, hükümdarı tarafından yazılmış mektuplar da yollamıştı. Bu esnada Pervane vezir Fahrüddin Ali, Nâib Eminüddin Mikâil Abaka'nın yanında bulunuyorlardı. Onlar, *Selçuklu* sultanının kız kardeşini Arğun ile evlendirmek için ordasına gitmişlerdi. İşte bu esnada Pervane'nin yükselttiği ve en güvendiği *Beğlerbeği* Hâtîr oğlu Şerefüddin *Moğollar*'a karşı *Kayseri*'de açıkça isyan etti; müterəddidleri de tehdit ile hareketine iştirak ettirdi. Fakat Baybars'ın yola çıktığına dair beklenilen haber bir türlü gelmiyordu. Bu sebeble, *Kayseri*'de kendisini emniyette hissetmeyerek, yanında *Sultan* III. Gıyaseddin Keyhüs-

[92] S. 58.

[93] Gösterilen yer.

[94] Aynı eser, s. 58 - 60, 61.

[95] Aynı eser, s. 73 - 74.

rev ve devlet ricali ile beğlerin çoğu olduğu halde dirliği olan *Niğde*'ye çekildi. Orada da bir haber alamayınca kardeşi Ziyaeddin Mahmud ile emîrlerden Torumtay'ın oğlu Sinaneddin'i Baybars'a gönderdi. Bunlar *Memlûk* sultanından, daha öncekiler gibi üzücü bir cevap aldılar. Baybars, onlara, Pervane ile kararlaştırdıkları üzere bu yılın sonunda *Anadolu*'ya geleceğini söylemişti. Fakat gerçek şudur ki, Baybars en uygun fırsatlardan birini daha kaçırmıştı. Ziyaeddin'in hemen *Anadolu*'ya gitmediği takdirde kardeşinin ve onunla sözleşmiş olan emîrlerin hayatlarının tehlikeye düşmüş olacağını mahrem olarak arzetmesi bile *Memlûk* sultanının kararını değiştirmedi. Yalnız onları getirmek üzere bir kuvvet gönderildi. Bu kuvvetlerin başında bulunan Seyfeddin Balaban, *Maraş* yöresindeki *Göynük*'e vardığında Pervane'nin, buyruklarında otuz bin *Tatar* bulunan Abaka'nın kardeşlerinden Mengü Temür ve *Suldus* Tuda'un Noyan ile *Anadolu*'ya geldiklerini haber aldı ve bunu hemen Baybars'a bildirdi. Bunlar gelir gelmez derhal yarğu kuruldu. Hâtîr oğlu Şerefüddin Mes'ud ve diğer bazı emîrler ile *Türkmen* beğlerinden birçokları öldürüldü. Hâtîr oğlu, yaptığı hareketin Pervane'nin teşviki ile olduğunu ve onun da *Memlûk* sultanı ile mektuplaştığını ifşa ettiği halde, Muinüddin Süleyman, Şeref'i kandırarak ifadesini değiştirtmek suretiyle bu ölüm tehlikesini de savuşturmayı başardı[96].

Baybars aynı yılın (675) Zilkade ayının başlarında (1277 Nisan) *Haleb* civarından ayrılarak *Anadolu*'ya hareket etti. *Elbistan* ovasında *Moğol - Selçuklu* ve *Gürcü* kuvvetleri ile karşılaştı. Üç kuvvet de ayrı ayrı kümeler halinde olup *Moğollar* on bir tabura ayrılmıştı. *Moğol* ordusuna Tuda'un ve Toku noyanlar kumanda ediyorlardı. Bunlardan sonra Toku'nun kardeşi Uruktu, Girey, Tayci (Nepşi), Curmağun ile gelenlerden Arulat Büyük Çağatay'ın oğulları Doladay Yarğucu, Sertak tayve diğerleri geliyordu. Baybars *Elbitan* ovasında parlak bir zafer kazandı (10 Zilkade 675=15 Nisan 1277). On beş bin kadar olduğu anlaşılan *Moğollar'dan*, doğru hesab edildi ise, Tuda'un ve Toku dahil olmak üzere altı bin yedi yüz yetmiş kişi savaş meydanında kalmıştı. Yukarda adları geçen Çağatay'ın oğulları tutsak düştüler. *Selçuklu* ordusu bir ok dahi atmadı; *Memlûk* ordusu ile birleşeceği yerde başta Pervane olmak üzere savuşup

[96] Aynı eser, s. 76 - 81.

gitti. Mamafih *Selçuklu* ordusu ileri gelenlerinden bir kısmı (on iki kadarı) tutsak alınmıştı. Bunlar arasında Pervane'nin oğlu Mühezzibüddin Ali ve yine onun yetiştirmelerinden *Türk* Cece oğlu Nureddin ve kardeşi Siracüddin İsmail, *Germiyanlı Türkmen* Alişir'in oğlu Seyfüddin (yahut Şehâbüddin Gazi) de vardı[97].

Baybars, halkın sevgi gösterileri arasında *Kayseri*'ye girdi. Pervane, sultanı yanına alıp *Tokat*'a kaçmıştı. Mamafih oradan Baybars'ı kazandığı başarıdan dolayı tebrik ve *Kayseri*'de oturmasını rica etmekten de geri kalmadı. *Memlûk* hükümdarı Pervane'ye, gelip tekrar mevkiine geçmesini ve her türlü lütuf ve ihsana mazhar olacağını bildirdi. Pervane kendisine on beş gün mühlet vermesini rica etti. Pervane'nin maksadı anlaşılmıştı. O, Baybars ile Abaka'nın *Anadolu*'da savaşmalarını arzu ediyordu. Netice nasıl olursa olsun bundan kendisinin kârlı çıkacağını umuyordu. *Memlûk* sultanı bu oyuna gelmedi. *Kayseri*'de beş - altı gün oturduktan sonra ülkesine döndü[98]. Baybars hayal kırıklığına uğramıştı. Pervane gelmediği gibi, emîrlerden ve devlet adamlarından da kimse görünmemişti. Onlar hareketlerini Pervane'ninkine göre ayarlamışlardı. Baybars'ın katına gelenler sadece *Türkmen* beğleri idiler.

Baybars döndükten sonra Abaka otuz bin atlı ile *Anadolu*'ya geldi (1277 Temmuz), savaş meydanına giderek, *Moğol* ölülerinin çokluğu karşısında kendini tutamayarak ağladı. Duyduğu derin öfke dolayısiyle *Moğollar*'a düşmanlık gösteren *Türkmenler*'den eline geçirdiklerini öldürttüğü gibi, memleketin ileri gelenlerinden birçoklarını da, aynı âkıbete uğrattıktan sonra bazı vilâyetlerin yağmalanmasını ve halkın öldürülmesini de emretti. Vezir Şemseddin-i Cüveynî, evvelce (1271) muhteşem bir âbide ile süslediği *Sivas*'ın yarısı ile diğer bazı şehirleri Abaka'dan satın alarak buraların felâkete uğramasını önlediği ve ileri gelenlerden yüz dört kişinin hayatını kurtardığı gibi, 'âdil hanımız seçkinlerin suçunu halktan çıkarmamalıdır." diyerek, Abaka'nın gazabını teskin edebildi[99]. Abaka *Anadolu*'da düzenin tesisi ve korunmasına kardeşi Konğurtay'ı memur ettikten sonra *Aladağ*'a

[97] Aynı eser, s. 84 - 86; Baybarsu'l-Mansurî, yap. 83. b; İbn Bîbî, s. 670 ve devamı; Reşidud-dîn, *Bakû*, s. 143 - 145.

[98] İbn Şeddad, s. 86 - 89.

[99] Reşidud-dîn, *Bakû*, s. 145; İbn Şeddad, s. 92. İbn Şeddad, (gösterilen yer) *Kayseri*'de iki yüzbin kişinin öldürüldüğünü ve *Abaka*'nın *Kayseri*'den *Erzurum*'a kadar olan yerlerde beş yüzbin kişiyi kestirdiğinin rivayet edildiğini kaydeder.

döndü[100]. Orada Pervane emîrler tarafından savaştan kaçtığı, Baybars'ın gelişini derhal bildirmediği ve sür'atle hanın huzuruna gelmediği suçları ile itham edilip nâibleri ile birlikte öldürüldü, (1277 Ağustos)[101].

Rivayet edildiğine göre, Abaka onu *Aladağ*'a götürürken kendisini teselli edenlere : "bundan sonra memleket *Horasanlılar*'ın eline düşecektir. Onlar bu ülkede oldukça bizim yaşamamızın ne değeri olacaktır"[102] demiştir. Fakat, memleketi bu hale getiren kendisi idi. O, sultanların zayıf şahsiyetler olduklarını görerek, kendisini, memlekete hâkim olmak ihtirasına kaptırmıştı. Rükneddin Kılıç Arslan'ın taraftarı olması da buradan ileri geliyor. Kılıç Arslan'ın ağabeyisi karşısında muvaffak olması imkânsız idi. Bu seseble Pervane, Kılıç Arslan'ın mevkiinde durabilmesi için *Moğollar'a* dayanarak ve yine onlar sayesinde her iki *Selçuklu* hükümdarını tasfiye edip memleketin hâkimi oldu. Fakat bu hareketleri ile *Selçuklu* hânedanının itibarını *Moğollar* nezdinde hiçe indirdiği gibi, kendisi de onların bir memuru durumuna düştü. İşte Acay'ın Pervaneden, sonu gelmez para ve mal talebinde bulunması, bunlar yerine getirilmeyince ona karşı sert ve haşin davranması, hattâ onu ölümle tehdit etmesi bu husus ile ilgilidir.

Moğollar'a tâbi *Kilikya*'daki *Ermeni krallığında*, hattâ *Horasan*'daki *Kert hânedanının Herat* şehrinde bile bir *Moğol* komiseri yoktu. Halbuki *Anadolu*'da Pervane'nin ihtirasları yüzünden işgal kuvvetlerinin sayısı gittikçe çoğalmış, vergi ve armağanların miktarı da tahammül edilmez bir meblâğa ulaşmıştı. Hattâ son zamanlarda Abaka, Pervane'nin zaafları meydana çıktıkça, devletin gelirini kontrol altına aldırmış, başkalarına da (meselâ Fahreddin -Ali ve diğerlerine) doğrudan doğruya memuriyetler tevcih etmiş ve vergi yüklemişti. Yani o, *Moğollar*'a karşı tek muhatap şahıs olmak vasfını da kaybetmişti. Onun memleketin yeni bir felâkete uğramasına sebeb olan hareketi, Baybars ile giriştiği münasebetlerde gösterdiği kararsız davranışdır. *Memlûk* sultanını ısrarla *Anadolu*'ya davet etmiş, gelince de onu yapayalnız bırakmıştır. Şüphesiz ki sadece entrikaya dayanan bir davranışın başarısı daimî olmadığı gibi, sahibi ve ülkesi için de tehlikeli neticeler veriyor.

[100] Reşidud-dîn, s. 146-147.

[101] İbn Şeddad, s. 92 - 93; Ebu'l-Ferec, s. 598 - 600; İbn Bîbî, s. 683; Aksarayî, s. 116 - 118.

[102] Aksarayî, s. 117.

II.

Abaka, yine *Van Gölü* kuzeyindeki çok sevdiği *Aladağ* yaylağında iken, Pervane'nin öldürülmesinden takriben bir ay sonra (Rebiü'l-âhır 676 = Eylül 1277) kardeşi Konğurtay'ı *Anadolu*'ya gönderdi. Vezir Şemsüddin Muhammed-i Cüveynî de ona terfik edildi. Konğurtay'ın vazifesi *Türkiye*'de dirlik ve düzenliği tesis etmek, Vezir Cüveynî'ninki de, bu ülkenin gelirini, *Moğol* malî sistemine ve mevcut duruma göre yeniden tanzim etmekti. Konğurtay'ın yanında Gühergey (? كهوركاى) ve Erkasun (? ارقسون Oryañkat, Celme'nin akrabası ?) noyanlarda vardı[1].

Selçuklu tarihinin son safhası başlıyordu. Bu esnada *Türkmenler* geniş çapta faaliyete geçmiş olup, onlardan *Karaman*lılar memleketin kaderini ellerine geçirmek gayesiyle hareket ediyorlardı.

Türkmen meselesi ile ilgili olarak ilk önce şu hususu belirtmek lâzımdır ki, Baycu'nun bütün askerleri ve bunların aileleri ile gelip *Anadolu*'da oturmaya başlamaları, Hülegü ve Abaka devirlerinde yeni *Moğol* kuvvetlerinin bunlara katılmaları, bu devirde *Anadolu*'da cereyan etmiş olaylar, *Doğu* ve *Güneydoğu Anadolu* ile *Orta Anadolu*'nun doğu bölgelerindeki *Türkmenler* arasında geniş ölçüde yer değiştirmelerine, yani göçlere sebeb olmuştur. *Türkmenler* bir taraftan kuzeyde ve güneyde dağlık ve kıyı bölgelerine çekilirken onlardan pek ehemmiyetli kümeler de *Bizans* uçlarına ve *Memlûk* topraklarına göç etmişlerdi. Yukarıda da kaydedildiği gibi müverrih *İbn Şeddad*, *Baybars* devrinde *Anadolu*'dan kırk bin evden ziyade *Türkmen*'in geldiğini ve hükümdarın, *Gazze*'den *Antakya*'ya kadar olan yerlerde bunlara yurt verdiğini yazmaktadır. Bu *Türkmenler Memlûk* devleti için mühim bir yardımcı kuvvet olduktan başka, *Dulkadırlı* beyliğini kurarak *Orta Anadolu*'da yeniden yurd tutmak, *Çukurova*'da *Ramazanlı*, *Özerli* beyliklerini kurup bu bölgeyi tamamen *türkleştirmek* ve başka siyasî olaylara karışmak suretiyle başlı başına pek mühim roller oynamışlardır[2].

[1] Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 147.

[2] Bu hususta : Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Dizin'e bk.

Batıya, *Bizans* ucuna gidenler arasında *Germiyanlar*'ı ve *Osmanlı* devletini kuracak olan Ertuğrul Bey'in oymağını zikredebiliriz.

Kaynakların incelenmesinden bu tarihte başlıca beş *Türkmen* topluluğunun varlık gösterdikleri anlaşılıyor. Bunlardan biri *Maraş-Malatya* bölgesinde yaşamakta ve yukarıda da işaret edildiği gibi, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren umumiyetle *Ağaç Eri* adını taşımakta idi. *Ağaç Eri*'lerin, yolları kesmek, etrafa akınlar yapmak ve *Hıristiyan* köylerini basmak suretiyle gittikçe genişleyen faaliyetlerine Hülegü - her halde *Hıristiyanların* da şikâyetleri üzerine - kayıtsız kalmadı ve 660 (1260) yılında *Ağaç Eri*'lerin üzerine yirmi bin kişilik bir ordu yolladı. Bu ordu birçoklarını öldürmek, birçoklarını tutsak almak ve mühim bir kısmını da *Suriye*'ye kaçmaya mecbur ederek *Ağaç Eri*'lerin faaliyetlerine son verdi. Bu böyle olmakla beraber onlar *Moğollar* arasında da öyle bir şöhrete sahibolmuşlardı ki, *Câmiu't-tevarih*'te *Ağaç Eri*'lerden eski bir *Türk* kavmi olarak bahsedilmesi, şüphesiz bununla ilgilidir. *Ağaç Eri*'lerden mühim bir kısmı eski yurdlarında kalarak varlığını devam ettirmiştir[3].

Sinop-Samsun bölgesindeki *Türkmen* topluluğunun arasında *Çepni*'lerin mühim bir mevki işgal ettikleri görülüyor. Bunlar 1277 yılında *Sinob*'a yeniden tecavüz eden *Trabzon Rum imparatorluğu* kuvvetlerini püskürterek şehri kurtarmışlardı. *Çepni*'ler *Canit (Canik)* denilen *Samsun*'dan *Trabzon*'a uzanan kıyı bölgesinde oranın vahşi yerli unsuru *Çan*'lar ile mücadeleye devam ederek bu bölgenin feth ve *türkleşmesinde* en mühim rolü oynamışlardır.

Üçüncü *Türkmen* topluluğu *Germiyan Türkleri* idi. *Baba İshak* ayaklanması esnasında (1240) bu topluluğun yurdu *Malatya* bölgesinde olup, beğleri Alişir Oğlu Muzafferüddin, şehrin subaşısı yani valisi bulunuyordu. İbn Bîbî onlardan *Germiyan Türkleri* şeklinde bahseder ve *Kürdleri* onlardan ayırır[4]. Bu topluluk adını *Malatya* bölgesindeki

[3] Bu *Türk* topluluğu üzerinde: Faruk Sümer, *Ağaç Eri*ler, *Belleten*, XXVI, s. 521 - 528.

[4] و ترکان کرمان (کرمیان) را بمال و امال در قید طاعت ودائرهٔ معاضدت و مساعدت خود کند (5.506) - و از صدمهٔ دست راست رومیان اتراك کرمیان ملك غازي را کنار خندق انداختند (S. 507) - مظفرالدّین روی بملطیّه نهاذ و باز لشکر گرفت و خلق انبوه از کردان و کرمیان فرهم آورد (s. 501, *Houtsma* yayını s. 229).

veya *Doğu Anadolu*'daki bir yerden almış olsa gerektir. Pervane'nin, 1262 yılında devlete hâkim olup Keykâvus tarafdarlığı ile itham ederek *Moğollar*'a öldürttüğü devlet adamları ve emîrler arasında Kerimüddin Alişir de vardı ki, bu beğ'in Muzafferüddin'in oğlu olduğundan şüphe edilmez. Buna göre *Germiyanlılar*'ın *Moğollar*'ın baskısı üzerine 1258 - 1260 tarihleri arasında *Kütahya* bölgesine göç ettiklerine kuvvetle ihtimal verebiliriz.

Mamafih Pervane, diğer *Türkmen* beğleri gibi, *Germiyan* beğlerini de tatmin ederek onları devlete bağlamıştı. Nitekim 1277 yılındaki *Elbistan* savaşında *Memlûkler* tarafmdan tutsak alınan *Selçuklu* beğleri arasında Alişir'in oğlu Seyfeddin (yahut Şihâbeddin Gazi) de vardı[5].

1277 yılında Karamanoğlu Mehmed Beğ'in vezir Fahreddin Ali'nin oğlu Taceddin Hüseyin ile yaptığı karşılaşmada *Germiyan Türkleri* (ترکان گرمیان) ikincinin ordusunda yer almışlardı. Bununla beraber bu orduda istemeyerek yer aldıkları şuradan anlaşılıyor ki, onlar muharebede gayret göstermeyerek kaçmışlardır. Buna karşılık III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Cimri ile yaptığı savaşta Cimri'yi yakalayıp *Selçuklu* hükümdarına teslim eden onlar idiler. Bu tarihde (677 Muharrem = 1278 Mayıs) *Germiyanlar*'ın Alişir'in oğullarından Hüsameddin'in idaresinde bulundukları anlaşılıyor. Hüsameddin, sultan Gıyaseddin, Cimri üzerine yürürken, *Ankara*'da, kendisine ilk katılanlardan biri idi[6]. Asrın sonlarında *Germiyanlılar'ın* başında gördüğümüz Yakub beğ bu Hüsameddin'in oğlu olabilir. *Germiyanlılar* faaliyetlerini *Bizans*'ın elinde bulunan *Batı Anadolu* bölgesine tevcih etmişlerdi.

Dördüncü ve pek mühim *Türkmen* topluluğu *Köyceğiz-Denizli-Uşak* bölgesinde bulunmakta idi. Bu topluluğun nüfusu o kadar çok idi ki, bu nüfusun iki yüz bin çadıra yakın olduğu rivayet edilir. 1256 yılında Baycu Noyan'ın Anadolu'ya ikinci gelişi esnasmda bu

[5] Bu olayın en yakın şâhitlerinden Baybarsul-Mansurî: (s. 836) وسیف الدین بن علی شیر التركاني ; İbn Şeddad (s. 86) : شهاب‌الدین غازی بن علی شیر التركانی olmak üzere ayrı ayrı isimler verirler. Bu durum karşısında, şöyle bir ihtimal hatıra geliyor ki, Seyfeddin ile Şihabeddin Gazi olup her ikisi de kardeşdirler. Cece'nin oğulları Nureddin ve Sirâceddin gibi.

[6] İbn Bîbî, 698 - 699 - 726 - 728. *Germiyanlılar*'ın bahsedilen bu ilk devirleri hakkında ayrıca : Cl. Cahen, *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure* au XIIIe siècle, J. A., 1951, s. 349 - 354.

Türkmen topluluğunun başında Mehmed, İlyas, Ali, Sevinç ve Salur Beğ'ler bulunuyorlardı. Bunların en kudretlisi Mehmed Beğ olup, kaynaklarda bu *Türkmen* topluluğunun başı olarak gösterilmektedir. Esasen adı geçen beğlerden İlyas Beğ onun kardeşi, Ali Beğ güveyisi (veya enişteşi), Sevinç Beğ'de akrabası idi. Aksarayî'ye inanmak lâzım gelirse[7] Mehmed Beğ her ne kadar hemen bütün *Türkmen* beğleri gibi, Keykâvus tarafdarı ise de, beğlerbeği *Frenk* veya *Rum* Kondistabl yüzünden ona karşı hasım bir tavır takınmış ve hatta *Antalya - Alâiyye* arasında Keykâvus'un emîrlerini bozguna uğratmıştı. Bununla beraber, tatmin edilerek Mehmed Beğ'in yeniden Keykâvus'a bağlandığı anlaşılıyor. Rükneddin Kılıç Arslan ve Pervane, Keykâvus'un üzerine yürüdükleri esnada (1261) Mehmed Beğ İzzeddin Keykâvus'un yanına gelmekte gecikmiş idi[8]. Rükneddin'in, tek başına hükümdar olmasından sonra da Mehmed Beğ ve diğer adı geçen beğler onun hükümdarlığını tanımamışlar, Hülegü'ye elçi gönderip itaatlarını bildirmişler ve kendilerine beğlik verilmesini, vergi toplayacak bir *şahne*'nin gönderilmesini istemişlerdir. *Moğollar*'ın makbul armağanlar gönderildiği takdirde bu gibi istekleri müsbet karşıladıkları malûmdur. Bu sebeble Hülegü de onların isteklerini kabul edip arzularını yerine getirdi. Bu suretle onlar Hülegü tarafından *Tonuzlu (Denizli)*, *Honaz* ve *Dalaman (Köyceğiz?)* şehirleri ile yörelerinin beğ-

[7] S. 66.

[8] *Memlûk* devri müverrihlerinden Yûnûnî'ye göre — yerli müverrihlerin ifadelerine aykırı olarak — iki kardeş arasında bir savaş olmuştur (2, s. 114):

و فيها (اى سنة 659) كان المصاف بين الاخوين ركن الدّين و عزّالدّين صاحب الروم على قوم من قونية فى الخامس و العشرين من شهر رمضان فكسره ركن الدّين لأنه كان معه نجدة من التتر و خامر عزّالدّين العربان و احد مقدمى التركمان وتأخرّه محمّد بك الاحى (الاجى) عنه و قتل من اصحاب عزّالدّين خلق كثير و امسك منهم جماعة فشنقوا على الاسوار و انحاز عزّالدّين الي انطاكية (انطالية) و اقام بها و ترك فى بلاده شمس الدّين ارتاش نائباً عنه

Yûnûnî'nin bu kaydı, diğerleri gibi, İbn Şeddad'dan almış olması muhtemeldir.

leri olarak tanındılar. Fakat ertesi yıl (660) Hülegü - her halde Pervane'nin şikâyeti üzerine - Mehmed Beğ'i çağırdı ise de gelmedi. Bundan dolayı *Moğol* hükümdarı, Rükneddin Kılıç Arslan ile *Anadolu*'daki *Moğol* kumandanına yarlığ göndererek Mehmed Beğ'in üzerine yürümelerini emretti. Onlar yarlığ gereğince harekete geçtiler. Mehmed Beğ'in güveyisi veya enişteşi Ali Beğ hiyanette bulunarak *Selçuklu* hükümdarının huzuruna geldi; gelişi Kılıç Arslan'ın *Türkmenler* ile savaş azmini kuvvetlendirdi. *Dalaman* ovasında bozguna uğrayan Mehmed Beğ bir dağa çekildikten sonra aman taleb etti. Kendisine and içirilerek aman verildiği halde, *Uluborlu*'da öldürüldü ve hıyanet etmiş olan Ali Beğ, Mehmed Beğ'in yerine bu uçtaki *Türkmenler*'in beği tayin edilerek mükâfatlandırıldı[9]. Mehmed Beğ olduça şöhretli bir emîrdi. Eflâkî[10], bu *Türkmen* beğini gazi ve bahadır olarak vasıflar ve *ak börk* giyilmesini onun âdet haline getirdiğini söyler. Gerçekten o zamana kadar, *Türkmenler kızıl börk* giymekte idiler[11].

Mehmed Beğ'e hiyanet ederek onun yerini almış olan Ali Beğ'e gelince, 1278 yılına kadar bu bölgedeki *Türkmenler*'in başı olarak kaldı. Cimri'nin ortadan kaldırılmasını takiben, devlete karşı sadakatsızlık göstererek yabancı bir devletin *(Memlûk ?)* tâbiiyyeti altına girdiği ithamiyle *Karahisar (Afyon)* kalesinde hapsedildi ve orada korkudan öldü[12].

Bilindiği üzere asrın sonlarına doğru *Muğla* bölgesini fetheden *Türkmenler* burada *Menteşe-oğulları beyliğini* kurdukları gibi, XIV. yüzyılda *Denizli*'de de *İnanç-oğulları beyliği* kurulmuştu. Bunlardan *Menteşe-oğulları*'nın eldeki soy kütüğüne göre yukarda adları geçen

[9] Baybarsu'l-Mansurî, yap. 53 a-b; Aksarayî, s. 71. Aksarayî yalnız Mehmed Beğ'in değil, İlyas ve Salur beğlerin de yakalandıklarını yazar, fakat öldürüldüklerinden bahsetmez.

[10] *Menâkıbu'l-ârifîn*, T. T. K., I, s. 485 - 486.

[11] Cl. Cahen'in, *ak börk'ü Denizli* uc bölgesi hâkimi Mehmed Beğ'in değil de Karaman oğlu Mehmed Beğ'in icad ettiği görüşüne, (*Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure*, J. A., 1951, s. 345) katılmak, bizce mümkün değildir. Esasen Karaman oğlu Mehmed Beğ 1277 yılında *Konya*'ya girdiği zaman buyruğundaki *Türkmenler*'in başlarında *kızıl börk* vardı.

[12] İbn Bîbî, s. 729. Bu *Türkmen* beğleri hakkında, Cl. Cahen'in adı geçen makalesine de bk. (s. 335 - 340).

beğler ile bir münasebeti olmadığı görüldüğü gibi[13], *İnanç-oğulları* için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Beşinci *Türkmen* topluluğu ise, *Ermenek*, *Mut*, *Silifke* ve *Anamur* bölgesinde yaşayan *Karaman oğulları Türkmenleridir*. Bu *Türkmenler*'in tarihimizde pek mühim bir yerleri vardır. Bunlar yukarıda bir yerde belirtildiği gibi, *Türkiye Türklüğünün Moğollar*'a karşı savunucusu rolünü oynamışlardır. Kudretli Gazan Han'ın *Karamanlılar* olmasa idi hâkimiyetinin *Batı Denizi*'ne kadar ulaşacağını - söylediği rivayet edilir ki bu, *Karamanlılar* hakkında o zamanki umumî görüşü aksettirmesi bakımından pek mühimdir. Adı geçen şehirlerin bulunduğu bölge, Alâeddin Keykubat devrinde fethedilmişti[14]. *Karaman oğulları Türkmenleri*'nin buraya ne zaman geldikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla beraber onların *Moğol* istilâsı üzerine *Arran* ve *Muğan* taraflarından *Anadolu*'ya geldikleri ve hattâ *Baba İshak* ayaklanmasına katıldıkları tahmin edilebilir. Bu hânedanın, Yazıcıoğlu'nun söylediği gibi[15], *Afşar boyu*'na mensup olması da mümkündür. Nitekim *Afşarlar*'dan İslâm Beğ'in (?) 1254 te *İçel* kıyısındaki *Korikos*'u (bugünkü *Kız Kulesi*) yağmaladığını, Sârum adlı diğer bir *Türkmen* beği'nin de dört yıl sonra aynı şeyi yaptığını biliyoruz[16]. Esasen bu bölgedeki *Türkmen* beğlerine dair ilk bilgilerimiz de bunlardan ibarettir. Bu beğlerden sonra Karaman Beğ geliyor. İbn Bîbî'nin Karaman Beğ'in hayatının başında çoluğunun ve çocuğunun geçimini temine çalışan yoksul bir kömürcü olduğuna dair sözleri kabul edilemez. Çünkü, beğ sınıfına sahib ve yüzyıllardan beri devam edip gelen asilzâdelik telâkkilerine bağlı *Türkmen*ler'in, beğleri dururken, alelâde insanları - ne kadar meziyetli olursa olsun - başlarına geçirmeleri mümkün değildir[17]. Karaman Beğ de

[13] Acaba *Menteşe oğulları*'nın yukarda adı geçen Salur Beğ ile bir münasebeti yok mudur, yani bu aile *Salurlar* dan gelmiş olamaz mı?

[14] Bu fetih hakkında: Osman Turan, *Keykubad*, İ. A, VI, s. 649- 650.

[15] *Tevârih-i âl-i Selçuk*, Bibliothéque Nationale, Suppl turc, nr. 737, yp. 401 a

[16] Cl. Cahen, *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure*, s. 341.

[17] Esasen *Türk* tarihi bize açıkça gösteriyor ki, *Türkmenler*, ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, başlarında beğleri olmayınca pek bir iş göremiyorlar, yani siyasî başarılar kazanamıyorlardı. Nitekim, bunun en bariz misali *Hazar-ötesi Türkmenleri*'nde görülür, Onların asırlarca *Özbekler*'in tâbiiyyeti altında kalmaları, en fazla başlarındaki köklü beğ ailelerinin ortadan kalkmış olması ile ilgilidir. Muhakkak ki *Türk* tarihindeki mühim olaylar zinciri beğler sınıfının eseridir.

Keykâvus tarafdarı idi. Yukarıda da kaydedildiği gibi, Pervane ona beğlik vermiş ve kardeşi Bunsuz'u[18] da Rükneddin Kılıç Arslan'ın *emîr-i Candar*'ı yapmıştı. Karaman Beğ *Ermeniler ile* mücadelelerde bulunmuştur. Bir *Ermeni* müverrihine göre[19], Karaman Beğ, 1262 ye doğru *Ermeni* kıralı Hetum ile yaptığı bir savaşta aldığı yaradan ölmüştür. Pervane, Karaman'ın ölümünü fırsat bilerek, merkezde bulunan kardeşi Bunsuz'u hapsettirdiği gibi, Karaman'ın çocuk yaştaki oğullarını da getirtip *Konya* dolaylarındaki *Gevele* kalesine koydurmuştu. Böylece *Kameruddin* vilâyeti denilen *Ermenek* bölgesi, yeniden merkezden gönderilen bir subaşının idaresine verilmişti. Kılıç Arslan'dan sonra Pervane Karaman Beğ'in oğullarını serbest bıraktı. Ancak onlardan biri (Ali Beğ) rehine olarak *Kayseri*'de alıkonuldu. Pervane mülkî sınıfa mensup şahsiyetleri askerî mevkilere getirmişti ki, bunların çoğunu da *İranlı* ve diğer yabancılar teşkil ediyordu. Bu, kendi devrinin hususiyetlerinden biridir. Bu cümleden *Ermenek* bölgesi sübaşılığı *Hoten*'li *Kadı*'nın oğlu Bedreddin İbrahim'in elinde idi. *Beğlerbeği Zencan*lı Hatîr oğlu Şerefeddin 1276 da isyan hareketine başlayınca, *Hotenli Kadı*'nın oğlunu azl ederek *Ermenek* sübaşılığını Karaman'ın oğullarına (tabiî başta Mehmed Beğ'e) verdi. *Karaman oğulları* denize varıncaya dek, bütün *İçel*'e hâkim oldular ve *Moğollar*'a baskınlarda bulundular. Hatîr oğlu'nun öldürülmesinden sonra, eski sübaşı Bedreddin İbrahim kumandasında, bir miktar *Moğol* askerinin de bulunduğu bir kuvvet *Karaman* oğulları üzerine sevk edildi ise de bu kuvvet başarısızlığa uğrayarak geri döndü. Bu başarısızlık *Karaman oğullarını* manen ve maddeten kuvvetlendirdi. 1277 yılında Baybars *Kayseri*'ye geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında *Karaman oğlu* Ali Beğ de vardı. Ali Bey *Memlûk* hükümdarından kendisi ve kardeşleri için beğlik menşuru ve sancaklar alarak memleketine gitti. *Karamanlılar* derhal Mehmed Beğ'in idaresinde hareket geçtiler. Mehmed Beğ ayağı çarıklı ve kızıl börklü, yani yoksul giyimli üç bin *Türkmen* atlısı ile ilk önce *Aksaray*'a geldi ise de orayı alamayacağını anlayınca *Konya*'ya yöneldi. Yanında Kırım'da bulunan İzzeddin Keykâvus'un oğullarından Alâeddin Siyâvuş da vardı. Bu, *Selçuklu* müverrihlerinin tezyif makamında "*Cimri*" dedikleri gerçek bir *Sel*

[18] *Bun*: dert, sıkıntı. Bu söz hâlâ *Anadolu*'da kullanılır.

[19] Cl. Cahen, aynı makale, s. 344.

çuklu şehzâdesidir. *Konya*'da saltanat nâibi Eminüddin Mikâil ile Pervane'nin yetiştirmelerinden *sahil beği (Meliku's-sevâhil)* Bahâüddin Muhammed vardı. Eminüddin Mikâil, *Sahib (vezir)* Fahreddin Ali'nin oğulları ile, *Karamanlılar*'ın hareketini önlemek için bulundukları *Lârende (Karaman)* taraflarından az önce dönmüşlerdi; vezir'in oğulları *Konya*'da kalmıyarak kendi dirlik bölgeleri olan *Karahisar (Afyon)* taraflarına gittiler.

Mehmed Beğ *Konya* önüne geldi; şehrin, yanındaki *Selçuklu* şehzâdesi adına, teslimini istedi. Saltanat nâibi Eminüddin Mikâil bu isteği istihza ile reddettiği gibi, *Konya*'yı müdafaaya kalkıştı. Fakat Mehmed Beğ şehri almakta gecikmedi (9 Zilhicce 675 = 15 Mayıs 1277). O gün hanlar ve ileri gelenlerin evleri yağma edilerek, taşlık *İçel* bölgesinin *Türkmenleri* yoksulluğun acılarını biraz olsun giderdiler *Rum* soyundan bir köle olan saltanat nâibi Eminüddin Mikâil ile sahil beği Bahâüddin yakalanıp öldürüldüler. Alâeddin Siyâvuş tahta oturtularak sultan ilân edildi ve Mehmed Beğ de vezir oldu. Divan kurularak şöyle bir karar alındı: "bundan sonra hiç kimse divanda, kapıda, sarayda, toplantıda ve meydanda *türkçe*'den başka dil konuşmayacaktır" [20].

Bu, tarihimizde, kavmî şuur ve millî hars duyguları bakımından bize intikal etmiş nâdir bir hâdisedir. Aslı haşiyede aynen nakledilen metinden bizim anladığımız şudur ki; alınan karar çok dar bir çevreye inhisar edip devlet memurları ve saray halkı ile ilgilidir. Yani alınan karar gereğince devlet dairesinde, sultanın saray ve kapısında, resmî toplantılarda ve eğlenmek için çıkılan meydanda devlet adamları ve emîrler, memurlardan hiç kimse *türkçeden* başka dil konuşmayacaktır. *Türkçeden* başka veya *türkçe*'ye tercihan konuşu-

[20] بعد از نزول ديوان داشتند و فرمانها بهر طرف بدعوت اصحاب مناصب و طرافداران ممالك انفاذ كردند و قرار چنان نهاذند كه هيچ كس بعدالیوم در ديوان و درگاه و بارگاه و مجلس و ميدان جز بزبان تركي نگويد.

"İndikten sonra divan kurub memuriyet sahiplerini ve devlete sâdık olanları davet etmek için her tarafa fermanlar gönderdiler ve devlet dairesinde (*dîvân*), sarayda (*dergâh*), resmî toplantıda (*bârgâh*), eğlence yerinde (*meclis*) ve meydanda (*seyir ve temaşa yerinde*) hiç kimsenin *türkçe*'den başka dil konuşmamasına karar verdiler (İbn Bîbî, s. 696).

lan dil ise *farsça* idi. *Isfahanlı* vezir Şemseddin'den beri *Acemler'in* devlet idaresini ellerine geçirmeleri ve bilhassa Pervane Muinüddin Süleyman'ın, devletin kaderine hakim olarak, hemşehrilerini yalnız mülkî mevkilere değil, askerî memuriyetlere de getirmesi bu neticeyi doğurmuş, devlet adamları, emîrler ve saray halkı arasında farsça konuşulmaya başlanmıştı. Esasen, daha önce de işaret edildiği gibi, Konya'da her sınıftan mühim bir *İranlı* muhacir topluluğu vardı ki, *İran*'dakiler bunları kendilerinin en kabiliyetsiz unsurları olarak vasıflıyorlardı[21].

Alâeddin Siyâvuş tahta çıkarılıp Mehmed Beğ vezir olduktan sonra, diğer mevkilere de tayinler yapılarak hükümet kuruldu. Gıyasüddin Siyâvuş adına hutbe okundu ve sikke kesildi. Her taraftan, armağanlar ile çok kimseler *Konya*'ya gelip yeni hükümdara tazimlerini arzettiler. Bunu müteakip Mehmed Beğ, yanında, yeni *Selçuk* hükümdarı olduğu halde Sahib Fahreddin Ali'nin oğulları ile savaşmak üzere Akşehir'e gitti. Vezirin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretuddin Hasan'ın ordularında *Germiyanlılar* da vardı. İki ordu *Akşehir* köylerinden *Koz Ağaç*'da karşılaştı. Mehmed Beğ kargı ile Taceddin Hüseyin'i attan yıktı. Vezirin oğullarının ordusu ağır bir bozguna uğradı ve her ikisi ile beğlerbeği Yavtaş'ın oğlu Hüsrev Beğ savaş meydanında kaldılar. Mehmed Beğ tam bir zafer kazanmıştı. *Sivri Hisar*, kapılarını galiplere açtı ise de, *Karahisar*'da *(Afyon)* mukavemetle karşılaşıldı. Çünkü, *Sahib* ailesinin tasarrufunda olan *Karahisar* gayet muhkem bir şehir idi. Bu sebeble buradan *Konya*'ya dönüldü ve *Moğollar* ile savaşmak için *Erzurum*'a gidileceği ilân olundu. Fakat bu esnada Gıyaseddin Keyhüsrev ve Fahreddin Ali'nin, Abaka'nın kardeşi Konğurtay ile birlikte gelmekte oldukları öğrenildi. Bunun üzerine Mehmed Beğ yanında Alâeddin Siyâvuş olduğu halde *İçel*'e dönmeyi muvafık buldu. Her halde, bu gibi anlarda çok defa olduğu üzere, korku ve tereddütten Mehmed Beğ ve yeni hükümdarın etrafına

[21] İşte, şimdi umumî efkâra *büyük Türk düşünürü* diye takdim edilen Mevlânâ da *Konya*'daki bu *Fars* kolonisine mensuptu. Onun günlük hayatında *türkçe* konuştuğunu farzettirecek delillere rastgelinemiyor. Buna karşılık ana dili *farsça*'yı konuştuğuna hükmettirecek bazı işaretler vardır. Onun zamanında *Türk* edebiyatı ilk mahsüllerini vermeye başlamıştı. *Türkler'e* düşman ve buna karşılık *Moğollar*'a dost olan Sultan Veled, çevrenin tesiri ile bazı *türkçe* şiirler yazmak zorunda kalmıştı.

kâfi derecede kuvvet toplanmamıştı. Mehmed Beğ'in bu faaliyeti tam 37 gün sürmüştü [22].

Yukarıda söylendiği gibi, *Şehzade* Konğurtay, yanında *İlhanlı* veziri Şemseddin Muhammed-i Cüveynî ve Küherge(?) Noyan olduğu halde *Anadolu*'ya geldi. İlk iş olarak Karaman oğlu Mehmed Beğ'in tenkil edilmesine karar verildi. Bu esnada *Aksaray*, mültezimlerden Kızıl Hamid adlı bir *Türk*'ün idaresinde bulunuyordu. Konğurtay *Aksaray*'a baskın yaptı. Yapılan çarpışmada Kızıl Hamid, askerlerinden bir kısmı ile öldüğü gibi, halktan da öldürülen ve tutsak alınanların sayısı altı bin kişiyi buldu. *Moğollar*'ın getirdiği bu felâket, acı bir olay olarak uzun bir zaman unutulmadı [23]. Konğurtay *Aksaray*'dan *Lârende (Karaman)* bölgesine geldi. *Moğollar Karamanlılar*'dan çok insan öldürdüler, bilhassa kadın ve çocuk olmak üzere, çok tutsak aldılar ve pek çok davar ve mal ele geçirdiler. Bu harekât esnasında gizlenmiş olanları yok etmek veya tutsak almak için, ormanlar da yakılmıştı. *Moğol* şehzâdesi kış geldiği (676 kışı = 1277-78), geçitler karla kapandığı ve pek çok ganimet ele geçirdiği için, *Tokat*'taki *Kazova* kışlağına gitmek üzere o tarafa yollandı. *Karamanlılar* pek ağır kayıplar vermişlerdi [24]. Harekâta katılan Gıyasüddin Keyhusrev, Sahib Fahreddin Ali'de *Konya*'ya döndüler. Onlar *Karamanlılar'ın* ağır kayıplar verip perişan bir durumda olmalarını fırsat bilerek kışın geçmesini beklemeden yeniden *İçel*'e girdiler; yanlarında *Selçuklu* askerlerinden başka bir *Moğol* birliği de vardı. Sultan III. Gıyaseddin Keyhusrev beklenmedik bir başarı elde etti. Bunun başlıca sebebi, Mehmed Beğ'in ihtiyatsızca bir hareketle bizzat çıktığı bir keşif esnasında tesadüfen karşılaştığı *Selçuklu* ve *Moğol* müfrezelerinin ok yağmuruna tutularak iki kardeşi ve amcası oğulları ile birlikte şehit düşmesi idi. *Selçuklu* hükümdarı deniz kıyısına kadar gitti. Ele geçirilenler öldürüldü ve zengin bir ganimetle dönüldü [25].

[22] İbn Bîbî, s. 696-701; İbn Şeddad, s. 90 - 91.

[23] Aksarayî, s. 125 - 128.

[24] *Türkler*'i hiç sevmeyen yerli müverrihler (İbn Bîbî, Aksarayî, *Anonim Selçuknâme* müellifi) bu fâcialardan bahsetmeyerek yapılan harekâtı kısaca naklederler. Yalnız, Aksarayî, yukarıda bahsedildiği gibi, kendi şehri *Aksaray*'ın uğradığı felâketi anlatır. Bu müverrihler *Moğollar*'ın *Türkler*'e yaptıkları zâlimce hareketleri ya kayıtsızca anlatırlar veya tasvîbkâr bir şekilde yazarlar.

[25] İbn Bîbî, gösterilen yer.

Mehmed Beğ, *Moğollar*'a karşı istiklâl mücadelesi bayrağını açan, devlet dairesi ve saray halkı arasında *türkçe*'den başka dil konuşulmasını yasak etmek suretiyle kavmî şuura malik ve millî harsa bağlılığını gösteren bir şahsiyet olarak, şüphesiz tarihimizde müstesna bir yere sahiptir. O'nun ölümü ile[26] *Karaman oğulları*, kısa bir zaman için, zayıf bir duruma düşmüşlerse de, mücadele azimleri hiç bir zaman kırılmamıştı. Mehmed Beğ'den sonra yine *Karaman oğullarından* Güneri Beğ, *İçel*'de duruma hâkim olarak, *Karaman Türkleri*'ne yeniden güç kazandırmış ve onlar, *Selçuklu* devletinin idaresini ellerine alıp *Moğollar* ile mücadele etmek şekiindeki gayelerine erişmek için faaliyet ve mücadelelerine devam etmişlerdir.

Selçuklu şehzâdesi Alâeddin Siyâvuş, Mehmed Beğ'in ölümü üzerine, *Karamanlılar*'ın kendisine yardım edemeyecek bir duruma düştüklerini görerek batı uc'una, *Uşak* bölgesi tarafına gitmiş ve başına kalabalık bir kuvvet toplamıştı; fakat başarı kazanamadı ve onun da hayatı Mehmed Beğ'inki gibi hazin bir şekilde sona erdi (677 Muharrem = 1278 Mayıs - Haziran). Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu başarıları kendisinin durumunu ne memleket dahilinde ne de metbuu *Moğol* hanları katında kuvvetlendirdi. Çünkü, o ancak *Moğollar*'a dayanarak mevkiinde tutunabildiği gibi, bu başarılar da daha ziyade *Moğol* kuvvetleri sayesinde elde edilmişti. Hattâ Gıyaseddin'in *Moğollar*'a karşı sadakatının bile kendisine faydası olmadı. Nitekim 679 (1280-81) yılında *Kırım*'dan, babası İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine (1278), *Anadolu*'ya gelip, Abaka'nın katına giden Gıyaseddin Mes'ud, *İlhanın* iltifatına nail olmuş ve kendisine *Âmid (Diyarbakır)*, *Harput* ve *Sivas* bölgeleri verilmişti.

[26] III. Gıyaseddin Keyhusrev *Mut* ovasına geldiğinde, elli kişilik *Selçuklu* ve elli kişilik *Moğol*'dan müteşekkil iki müfrezeyi keşif için göndermişti. Mehmed Beğ durumu yakından görmek için bizzat keşfe çıktı. Yanında ancak 5 - 10 kişi vardı. Bunlar da kardeşleri Tanu (طانو) ve Zekeriyya ile amcası oğulları ve akrabalarından bir kaç kişi idi. Mehmet Beğ çıktığı bir tepeden *Moğul* keşif kolunu gördü ve kargı ile *Moğollar*'ın üzerine saldırdı. *Moğollar* yerin dar olmasından attan inerek *Karaman beğini* ok yağmuruna tuttular. Mehmed Beğ bu oklardan birinin isabeti ile şehid düştü. Onun yardımına gelen kardeşleri ve amcası oğulları da aynı şekilde öldüler. *Moğollar* öldürdüklerinin Mehmed Beğ ve akrabaları olduklarını bilmiyorlardı. Ancak elbiselerini ve silâhlarını almak için geldiklerinde onların kim oldukları anlaşıldı. Bu olay *Mut* ovasında *Kurbağa Hisar* yakınında vukubulmuştu (Ibn Bîbî, s. 704; *Anonim Selçuknâme*, s. 67). Şikârî, beklenildiği gibi, bize bu hususta da itimada şayan bilgi vermiyor.

Bu esnada (1280 81) Samağar Noyan'ı yeniden *Anadolu*'daki *Moğol* ordusunun baş kumandanı olarak görmekteyiz.

İlhan Abaka, *Elbistan* mağlûbiyetini bir türlü unutamamıştı. Fazla olarak *Memlûkler*, *İlhan*'ın tâbîlerinden *Ermeni kıralının* topraklarına bir birini takiben yağma ve tahrip akınlarında bulunuyorlardı. Şimdi *Memlûkler*'e karşı bir sefer yapmanın tam zamanı idi. *Ceyhun*'dan *Batı Anadolu* içlerine, *Basra* körfezinden *Kafkas* dağlarına kadar uzanan yerlerde *Moğol* hâkimiyeti kuvvetle yerleştiği gibi, kuzey ve doğu hududunda da sükûnet hüküm sürüyordu. Hazine de para ile dolu idi. Bu maksatla, *Mısır*lı müverrihlerin sayısını takriben seksen bin olarak gösterdikleri bir orduyu *Suriye*'ye sevketti. Kendisi bir mağlûbiyet ihtimalini düşünerek onların başında bulunmamış, başkumandanlığı kardeşlerinden savaş işlerinde tecrübesiz bir genç olan Mengü Timur'a vermişti. *Moğol* ordusu *Kayseri-Elbistan* arasında toplandıktan sonra *Suriye*'ye yürüdü. Fakat *Humus* civarında *Memlûkler* bu kuvvetli *Moğol* ordusunu da yendiler (1281). *Moğol* ordusunda *Anadolu*'daki kumandanlardan Samağar, Tayci (Tayşi) ve Tarancı da bulunuyorlardı[27]. Bu mağlûbiyet Abaka'yı son derece müteessir etti; teessürünü içki ve eğlenceler ile gidermeye çalıştı. Bu da onun beklenmeyen ölümüne sebeb oldu (1282).

Abaka'nın ölümü üzerine, akdedilen kurultay'da kardeşlerinden Ahmed Tekudar, oğlu Arğun'a tercihan han ilân edildi. Ahmed yumuşak mizaçlı ve aynı zamanda samimî bir *Müslüman* idi. Şeyhlere karşı içten bir bağlılığı vardı. Şeyh Abdurrahman'a baba, Bâbî Yakub'un müridlerinden İşân[28] Meñli'ye "karındaş" diyordu. O, samimî bir *Müslüman* olarak, barış yapmak üzere *Mısır*'a elçiler gönderdi[29].

[27] Makrizî (s. 681 - 690, s. 696), Savaşta Samağar'm öldüğünü söylüyorsa da, doğru değildir. Bu, kaynaklarda Nebşi, Nebci, Tenci gibi, imlâlar ile yazılan Tayci Noyan olabilir:

و قتل من التتار صمغار و هو من اكبر مقدّميهم و عظمائهم و كانت له الى الشام غارات عديدة

[28] Buradaki îşân kelimesi (Reşidud-dîn, *Bakû*, s. 173), şüphesiz *Türkistan*'da din ve tarikat adamlarına verilen *îşân* sözünün aynıdır.

[29] Bu elçiler, *Sivas* kadısı *Şirazlı* Mes'ud oğlu Mahmud, *Selçuklu* sultan Mes'ud'un atabeği Emîr Bahâeddin ve Sahib Şerefeddin oğlu Şemseddin Muhammed idiler (Makrizî, s. 707).

Ahmed, kardeşi Konğurtay'ı kalabalık bir çeri ile *Anadolu*'ya yolladı. Konğurtay'ın buyruğundaki emîrler arasında, *Elbistan* savaşında yenilen *Moğol* ordusunun baş kumandanı *Celâyır* Tuda'un *Noyan*'ın oğlu Ak Buğa da vardı. Konğurtay yanında *Sultan* Gıyaseddin Keyhüsrev olduğu halde, *Konya* bölgesine geldi. Anonim *Selçukname*'ye göre[30], bu esnada *Karamanlılar*'ın yanında İzzeddin Keykâvus'un oğullarından 679 (1280-81) yılında *Kırım*'dan gelmiş *Melik* Alâeddin bulunuyordu. *Karamanlılar* onun adına *Lârende* ve diğer şehirlerde hutbe okutuyorlardı. Fakat *Karamanlılar*, *Niğde*'de bulunan Pervane'nin oğullarından İzzeddin, Sadeddin Çelebi (?) ve *Vezir* Fahreddin Ali'nin kız torununun üzerine yürüdüler ise de muvaffak olamadılar. *Melik* Alâeddin, *tekfur*'un (?) ülkesine gitti ve kendisinden bir daha haber alınamadı. Bunu müteakip *Karamanlılar* ve *Eşref oğlu Konya* ve *Akşehir* taraflarında görülmemiş yağmalarda bulundular. Konğurtay, Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte *Konya* bölgesine geldi. *Türkler'den* pek çok insan öldürüldü. *Konya* bölgesi öyle bir yağma ve tahribe uğradı ki, uzun bir müddet bu bölge bu tahribatın izlerini taşıdı. Konğurtay *Karamanlılar'ın* yurdu *İçel*'e de girdi. *Ermenek* ve *Mut* yörelerinde, *Mısır*'da bile derin teessür uyandıran, katl ve tahriplerde bulunuldu. *Moğol* şehzâdesi *Karaman oğulları* yurdunu çember içine alarak, öldürme, tutsak alma, yakma ve yıkma ile meşgul olurken *İlhan* Ahmed Tekudar'dan gelen emir üzerine *Kayseri*'ye döndü. Buradan Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte *Sultan* Ahmed'in bulunduğu *Aladağ*'a gitti. *Selçuklu* hükümdarını *Erzurum*'da bırakan Konğurtay *Aladağ*'a geldi ve az sonra Ahmed tarafından öldürtüldü[31]. Reşidüd-din[32] Konğurtay'ın öldürtülmesinin, *Horasan* valisi Abaka oğlu Arğun'u tahta geçirmek için Ahmed'e karşı yapmak istediği bir suikast ile ilgili olduğunu söyler. *Memlûk* sultanı Kalavun'un, *Sultan* Ahmed'e gönderdiği cevapta, Konğurtay'ın *Anadolu*'da yaptığı dehşet verici yağma ve kıyımların, kadın ve çocukları tutsak alıp sattırmasının *Müslümanlık* ile kat'iyyen bağdaştırılamıyacağını yazmasının[33], samimî bir *Müs-*

[30] s. 64.

[31] *Anonim Selçuknâme*, s. 64 - 65.

[32] *Bakû*, s. 172.

[33] Baybarsu'l-Mansurî, s. 136 a ve devamı; Mufaddal İbn Ebî'l-Fadâil, *en-Nehcu's-sedîd*, yay. E. Blochet, *Paris*, I, s. 524.

lüman olduğuna yukarıda işaret edilen Sultan Ahmed'in üzerinde müessir olduğu muhakkaktır. Bu sebeble, Sultan Ahmed'in Konğurtay'ı *Anadolu*'da yaptığı kötü işlerden dolayı şiddetle muaheze etmiş olduğuna ihtimal verilebilir. Koğurtay da her halde bundan dolayı Arğun'a temayül etmiş olacaktır. Sultan Ahmed ayrıca *Anadolu*'yu, evvelce babalarına yapıldığı gibi, Mes'ud ile Keyhüsrev arasında böldü. Gıyaseddin Mes'ud, merkezi *Konya* olmak üzere memleketin batı kesimini idare edecek idi. Fakat Gıyaseddin Keyhüsrev bu taksimden memnun kalmadı. *Vezir* Fahreddin Ali ile *Anadolu*'da *İlhanlılara* ait gelirlerin idaresine bakan Muciriddin Emîrşah, Sultan Mes'ud'u desteklediler. Hattâ Muciriddin Emîrşah, *Selçuklu* hükümdarlığının yalnız Mes'ud üzerinde kalmasını sağladığı gibi, çok geçmeden Keyhüsrev'in öldürülmesi için de *İlhan*'dan yarlığ çıkarttı (1283). Böylece Gıyaseddin Mes'ud tek başına *Selçuklu* tahtında kaldı. Fakat onun hükümdarlığı sadece bir isimden ibaret idi. Esasen Sultan Mes'ud da son derece zayıf bir şahsiyet olup, varlığı ile yokluğu arasında bir fark görülmüyordu.

1284 yılında Sultan Ahmed *Horasan* valisi, yeğeni Arğun'un muhalefeti ile karşılaştı. Ağun'u ele geçirdiği halde merhameti yüzünden güveyisi ve kumandanı Alinak'ın ikazına rağmen, öldürtmemesi kendisinin felâketine sebeb oldu. Arğun *Moğol* tahtına çıktı. Bazı müellifler Arğun tarafından çıkarılan isyanın başarıya ulaşmasını, Moğollar'ın *İslâmiyeti* kabul etmesinden dolayı Ahmed'e karşı duydukları hoşnutsuzluk ile ilgili bulmuşlardır ki, bu görüşün gerçekle ilgisi yoktur. Çünkü, Ahmed, han seçilmeden önce bu dine girmişti. Sonra Arğun'u mağlûp edip tutsak almıştı. Onun felâkete uğraması küçük bir ihmalden ileri gelmiş olup, bu ihmal başta *Celayır* Buka olmak üzere, Arğun tarafdarlarını harekete geçirib, başarıya ulaştırmıştı.

Kurultay tarafından han seçilen Ahmed'e karşı Arğun'un muhalefete geçmesi ve tahtın cür'etkâr Buka tarafından Arğun'a temin edilmesi, *İlhanlı* tarihinde mühim bir hâdisedir. Artık bundan sonra *Moğol* şehzâdeleri arasında tahtı elde etmek isteyenler çıkacağı ve bunda başarı gösterenler görüleceği gibi, bununla ilgili olarak emîrlerden de devletin idaresinde tek başına söz sahibi olanlar yetişecektir. Bu olaylar *İlhanlı* devletnin gittikçe kudretini kaybetmesinde en mühim âmiller olmuşlardır.

Arğun, devlet işlerini gerçekten çok dirayetli bir emîr olan Buka'ya bırakmıştı. Buka *İlhanlı* tarihinde, meslekdaşlarının fevkine çıkan ilk beğdir. Onu, sonra Nevruz ve Çoban takip edeceklerdir. Arğun devri umumiyetle sükûnet içinde geçmiş olmakla beraber, dahilde arkası kesilmeden şehzâdeler, yüksek devlet memurları ve emîrlerin öldürülmeleri olayları vuku bulmuştur. Bilhassa göçebe topluluklarda, alâka hârice çekilmediği takdirde, bu gibi olayların çıktığı her zaman görülmüştür. İlk olarak, dirayetli vezir Şemsüddin Muhammed-i Cüveynî ve ailesi yok edildi. Cuveynî ailesinin bu feci âkıbete uğramasını hazırlayan ve buna çalışan yine bir *İranlı* idi. *Moğol* beğleri nasıl kendi saadetlerini meslekdaşlarının felâkete uğramasında görüyorlarsa aydın *İranlılar* da tamamen onlar gibi bir zihniyete sahib bulunuyorlardı. Dirayetli vezir Şemsüddin Muhammed-i Cüveynî *Türkiye*'de kıymetli bir âbide bırakmıştır bu, *Sivas*'taki *Çifte Minareli* medresedir[34].

Buka beş yıl devleti dirayetle idare etti. Kendisine Kubilay Kaan tarafından *Çinsank (kıral)* gibi büyük bir unvan tevcih edilmişti. Buka, İlgey Noyan'dan sonra sırf şahsî meziyetleri sayesinde yükselen ikinci *Celayir* beğidir. Buka, etrafına, İlgey'in oğulları müstesna olmak üzere, Hindu (yahut Hindukur) Noyan'ın oğlu Kurumışı, Baba Noyan'ın oğlu Zengi, binbaşı Taycu ve akrabasından Kıpçak'ın oğulları Gazan Bahadır, Eşek Tuğlu ile, *Kara'una* başbuğu Tuğluk gibi *Celayir* eline mensub beğleri toplamıştı. Fakat *Kuhistan*'lı Doğan, Tuğaçar, Sultan İdacı, Koncukbal (Abatay Noyan'ın oğlu, Konğurat), Doladay İdacı, Cuşi ve Ordu Kaya (*Uyğur*) gibi Arğun Han'ın yakınları olan emîrler, Buka'nın kendilerinden üstün bir mevkie yükselmesini çekememişler, önce Arğun Han nezdinde mütemadiyen kötüleyerek nihayet kendisi ve kardeşi Uruk ile diğer bazı taraftarlarının yok edilmesine muvaffak olmuşlardır (1389). Ancak kendileri de zamanla aynı âkıbete uğradılar[35].

Anadolu'ya gelince, Arğun tahta çıkar çıkmaz bu ülkeye kardeşleri Hülecü ile Keyhatu'yu göndermişti. Bunlar *Erzincan*'da oturdular. Bu şehzâdelerin ve *Anadolu*'daki *Moğol* ordularının masrafları tamamen *Selçuklu* hazinesinden ödeniyor, fakat masrafların ağırlığı

[34] Bu âbide, 670 (1271) yılında yapılmıştı.
[35] Reşîdud-dîn, *Bakî*, s. 209 ve devamı.

yüzünden büyük güçlükler ile karşılaşılıyordu. Öyle ki Sahib Fahreddin Ali ödünç para bulmak zorunda kalmıştı.

Konya bölgesinde dirlik ve düzenlik bir türlü temin edilemiyordu. *Karamanlılar* Konğurtay'ın iki yıl önce yaptığı harekât neticesinde büyük bir felâket geçirmiş olmalarına rağmen kendilerini toparlamışlardı. Bu esnada *Beyşehir* taraflarında *Eşref oğlu* da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Bu hânedanın menşeini aydınlatmak maalesef mümkün olamamaktadır. Sultan Mes'ud *Kayseri*'de oturuyordu. Bunu fırsat bilen *Sultan* III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in anası, torunları olan Keyhüsrev'in oğullarını *Konya*'da tahta çıkarttı. Fakat müşkilât ile karşılaşınca bu şehzâdeleri desteklemeleri için *Karaman oğlu* Güneri Beğ'e beğlerbeğilik ve *Eşref oğlu*'na da saltanat nâipliği menşuru gönderildi. Güneri Beğ ve *Eşref oğlu* askerleri ile birlikte *Konya*'ya geldiler. Şehzâdeler törenle yeniden tahta oturtuldular (8 Rebiü'l-evvel 684 = 16 Mayıs 1285). Fakat bunların her ikisi de kısa bir zamanda ortadan kaldırıldılar[36].

685 (1286) baharında Geyhatu yirmi bin kişilik bir ordu ile *Konya* taraflarına geldi. Diğer şehzâde Hülecü Arğun'un buyruğu gereğince *İran*'a dönmüştü. Geyhatu'nun yanında Sultan Mes'ud'un da bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim Mes'ud *Konya*'da oturmaya başlamıştı. Fakat Mes'ud zayıf şahsiyeti yüzünden sükûnet içinde bir hükümdarlık süremiyordu. Bu defa da *Germiyanlılar* harekete geçmişlerdi. Bu husus onların idaresindeki *Türkmen* nüfusunun yeni gelenler ile artmış olması ile ilgili olabilir. Sultan Mes'ud ancak Tayci oğlu Baltu kumandasındaki *Moğol* kuvvetleri sayesinde *Germiyanlıları* mağlûp ederek onların faaliyetlerini bir müddet için önledi.

Böylece *Orta Anadolu*'nun doğu bölgeleri *Moğol* kuvvetlerinin bulunması sebebiyle sükûnet içinde iken, batı bölgeleri üç *Türk* hânedanının *(Karaman-Eşref-Germiyan)* sonu gelmez faaliyetleri yüzünden daimî bir kargaşalık içinde bulunuyor ve bu kargaşalıklar bu kesimin gittikçe daha harab bir duruma düşmesine sebeb oluyordu. Fakat 687 (1288 - 1289) yılı sükûnet içinde geçti. Çünkü, *Karaman*, *Eşref* ve *Germiyan oğulları* Sultan Mes'ud'un katına gelerek itaatlarını bildirmişlerdi. Aynı yılda, *Selçuklu* tarihinde en uzun vezirlik yapmış ve hükümdarlar da dahil olmak üzere, en çok eser yaptırmış olan

[36] Aksarayî, s. 148 - 156; *Anonim Selçuknâme*, s. 72 - 77.

Konya'lı Fahreddin Ali vefât etmişti (25 Şevval 687 = 23 Kasım 1288). Kendisine bu yüzden haklı olarak "*Ebû'l-Hayrât*" lâkabı verilmişti. Fahreddin Ali'nin, kuvvetli bir şahsiyet olmamakla beraber, muvazeneli, gerçekçi, halim-selim ve hayır sever bir insan olduğu biliniyor. Uzun zaman vezirlik makamında kalabilmesi ve tabiî eceliyle ölmesi de şüphesiz bu vasıflarından ileri gelmiştir.

Fahreddin Ali'nin ölümünden sonra, 688 (1289) yılı başında *Kazvin*'li Fahreddin vezirlik memuriyeti ile *Anadolu*'ya gönderildi. Mucirüddin Emîr Şah da, eskisi gibi, saltanat naibliği görevini ifa ediyordu. *Kazvinli*, *Anadolu*'ya hemşehrileri olan *İranlı*'lardan kalabalık bir maiyyetle gelmişti. Fahreddin, taahhütlerini yerine getirmek için, halka tahammüllerinden fazla vergiler koydu ve bunu kendi kesimi olan *Kayseri*'nin batısındaki bölgelerde uygulamaya girişti. Ona *Moğol* askeri ile *Emir* İci Tutğavul refakat ediyordu.

Kazvinli'nin kendi kesiminde gayrı âdil vergiler koyup bunları tahsile kalkışması, halk üzerinde derin ızdıraplar yarattı. Bir çokları yurdlarını bırakıb başka yerlere gittiler. Hülâsa batı bölgeleri halkı bu adamın kötü icraatı yüzünden çok acı günler yaşadı. *Aksarayî*'ye inanmak lâzım gelirse[37], Müciriddin Emîr Şah, kendi kesimi olan *Orta Anadolu*'nun doğu bölgelerinde, bilhassa "*Dânişmend* ilinde" âdaletle vergi toplamıştı. Ona da yine merkezden gönderilmiş olan Emîr Doladay refakat etmişti. Fakat her ikisi 690 (1291) yılında tevtif edilip İlhan Arğun'un huzuruna sevk olundular. *Moğol* beğleri de görevlerinden azledildiler. Bunların, yapılan şikâyetler neticesinde, vazifelerini kötüye kullandıkları sabit olduğundan azl ve tevkif edilmişlerdi. Muciriddin, ilim ve fazlı ile Arğun'un teveccühünü kazanmış olan *Şiraz*'lı Kutbü'd-din'in şefâati ile hayatını kurtardı ise de, *Kazvinli*'nin boynu vuruldu (Ramazan 690 = Eylül 1290[38]).

Aynı yılda Samağar Noyan yeniden *Anadolu*'daki *Moğol* ordusu başkumandanlığına getirildi. Samağar, evvelce de işaret edildiği gibi, dirayetli olduğu kadar âdil ve merhametli bir emîr idi[39]. Samağar, *Anadolu*'lu bir *Türk* olan Yavlak Arslan oğlu

[37] s. 154.

[38] Aynı eser, s. 156-158.

[39] Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in Samağar Noyan'dan lütuf ve iyilik dileyen *türkçe* " *beğimiz bizi unutma* " nakaratlı farsça uzun bir gazeli olduğunu biliyoruz (Köprülü Zâde M. Fuad, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar, İstanbul*, 1934, s. 171).

Hâce Nâsıreddin'e mâliye işlerini tevdi etti. Nâsireddin muktedir, bilgili ve âdil bir devlet adamı idi. Bu sebeble kısa bir zamanda âdil icraatiyle halkın ızdıraplarını dindirdi. Samağar çok geçmeden azl edilip *Anadolu*'nun idaresi *İlhan*'ın kardeşi Geyhatu'ya verildi. Geyhatu, Samağar Noyan'ın tavsiyesine uyarak, Hâce Nâsireddin'i vazifesinde bıraktı. Geyhatu uç bölgelerine kadar giderek dirlik ve düzenliği kurdu. Buradan, Arğun'un ölümü kendisine bildirildiğinde Hâce Nâsireddin'i yanına alarak "*Yukarı İl*"e yani *Âzerbaycan*'a gitti[40].

Arğun Han uzun bir ömür geçirmek için, *Budist* rahiplerinden birinin hazırladığı macunun da tesiri ile 33 yaşında vefat etti (1291). Geyhatu, Toğan, Tuğaçar, Koncukbal, Tükel gibi emîrlerin Baydu'yu istemelerine rağmen, Arğun'un halefi seçildi ve *Ahlat* dolaylarında tahta oturtuldu (4 Receb 690 = 3 Temmuz 1291). Yaşlı *Celayır* Şiktur Noyan'ı kendi nâibi olarak bırakan Geyhatu yanında yine *Celayir*'den kayın atası *Ak* Buğa ve diğer noyanlar olduğu halde kalabalık bir çeri ile Anadolu'ya geldi. Yeni hükümdarın *İran*'da mevkiini sağlamlaştırmadan *Anadolu*'ya dönmesi için mühim bir sebeb olmalı idi. Filhakika Arğun'un ölümü üzerine *Türkmen* toplulukları harekete geçerek her tarafta karışıklıklar çıkarmışlardı. *Türkmenler* arasında yine *Karamanlılar* en başta geliyolardı Gerçekten onlar *Beyşehri*'ni alıp Eşref oğlu'nu öldürdükten sonra, Halil Bahadır'ın kumandasında *Konya*'ya da girerek şehri üç gün yağmalamışlardı. Sultan Mes'ud *Kayseri*'de olup, *Suriye* Türk*menleri*'nin akınlarım önlemeye çalışıyordu. *Konya* ileri gelenleri şehri *Karamanlılar*'a karşı koruması için, ordusuyla *Vezir* Fahreddin Ali'nin kız torununu *Denizli*'den çağırmışlardı. Davete icâbet eden vezirin torunu da pek birşey yapamadı. Bu sebeble Sultan Mes'ud Geyhatu'ya mektup yazarak acele *Anadolu*'ya gelmesini rica etti. Şu anlattıklarımız da gösteriyor ki, *Moğollar* olmasa *Türkmenler* memleketi tamamen ellerine geçireceklerdi.

Geyhatu *Konya*'ya geldi. Şehir halkı gelişi münasebeti ile şenlikler yaptılar. Ordusunun bir bölüğünü *Akşehir*'e gönderen *İlhanlı*

[40] *Anonim Selçuknâme*, s. 77 - 83. *Mâliyeci* Yavlak Arslan oğlu Hâce Nâsireddin'in, tabiî bizim Nasreddin Hoca ile hiçbir münasebeti olmadığı gibi, *Kastamonu* hâkimi *Çoban oğullarından* Alp Yürük oğlu Yavlak Arslan ile de bir ilgisi yoktur.

hükümdarı, diğer bölüğü ile *Karaman* ülkesine yöneldi; *Karamanlılar*'a karşı derin bir kızgınlık duyuyordu. Bu sebeble, *Ereğli* ve *Lârende* yörelerini korkunç bir şekilde yağma ettirip ele geçenleri acımaksızın öldürttükten sonra, kumandanlardan Teğin Timur'u *İçel*'e göndererek orada da aynı şeyleri yaptırdı. Elc geçirilenler işkence edilerek öldürülüyorlardı. Ayrıca kadın, çocuk ve delikanlı olmak üzere *Karaman* ve *Eşref oğulları* ülkesinden yedi bin tutsak alınmıştı. Buradan *Denizli* ve hattâ *Menteşe Türkmenleri* tarafından yeni açılmış olan *Muğla* bölgesine kadar giden Geyhatu, oralarda da dehşet verici kıyım ve yağmalar yaptırdı. Bundan başka itaatkâr şehir halkına da zulüm yapıldı. Geyhatu'yu sevinçle karşılamış, içlerinde Sultan Veled gibi kimselerin *Türkler* aleyhine hakaretâmiz şiirler yazmış olduğu *Konyalılar* 18 gün içinde 18 yıla bedel zulme maruz kaldılar. Geyhatu ayrıca, *Moğollar*'ın elinde sadece bir vasıta olan ve hiçbir şahsiyet göstermeyen Sultan Mes'ud'u, Köktay gibi bazı Moğol emîrlerini terfik ederek, *Kastamonu* taraflarında faaliyette bulunan kardeşi *Rükneddin Kılıç Arslan* üzerine yollayıp onun da hareketini bastırdıktan sonra elde ettiği bol ganimetle *İran*'a döndü [41].

Geyhatu döner dönmez, *Karamanlılar*, büyük kayıplar vermiş olmalarına rağmen, yeniden harekete geçtikleri gibi, *Eşref oğlu* da *Konya* yakınındaki *Gevele* kalesini eline geçirmişti. Bu olaylar esnasında *Kıbrıs kıralı* da *Alâiyye*'yi ele geçirmiş ise de, *Karamanlılar* yetişip şehri geri almışlardı. *Karaman oğullarından* bir kolun bu şehirde hüküm sürmesi, bu tarihte (693 = 1294) başlamış olsa gerektir.

Geyhatu *Anadolu*'da kumandan olarak *Hıtay*'lı Taştimur'u bırakmıştı. Bu da, *Moğol* valilerinin ekserisi gibi zâlim bir adam idi. *Horasanlı* tahsildarları halk üzerine musallat edip mallarını elinden alıyordu. Aynı yılda (1294) *Şam Türkmenleri* akınlarını *Sivas*'a kadar uzatarak şehri yağmalamışlardı. Bütün bunlardan çıkan netice şudur ki, *Moğollar* hâkimiyetleri altına aldıkları *Türkiye*'de dirlik-düzenliğin kurulmasına gayret göstermeyip, bir taraftan bizzat kendilerinin giriştikleri yağmalar, diğer taraftan *İranlı* memurların yaptıkları gasb ve müsadereler ile memleketin gittikçe harab ve halkın gittikçe yoksul olmasına sebeb olacak- ibtidaî bir idare tarzı uygulamakta idiler.

[41] Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 302 - 307; Aksarayî, s. 189 - 196.

Sultan Mes'ud'un kaynakta "melik" unvaniyle zikredilen yakışıklı kardeşi de başına buyruk hareket ediyor ve halkı incitiyordu. Yapılan şikâyetler üzerine, *Moğol* kumandanı Baltu onu *Çorum* yöresindeki *Demirli Kara Hisar*'da kuşatıp teslim olmaya mecbur etti. Fakat öldürmeye kıyamayıp, onu kendisine güveyi edindi. İşte bu esnada Geyhatu'nun öldürüldüğü haberi geldi ve her zaman olduğu gibi yine kargaşalıklar çıktı.

Geyhatu, yukarıda işaret edildiği üzere, bol doyumluk ile *İran*'a dönmüş ve *Aladağ*'da yapılan kurultayda yeniden taht'a oturtulmuştu (12 Receb 691 = 29 Mayıs 1292). Geleneğe uyularak muhteşem toylarda verilmişti. Fakat, Geyhatu aslında zayıf bir şahsiyet olup, aynı zamanda sefahata düşkün bir hükümdar idi. Çılgınca israfları yüzünden kısa bir zamanda hazineyi bomboş bırakmıştı. Bu sebeble sıkıntıyı gidermek için – *Çin*'de olduğu gibi – kâğıt para çıkarıldı. Fakat bu tedbir piyasada beklenmedik bir tepki ile karşılandı ve Geyhatu'nun aleyhinde bir hava yarattı. Hülegü'nün torunlarından Baydu, bunu fırsat bilerek şahsen nefret ettiği Geyhatu'ya karşı isyan bayrağını kaldırdı. Geyhatu, *Türkler*'e karşı tatbik ettiği hiddet ve şiddeti Baydu'ya gösteremedi. Acz ve korkudan ne yapacağını şaşırdı. Bu da hükümdarlığı ve hayatını kaybetmesine sebeb oldu. Fakat Baydu da, saf, dirayetsiz bir genç idi. Bu yüzden kuvvetinin çokluğuna, yanında Koncukbal ve Tuğaçar gibi değerli emîrler olmasına rağmen tahtı Arğun Han'ın oğlu Gazan'a kaptırdı (1295) ve Geyhatu'nun âkıbetine uğradı. Gazan'ın başarısında Arğun Aka'nın oğlu Emîr Nevruz mühim bir rol oynamıştı. Nevruz, dirayetli bir *emîr* olduğu kadar, aynı zamanda samimî bir *Müslüman* idi. Bu sebeble devamlı telkinlerde bulunarak Gazan'ı *İslâm* dinine girmeye ikna etmişti. Nevruz, haiz olduğu meziyetler ile devleti mükemmel bir şekilde idare edebilecek bir emîr di. Fakat Gazan gibi kuvvetli bir şahsiyetin buna tahammül etmesine imkân yoktu. Nitekim, mevkiini kuvvetlendirir kuvvetlendirmez çocukça bir iftira ile bu değerli emîri, kardeşleri ve yakın adamları ile ortadan kaldırdı. Esasen Gazan, hiçbir şekilde müsamaha ve merhamet göstermeyerek, Baydu'ya taraftar olan emîrler ile sadakatlarından şüphe ettiği beğleri de birer birer ortadan kaldırıyordu. Bunların hepsi de yeni nesle mensup idiler. Hülegü ile gelen emîrlerin Şiktur Noyan, Samağar Noyan gibi, son mümessilleri de Geyhatu zamanında dünyayı terketmişlerdi.

Gazan, kuvvetli şahsiyete sahib hükümdarların çoğunda görüldüğü üzere kendisine köleler gibi sâdık, buyruklarını harfiyyen icra edecek emîrler istiyordu. *Moğol* cemiyetinin de, yumuşak mizaçlı hükümdarlara değil, Gazan gibi, sert mizaçlı, iktidarını korumaya düşkün hanlara ihtiyacı vardı. Fazla olarak Gazan Han, kuvvetli şahsiyetinin yanında, birçok meziyetlere sahib bir hükümdardı; *Müslüman* olmasına rağmen kavmî şuura malik olup, atalarına karşı derin bir saygı duyuyor, *Pulat Çinsank*'ın onlara dair anlattığı menkıbeleri zevkle dinliyordu. İşte *Câmiu't-tevârih*'in meydana getirilmesi de ondaki bu kavmî şuur ve atalarına karşı duyduğu yakın bağlılıktan ileri gelmiştir.

Gazan Han, mühim mevkileri *Horasan*'da hizmetinde bulunmuş olan emîrlere verdi. *Uryangat* Kutluğ Şah'ı beğlerbeği yaptı. *Ahtacısı (Emîr-i âhur)* Sutay, Mulay, Abışka da en yakın emîrleri arasında yer aldılar. Gazan 694 (1295) yılında Tuğaçar'ı *Anadolu*'daki *Moğol* kuvvetlerinin kumandanlığına tayin etti. Fakat o, bu tayini, Tuğaçar'ın orada sessizce öldürülmesi için yapmıştı. Gazan, dede ve babasının bu emektar emîrini takdir etmekle beraber, onun entrikacı zekâsından çekiniyordu. Bu sebeble, Harmancı adlı bir emîri öldürülmesine dair bir yarlığ ile *Anadolu*ya yolladığı gibi, bu ülkedeki ordu kumandanlarından Baltu ve Sülemiş'e de aynı mahiyette yarlığlar gönderdi. Tuğaçar, bulunduğu *Kaz Ova*'da yarlığ gereğince öldürüldü. Gazan ister samimî, ister gayrı samimî olsun Tuğaçar'ın öldürülmesinden teessür duyduğunu ifade etti. Bunu, "*mesâlih-i mülk-i devlet için*" yaptığını söyleyip bununla ilgili bir de hikâye anlattı.

695 (1296) yılında *Uyrat* beği, Çakır Noyan'ın oğlu Tarakay (?) Güreğen yanında Göktay Bahadır olduğu halde *Memlûk* devletine iltica etti. Tarakay ile önce Hülegü'nün, sonra da Mengü Temur'un kızı ile evlenmek suretiyle hânedana iki defa güvey (güregen) olmuştu. Onun *Memlûk* devletine sığınması, *Baydu*'nun taraftarlarından olduğu için Gazan Han tarafından öldürülmek korkusundan ileri gelmişti. Fazla olarak *Uyrat*'lar, Gazan-Baydu çekişmesi esnasında devlete tâbî *Türkmenler'in* pek çok davar ve mallarını da yağmalamışlardı. Gazan Han *Türkmenler*'in şikâyeti üzerine davar ve malların geri verilmesi için adamlar göndermişti. *Uyratlar Türkmenler'den* aldıkları davar ve malları iade edemediler veya etmedi-

ler. Merkezden gelen adamlar ile şikâyetçi *Türkmenler*'in sert davranışlarına kızıp hepsini de öldürdüler. Tarakay ile birlikte *Memlûk* devletine sığınan *Uyratlar*'ın sayısı on bine yakındı. Bunlara *Haçılar*'dan alınmış olan kıyı bölgesinde yurd verildi ve başta Tarakay olmak üzere ileri gelenlere de *Mısır*'da dirlikler tahsis edildi. Bu *Uyratlar* çok geçmeden, başlarında beğleri olmadığı için, varlıklarını koruyamadılar ve dağıldılar. Emîrler onların kadınları ile evlendikleri gibi, yakışıklılıklarından dolayı da erkek çocuklarını hizmetlerine aldılar[42]. Fakat bu göçe rağmen *Diyarbekir-Musul* bölgesinde yine kalabalık sayıda bir *Uyrat* topluluğu kalmıştı. Bunların başında ise Cengiz Han devrindeki meşhur *Uyrat* reisi *Kutuka Biki*'nin soyundan Cicek Güregen ile oğulları Ali Pâdişah ve Emîr Muhammed vardı.

Hânedan azası arasındaki bu taht çekişmelerinin tesirlerini *Anadolu*'da göstermesi tabiî idi. *Moğollar*, evvelce de belirtildiği gibi, ancak *Orta Anadolu*'nun doğu bölgelerini kontrolleri altında tutabiliyorlardı. Varlığı ile yokluğu bir olan Sultan Mes'ud *Kayseri*'de oturuyordu. Çünkü, *Moğol* kuvvetleri sayesinde kendisini burada emniyette hissediyordu. *Konya*'nın idaresi *Ahîler*'in eline geçmişti. Hattâ bunlardan *Ahî* Ahmed Şah, Gazan Han'ın görnderdiği *şahneyi*, zulümlerde bulunduğu için, şehirden kovmuştu (1297).

Aynı yılda *Anadolu*'daki *Moğol* kumandanlarından *Celayir* Tayci (Tayşi) Noyan oğlu Baltu, Gazan Han'a karşı isyan etti. Bu, *Anadolu*'da bir *Moğol* kumandanı tarafından kendi hükümdarına karşı yapılan ilk isyan hareketidir. Baltu'nun harekete geçmesinde, Konğurtay'ın oğlu Ayıldar'ın (? ايلدار) teşviki mühim bir âmil olmuştu. Baltu, Gazan Han'dan katına gelmesi için, birkaç defa yarlığ almış olmasına rağmen, hükümdarının emirine icabet etmediği gibi, Sultan Mes'ud'un da gitmesine mani olmuştu. Kaynaklar Baltu'nun isyan etmekteki gayesinin ne olduğunu bildirmezler. Baltu'nun isyanını haber alan Gazan, beğlerbeğisi Kutluğ Şah'ı üç tümenlik bir kuvvetle *Anadolu*'ya gönderdi. Kutluğ Şah'ın yanında Abuşka *(Tatar)* ve Burultay Oğul da vardı. Kutluğ

[42] Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 303; Ebu'l-Ferec, s. 658 - 659; *Beitrage zur geschichte der Memlûkensultane*, *yayınlayan* K. V. Zetterstéen, *Leiden*, 1919, s. 38-39, Makrizî (s. 812) sayılarının on sekiz bin çadıra yakın olduğunu söylüyor ki, mübalâğalı olsa gerektir.

Şah *Anadolu*'ya gelince kumandanlardan Sülemiş (Baycu'nun torunu) ve Arab (Samağar Noyan'ın oğlu), kendisine katıldılar. *Kırşehir* yöresindeki *Malya* ovasında[43] yapılan savaşta Baltu bozguna uğradı ve âsiler yatağı olarak vasıflanan, *uc* tarafına kaçtı. Kutluğ Şah, Sülemiş'i onun yakalanmasına memur edib, kendisi *Arran*'a döndü. Baltu'ya gelince, batıda *Türkler*'den ümid ettiği desteği göremediği gibi, Sülemiş'in sıkıştırması arşısında *Eşref oğulları* ülkesine oradan da *Karaman oğulları* yurdundan *Ermeni kıralının* memleketine gitti. Baltu, yapılmış olan dostluk andlaşması gereğince, *Karaman* yurdundan yanındaki topluluk ile birlikte endişesizce geçebileceğini ümid ediyordu. Fakat, *Karamanlılar*, Baltu'nun topluluğundan erkek ve kadın olmak üzere birçoklarını tutsak ettiler. Baltu'nun *Ermeni* ülkesine girmesi, oradan *Memlûk* toprağına geçmek istemesi ile ilgili idi. Ancak *Ermeni kıralı* buna müsaade etmedi; Baltu ve yakınlarını bağlatarak Gazan'a gönderdi. Baltu ve oğlu *Tebriz* meydanında öldürüldüler (25 Zilhicce 696 = 14 Ekim 1297)[44].

Sultan Mes'ud'a gelince, Baltu'nun yenilmesi üzerine, Kutluğ Şah'ın yanına gidip onun delâleti ile *İlhan*'ın katma çıktı ise de, gösterdiği mazeretler Gazan'ı tatmin etmediği için hükümdarlıktan azl ve *Hemedan*'da ikamete mecbur edildi. Yerine, Mes'ud'un yeğeni Feramurz oğlu Alâeddin Keykubad gönderildi. Gazan aynı zamanda *Anadolu* vezirliğine Şemseddin-i Lâkuşî'yi, vergi tahsilinin icrasına Bokucur'u ve *Moğol* ordusu başkumandanlığına da Bayancar'ı tayin etmişti. Bayancar'ın tayini, Baltu'nun isyanında gösterdiği bağlılık ve yararlıktan dolayı bu vazifenin kendisine verileceğini ümid eden Sülemiş'i kızdırdı ve 698 (1299) kışında isyan bayrağını kaldırdı. Sülemiş'e *Hıtay*'lı Taş Timur ile *Celayir* Tay Buka'nın kardeşi İkbal ve diğerleri katıldılar. Sülemiş, Bayancar ve Bokucur'a hücum ederek onları öldürdü. Bunlardan Bayancar, Gazan'ın eski ve sâdık emîrlerinden biri olup, Cengiz Han'ın ünlü kumandanlarından Uryañkat Sübedey Bahadır'ın akrabasından idi. Sülemiş *Kaz Ova*'da oturarak başına pek çok asker topladı ve birçoklarını sancak ve nekkare vererek beğlik mevkiine yükselttiği gibi, *Karamanlılar* ile de anlaştı ve onlardan on bin atlı ile yardıma gelecekleri vaadini aldı.

[43] Bu isim zamanımıza kadar gelmiştir.

[44] Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 311-312, 318, 324, 328; Aksarayî, s. 196-206.

Sülemiş aynı zamanda *Memlûk* sultanı El-Melikü'n-Nâsır'dan da yardım istemişti. Sülemiş'in gayesi açıktı: *Anadolu*'da müstakil bir devlet kurmak. Dedesi Baycu Noyan'ın yaptığı fethi dolayısı ile bu ülkenin hukuken kendisine ait olduğuna inandığı muhakkaktır. Reşidüd-din'e göre, Gazan Han Sülemiş isyanının bastırılmasına yine Kutluğ Şah'ı memur etmiş ve Çoban ile Sutay da bu savaşta bulunmuşlardı. Halbuki *Memlûk* müverihleri ordunun, baş kumandanlığının Bulay'ın (Mulay) uhdesinde olduğunu Sutay'ın on beş bin ve Hindugak (Hinducak)ın da bin kişilik bir kuvvete kumanda ettiğini yazarlar ki, daha doğrudur. Aksarayî de, Gazan tarafından gönderilen ordunun baş kumandanını söylemeksizin, Çoban, Mulay ve Sutay ile binbaşılardan Başkırd'ın adlarını verir. Sülemiş başına *Türkmenler*'den ve yerleşik *Türk* halkından askerlerin de bulunduğu elli-altmış bin kişilik bir kuvvet toplamıştı. Hâkimiyetini tanımayan *Sivas*'ı kuşattığı esnada Mulay'ın gelmekte olduğunu öğrenip onu karşılamağa çıktı. *Erzincan Akşehiri*'nde iki ordu savaşa girişeceği esnada Sülemiş'in *Moğol* askerlerinin ekserisi, bu gibi olaylarda çok defa yaptıkları üzere, Mulay'ın tarafına geçtiler (4 Receb 698 = 7 Nisan 1299). Hepsi veya çoğu *Karamanlılar*'dan müteşekkil olan *Türkmenler* bu durum karşısında savaş meydanından uzaklaşarak dağlarına çıktılar.

Beş yüz atlı ile kalan Sülemiş *Memlûk* ülkesine doğru kaçtı. Baycu'nun torununa yardım etmeye karar vermiş olan *Memlûk* devleti hazırladığı bir kuvveti *Anadolu*'ya göndermek üzere iken Sülemiş'in *Behisni*'ye geldiği öğrenildi. Az sonra *Haleb* ve oradan da *Dimaşk*'a vâsıl olan Sülemiş'in yanında kardeşi Kutaktu'dan başka kadısı *Anadolu*'lu Müslihiddin ile pek az bir kimse vardı.

Sülemiş'in arkadaşları, İlgey Noyan'ın torunu Uruktu oğlu İkbal, *Hıtay*'lı Taş Timur, İsen (Esen) ve diğerleri *İran*'a götürülüp öldürüldüler[45].

Sülemiş'e gelince, o *Memlûk* ülkesinde çok kalmayarak *Anadolu*'ya yollandı. *Memlûk*'lar ona Cece oğlu[46] (ابن جاجا) ve Beğ Timur

[45] Reşîdud-dîn, *Bakû*, 328, 329, 331, 332, K. Jahn tabı, s. 121, 122, 123; Aksarayî, s. 339, 340, 345, 346, 347; İbn Davâdarî, *Kenzu'd-durer*, yayınlayan H. R. Roemer, *Kahire*, 1960, s. 10.

[46] Bu Cece oğlu, *Elbistan* savaşında tutsak düşen Nureddin Cibril ile Sirâceddin'den ikincisi veya bunlardan birinin oğlu olabilir. Bunun adı veya lâkabı Nureddin olup, 1297 yılında *Haleb*'den *Diyarbekir*'e bir akın yaparak, *Âmid (Diyar-*

kumandasında pek az bir kuvvet vermişlerdi. Sülemiş bunlar ile *Akça Derbend*'e geldiğinde, geçidi korumakla görevlendirilmiş *Moğol* kuvvetleri ile savaştı. Beğ Temur öldürüldü. Cece oğlu kaçıp kurtulabildi. Sülemiş ise, *Beyşehir* yöresine gelmeğe muvaffak oldu. Oradan *Ankara* taraflarına geçen Baycu'nun torunu burada yakalanıp *Tebriz*'e götürüldü ve Baltu gibi, meydanda işkence edilerek öldürüldü (29 Zilhicce 698 = 27 Ağustos 1298)[47].

Sülemiş ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Gazan *Anadolu*'daki *Moğol* ordusu başkumandanlığına *Tatar* Abuşka Noyan'ı getirmişti. Abuşka da Gazan'ın eski ve sâdık emîrlerinden biri idi. Diğer taraftan Emîr Sutay da *Anadolu*'da kaldı ve *Aksaray* taraflarında oturdu.

Gazan, bir takım bahaneler ile 699 (1299) sonbaharında *Memlûkler*'e karşı bir sefer yaptı. *Dimaşk*'a girdi ve oraya *Memlûk* emîrlerinden Kıpçak'ı vali nasbettikten sonra döndü; Kıpçak'ın *Memlûk* sultanı ile arasını düzeltmesi üzerine ertesi yılın güzünde yeniden sefere çıktı ise de *Haleb*'ten ileriye gidemedi. Bu sefere *Anadolu*'dan Sutay ve Emîr سباوجی de[48] askerleri ile katıldılar. 702 (1302) yılında Gazan yine *Suriye* seferine çıktı. *Rahbe*'ye kadar gitti. Kutluğ Şah kumandasındaki *Moğol* ordusu *Dimaşk* yakınına kadar ilerledi ise de, orada mağlûbiyete uğradı. Çoban müstesna olmak üzere, Kutluğ Şah, Mulay kendi başlarının çaresine düştüklerinden *Moğol* ordusu kaçarken ağır zayiat verdi[49]. Ancak Çoban askerlerden bir kısmının başına geçerek *Bağdad* yolu ile hükümdarın katına gelebildi. Gazan Han bu seferleri sırf atalarının uğradığı yenilgilerin öcünü almak maksadı ile açmıştı. Zâhiren de olsa *Müslüman* olduğu için, *Suriye* halkının kendi hâkimiyetini memnuniyetle kabul edeceğini umuyordu. Fakat ümidi boşa çıktığı gibi, itibarı da

bakır) şehrini zabtetmiş ve *Hıristiyanlar'dan* pek çok kimseleri tutsak almıştı (Ebu'l-Ferec, s. 659-660). Nureddin b. Cece'nin, Polad adlı bir oğlunu tanıyoruz ki, *Ankara* kazalarından biri olan *Polatlı*'nın bu beğin adından geldiğini sanıyoruz.

[47] Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 332; Aksarayî, 270, 271; İbn Davâdârî s. 11; Makrizî s. 874, 876, 877. Sülemiş'in kardeşi Kutaktu sultanın hizmetinde kalmak istediğinden kendisine dirlik verilmiştir.

[48] Bu emîr'in beğlerbeği Kutluğ Şah Noyan'ın oğlu olması muhtemeldir.

[49] *Memlûk* müverrihleri (meselâ Makrizî, s. 938) bu yüzden Gazan'ın Kutluğ Şah'ı öldürmek istediğini, sonra bundan vaz geçerek yanından uzaklaştırdığını, Bulay'ı (Mulay) değnekle döğdüğünü söylerler.

kırıldı; oldukça hassas bir insan olduğundan yenilgiden duyduğu teessür, sıhhatinin bozulmasına ve nihayet ölümüne sebeb oldu (1304).

Anadolu'ya gelince, Karaman oğlu Güneri Bey 1300 yılında (28 Receb 699 = 20 Nisan 1300) vefat etmişti[50]. Yukarıda bahsedilen olaylar Güneri Beğ'in cesur ve dirayetli bir emîr olduğuna şüphe bırakmıyor. Görüldüğü üzere *Moğollar*'ın korkunç saldırıları onun azmini kırmamıştı. *Karamanlılar'ın*, zamanında *Moğollar*'a karşı şiddetli direnişleri, *Memlûkler'in* olduğu gibi, *Moğolların* da takdirini kazanmıştı. Bir *Memlûk* müellifi, Gazan'ın, "*Karamanlılar*, *Türkmenler* ve *Ekrâd* olmasa *Moğol* atlıları güneşin battığı yere dek ulaşırdı." sözünü söylediğini yazarlar[51]. Gazan böyle bir söz söylememiş olsa bile bu, *Karamanlılar'ın* o zamanlar mühim bir siyasî kuvvet olarak kabul edildiklerini gösterir. Hayret edilir ki, Şikârî'de, Güneri Bey'in adı geçmez. Kendisinden sonra *Karamanlılar*'ın ulu beği kim oldu? Şikârî'de, Mehmed Beğ'den sonra oğlu Mahmud Beğ'in, ondan sonra da Mahmud Beğ'in oğlu Bedreddin Beğ'in geçtiği söylenir. Cezerî'nin sözlerinden anlaşıldığına göre[52] Mahmud Beğ Güneri Beğ'in çağdaşı idi ve Güneri Beğ ile Mahmud Beğ'den sonra, Bedreddin Beğ onların yerini aldı. Bu beğlerden başka, *Memlûk* hizmetinde, Evliye b. Karaman adlı bir emîr görülüyor ki, bu emîr *Moğollar* ile yapılan son savaşta şehid düşmüştü.

Selçuklu Sultanı Feramurz oğlu III. Alâeddin Keykubad'a gelince o, Sülemiş ayaklanması esnasında *İlhan*'a sadık kalarak huzuruna gittiğinden Gazan'ın fevkalâede iltifatlarına nail olmuş ve hattâ Hülegü'nün kızı ile evlenip güreğenlik şerefini kazanmıştır. Keykubad'ın veziri, *Sâve*li Alâeddin, *atabeği Kara Hisar*'lı Kadı Mecdeddin, *müstevfii* (mâliye nâzırı) Nâsüriddin Muhammed idi. Bu sonuncusu *Anonim Selçuknâme*'deki Yavlak Arslan oğlu Müstevfi Hâce Nâsîreddin olabilir. Yalnız Aksarayî[53] tecrübeli, eski bir mâliyeci olmakla beraber bozulmuş olan mâliyeyi düzene koyacak ehliyetde bir insan olmadığını söyler. Saltanat nâibi-

[50] *Anonim Selçuknâme*, s. 93.

[51] El-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, yayınlayan Teaschner, Leipzig, 1929, s. 28.

[52] Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, I. A., VI, s. 320.

[53] s. 279.

liği muvazeneli bir şahsiyet olduğu görülen Müciriddin Emîr Şah'a verilmişti. *Sivas*'ta oturan Alâeddin Keykubad, Aksarayî'ye göre[54] bilhassa atabeği Karahisarlı ile Seyyid Hamza'nın tesiri altında kalıp âdâlet yolundan sapmış *Sivas*, *Malatya*, *Divriği* ve diğer yerlerde para çekmek için servet sahiplerine ve halka şiddetli baskılarda bulunmuştu. Vâki şikâyetler üzerine, *Anadolu* emîri Abuşka, Sultan ve erkânını yanma getirterek onları göz hapsine aldı. Abuşka yazı *Yabanlu*'da geçiriyordu. Burada bilhassa yirmi-yirmibeş yıl önce yabancı tâcirlerin de katıldığı büyük bir pazar kuruluyordu[55]. Abuşka şikâyetler üzerine sultanın erkânından Seyyid Hamza ile müstevfii Nâsırüddin'i kazıklara oturtmak sureti ile feci bir surette öldürttü. Keykubad bu olaylardan derin bir korku'ya kapılarak ve belki de kendi haysiyet ve şerefine vurulmuş olan bu darbeden müteessir olup *Konya*'ya gitmek üzere kaçtı ise de yakalanarak *İlhan*'ın katma sevk edildi; Hülecü'nün kızı olan zevcesi hatunun şefâati ile ölüm cezasından kurtuldu ise de, birkaç deynek yiyip hükümdarlıktan azledildi ve *İsfahan*'da oturtuldu; mevkii, *Hemedan*'da bulunan II. Mes'ud'a verildi (702 yılı başları - 1302). Mes'ud, yine eskisi gibi, varlığı ile yokluğu müsavî olacak surette silik ve şahsiyetsiz bir hayat geçirmeğe başladı[56]. 703 (1304) yılında Abuşka ve Sultan Mes'ud *Aksaray-Niğde* arasındaki *Dulhisar*'a tahassun eden *Cahı oğlu*'nu kuşattıkları esnada Gazan Han'ın öldüğü haberinin gelmesi üzerine, kuşatma kaldırıldı. Gerçekten Gazan 703 yılı Şevvalinde (Mayıs 1303) vefat etmişti.

Gazan Han, şüphe yok ki, yalnız Hülegü hanedanının değil, aynı zamanda *Cengiz oğulları*'nın en büyük ve dikkate değer simalarından biridir. Devlete, zedelenmiş olan itibarını yeniden iade ettiği gibi, devlet müesseselerini mükemmel bir hale getirmek için, hemen her sahada ıslahat hareketlerine girişmişti. Bunların, *İlhanlı* devletinin ömrünü uzattığı muhakkaktır. O kadar kuvvetli bir kavmî asabiyyete sahib idi ki, tüccar tarafından *Çağatay* ve *Cuci* uluslarından

[54] Gösterilen yer.

[55] Mahallinde yaptığımız araştırmalara rağmen *Yabanlu Pazar*'ın nerede olduğunu kesin olarak tayin etmek, maalesef mümkün olmadı. Şimdi Yabanlu Pazar'ın *Kayseri*'ye bağlı *Pınar Başı* kazası dahilinde olduğunu *(Pazar Ören?)* düşünüyoruz.

[56] Aksarayî, s. 279 - 291. III. Alâeddin Keykubad çok geçmeden *İsfahan*'da, adamlarından biri tarafından öldürülmüştür.

getirilen *Moğol* çocuklarının, *Tâcik* yani yerlilerin eline düşmemeleri için, satın aldırarak bunlardan bir tümen vücuda getirmişti, O, basit bir *Moğol* erini bile seviyor ve onun değerini takdir ediyordu. Nihayet *Câmiu't-tevarih* gibi, âbidevî bir eserin yazılması da yine ondaki bu kuvvetli kavmî duygulardan ileri gelmiştir. Bu eserde *Türkler* ve *Moğollar* kardeş kavimler olarak gösterilmiş ve *Türk* adı, daha eski *İslâm* müellifleri gibi, her ikisini de ifade eden umumî bir isim olarak kullanılmıştır. Halbuki *Moğolca* ile *türkçe*'nin birbirinden farklılığı ve her iki dil mensuplarının birbiri ile anlaşamadıkları açıkça görülüyordu.

Câmiu't-tevarih, haklı olarak bütün *Türkler*'in millî bir eseri vasfını taşımakta idi. Bu sebeble bu eser ehemmiyetini daha sonra da, *Osmanlılar* da dahil olmak üzere, bütün *Türk* hânedanları nezdinde kuvvetle devam ettirmiştir.

Gazan, her ne kadar *Memlûk* sultanlarını, asil olmadıkları için, hor ve hakir görüyorsa da, ordularındaki *Türkler*'in sayısına ehemmiyet veriyordu. İkinci seferinden dönüşünde, *Memlûk* elçisi *Kıpçak* Özdemir ile konuşurken, bu hususta ona sualler sormuştu.

Bu müstesna zekâ, doğramacılık ve demircilikten mühendisliğe, tarihî ve dinî konulara kadar her şey ile ilgileniyordu. Hassas mizacı ve son yıllarda sıhhatının bozulması onda, "bir insan için en büyük felâketin dünyaya gelmek" olduğu görüşünü meydana getirmişti. Bununla beraber şunu kaydetmek gerektir ki, şehzâde ve emîrlerden olmak üzere pek çok kimselerin hayatına son verdirmişti[57]. Bunlar arasında hânedana mensup şehzâdeler ile Curmağun, Arğun Aka, Abatay, İlgey gibi, pek meşhur *noyanlar*'ın oğul ve torunları da vardı. Bu şiddet, devleti bir takım değerli emîrlerden mahrum bıraktığı gibi, *Moğol* asilzâdesi ve topluluğu arasında da manevî bir za'af meydana getirdi.

Memlûk müverrihleri, Gazan'ın müslümanlığının zâhirî olduğunu söylerler. Gerçekten, ailesinin ve kavminin parlak mâzisine bağlı olan bu hükümdarın, bazı muhakemeler yaparak kabul etmiş olduğu bu din hususunda şüphe ve tereddüde düşmüş olması mümkündür. Esasen, sade onun değil, beğler ve *Moğol* topluluğunun çoğunun *Müslüman-*

[57] Meselâ beş gün içinde beş şehzâde ve otuz emîr öldürtmüştü (*Tarih-i Şeyh Üveys*, s. 144).

lığı sathî idi. Girmiş oldukları bu din onların davranışlarında görünür bir değişiklik yapmamış ve alışkanlıklarını eskisi gibi devam ettirmişlerdir. Kardeşi ve halefi Ulcaytu için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Ulcaytu, *hanefî*'ler ile *şâfiî*'ler arasında, bazan yüz kızartıcı ithamlar ile geçen münakaşalara şahit olup, atalarının yolundan ayrılmaktan duyduğu pişmanlığı açıkça ifade etmişti. Onun bir ara *şî'i*liği kabul etmesi de bununla ilgilidir.

Moğollar'ın *İslâmiyete* girdikten sonra umumiyetle tuhaf veya garip olarak vasıflanabilecek isimler aldıklarını görüyoruz: Ebu Saîd, Şeyh Hasan, Pîr Ali, Hacı Muhammed, Hoca Ali, Şeyh Üveys ve ilh... Bunlar *Müslüman Moğol* din adamlarının adları olmayıp, *Moğol* asilzâdesine aittir. Bu, *Orta Anadolu*'dan *Türkistan* içlerine kadar *Moğollar* arasında bir moda olarak devam edip gitmiştir [58].

Gazan Han'ın halefi ve kardeşi Ulcaytu zamanı (1304 - 1316) *İlhanlı* tarihinin içte ve dışta en sâkin geçmiş bir devridir. Bu sebeble âbidevî eser *Câmiu't-tevarih*, tamamlanabildi. Ağabeyisi Gazan gibi, kültür ve imar işlerine meraklı olan Ulcaytu, kendisinden sonra da, uzun bir müddet ehemmiyetini muhafaza eden *Sultaniye* şehrini kurdu. Onun 1307 yılında *Hazar* kıyısındaki *Gîlân*'a açtığı sefer, her ne kadar buradaki mahallî emîrlerin, ölümüne kadar vergi vermelerini sağladı ise de, beğlerbeği Menkut Kutluğ Şah, bizim *Anadolu*'lu Şeyh Barak ile pek çok *Moğol* askerinin ölümüne sebeboldu [59]. Kutluğ Şah'ın yeri *Suldus* Çoban Beğ'e verildi. Ulcaytu'nun enistesi *Celayir* Hüseyin Güreğen, *Uyğur* Sevinç Aka ve Esen Kutluğ da ulus beğleri idiler. Daha önce belirtildiği gibi, *Türkler*'in mühim mevkilere yükselmesi de, bu hükümdar devrinde olmuştur.

Kıpçak İl Basmış Diyarbekir valisi idi. *Uyğur* Tarımtaz, Gazan'ın olduğu gibi [60] kendisinin de yakın inakları arasında yer

[58] Bunun, *Moğollar*'dan sonraki *Karakoyunlu*, *Ak Koyunlu* gibi *Türkmen* hânedanlarına tesir etmiş olduğunu hatırlatmak yerinde olur.

[59] Emîr Mulay da suçlu görülüp öldürülmüştü (Kâşânî, yap. 167 a; bu eserden naklen Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetu't-tevârih*, *Fatih* Ktp, nr. 4371, 324 b), Mulay, Buğday Ahtacı'nın kardeşi olup *Sünit* kavminden idi (Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 158).

[60] Gazan'ın 699 (1297) *Suriye* seferinde yanında bulunan inakları şunlardı:

almıştı. Yine *Uyğur* Pulat Kaya'nın, dirayeti ve dürüstlüğü ile sevilen emîrlerden biri olduğunu biliyoruz. 705 (1305 - 1306) yılında *Uyğurlar*'dan باران (Baran, (Bazan?) oğlu ve *Bitikçi* Suncak Ağa'nın kardeşi Bayıtmış, Ulcaytu'nun katına geldiği gibi, Körküz'ün torunu, Uyğurtay da ertesi yıl *Horasan*'dan gelip *İlhan*'a itaatını arzetmişti[61].

Ulcaytu'nun *türkçe*'yi seleflerinden daha iyi konuşması tabiî idi. 714 (1314 - 1315) yılında Necmeddin adlı bir zat Ulcaytu'ya dört dilde *(moğolca, türkçe, arabca, farsça)* yazılmış kasîdeler takdim etmişti[62].

Ulcaytu, han olur olmaz dayısı ve akrabası İrincin Noyan'ı Anadolu'daki *Moğol* ordusu kumandanlığına (امارت چریك روم) tayin etmiştir (704 Zilhicce = 1305 Haziran). Kendisi, memuriyetine hareketinden önce emîr Bularğu'yu yolladı. Bularğu meşhur Suğanut Tuğaçar'ın akrabasından idi[63].

İrincin'e gelince, onun *Kireyit* hükümdarı Ong (Vang) Han'ın torunu ve Hülegü'nün baş hatunu Dokuz Hatun'un yeğeni olduğuna evvelce işaret edilmişti. İrincin, hem Temuçin'in "baba" dediği bir hükümdarın soyundan gelmek, hem de hanın, yani Ulcaytu'nun dayısı olmak hasebiyle *Türkiye*'de keyfî bir şekilde emîrlik sürmüş ve servet yapmaktan başka bir şey düşünmemişti. Bunu temin için Ong Han'ın torunu şiddetli baskı yapıyordu. Daha sonraki olayların da gösterdiği gibi, İrincin cesur bir insan olmakla beraber dirayetli bir emir değildi. Emîrliğinin başında, ziyaretine gelmediği için *Türk* beğlerinden İlyas'ı *Aksaray-Konya* arasındaki *Alâeddin Kervansaray*'ında yirmi bin atlı ile iki ay kuşattığı halde, *Kervansaray*'ı zaptedip İlyas'ı ele geçirememişti[64].

Kür Temür *(Tatar)*, Tarımtaz *(Uyğur)*, Nakuldar (ناقولدار), Cetu (جتو), Toladay Ahtacı, Sutay oğlu Tuğay, Koncığtay (Vassaf, s. 374).

[61] Kâşânî, 157 a, 159 a. Anlaşıldığına göre Körgüz'ün torunu Uyğurtay, Gazan *Horasan* vâlisi iken ona, muhalefet edip sığındığı *Mâverau'n-nehr*'den gelmiştir.

[62] Kâşânî, yp. 211 a.

[63] Kâşânî, yp, 169 a. Reşidud-dîn'den anlaşıldığına göre (s. 528 - 529), Bularğu (metinlerde Buralğı, bir harf değişmesi) nun babası (جنكقون) Noyan, Tuğaçar'ın amcasıdır. Bir de Curmağun ile birlikte gelen Sünit Küçük Çağatay'ın (sonra Sünitay adını taşıdı) torunu Buralğı vardır (Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 156 - 157). Gazanın inaklarından Buralğı bu sonuncusu olsa gerektir.

[64] Aksarayî, s. 299 - 304.

708 (1308) yılında *Selçuklu* hükümdarı II. Sultan Gıyaseddin Mes'ud uzun bir hastalıktan sonra *Kayseri*'de öldü. Sultan Mes'ud son yıllarında çok yoksul bir hayat geçirmişti. Hattâ, borçları ve *Moğollar*'ın sonu gelmez istekleri yüzünden derin bir üzüntüye kapılıp kendini zehirlediği rivayet edilir. Sultan Mes'ud'u son *Selçuklu* hükümdarı olarak kabul etmek yerindedir. Mes'ud'dan sonra hânedandan biri belki tahta çıkarılmış ise de[65], hükümdarlığı memleket dahilinde ve *Moğollar* tarafından tanınmamış olacaktır. Esasen elimizdeki en son sikkeler de adı geçen II. Mes'ud'a aittir.

Bilindiği gibi, *Türkiye Selçukluları* tarihinin altın devrini 1176 - 1243 yılları arasındaki zaman teşkil eder. Gerçekten bu devirde her sahada büyük bir gelişmenin mevcudiyeti görülür. Kaynakların bildirdiği ve maddî eserlerin de gösterdiği üzere, devlet zengin ve kuvvetli, halk müreffeh ve mes'uddu. Her sahada en çok eser bu zamanda inşa edilmiştir. 1243 *Kösedağ* bozgunundan sonra *Selçuklu* tarihini üç safhada incelemek gerekir. (1)— *Tâbilik zamanı*, (2)— *İşgal zamanı*, (3)— *Son zaman*. *Tâbilik zamanı:* Bu zamanda *Moğollar*'a vergi verilmekle beraber bu, devlet maliyesinde ve iktisadî hayatta sarsıcı bir tesir vücuda getirmemişti. Bunun en açık delilleri de adı geçen devirde yapılmış olan kervansaray, köprü, medrese gibi eserlerdir. *İşgal zamanı:* 1256 da başlayan bu devirde memleket *Moğol* işgali altına girmiş, ülkenin iktisadî hayatı günden güne fenalaştığı gibi, azalan devlet gelirinin mühim bir kısmı da *Moğol* askerlerinin masraflarına sarfedilmiş ve *İlhan*'ın hazinesine gitmiştir *Türk* göçebe toplulukları bu devirde ehemmiyet kazanarak reislerine beğlikler verilmek suretiyle karışıklıklar çıkarmaları önlenmişti. Bu devirde ancak vezir Fahreddin Ali ve bazılarına ait olmak üzere pek az esere rastgelinir. *Son zaman:* Bu devirde *Türkiye*'nin mâlî idaresi de tamamen *Moğollar*'ın eline geçmiş ve *Selçuklu* devleti ismen veya şeklen mevcut olmuştur.

[65] *Konya* Müzesindeki *Selçuklu* tarihine dâir bir takvimde, Keyhusrev oğlu Alâeddin Kılıç Arslan'ın 710 (1310 - 1311) tarihinde cülûs ettiği bildiriliyor: تاريخ جلوس سلطان علاء الدّين قلج آرسلان بن كيخسرو هفتصد ده سال (*Târihî takvimler*, s. 78 - 79).

Makrizî'nin *Türkiye Selçukluları* devletinin sona erdiği tarihi 718 (1318) olarak göstermesi (I., s. 718, II, s. 186), Demirtaş'ın *Selçuklu* şehzadelerini öldürtmesi ile ilgili olabileceği hâtıra gelmekle beraber, daha ziyade bir zuhul neticesi gibi görünüyor.

Bu yüzden hükümet merkezi *Konya* dahil olmak üzere, *Orta Anadolu*'nun batı bölgeleri, devletin ve *Moğollar'ın* kontrolu dışında kalmış ve çıkan karışıklıklar bu kesimin geniş ölçüde harab olmasına sebeb olmuştur ki, *Moğol* oymaklarından adayı bu harablık XV. yüzyıla kadar onarılamamıştır. Tabiî bu devirde kayda değer hiç bir eser yapılamamıştır. Adı geçen bu devrin başlıca hususiyetlerinden biri de *Türk* beğliklerinin teşekkülüdür. *Karamanlılar*'dan başlamak üzere, *Germiyan*, *Eşref*, *Hamid*, *Menteşe*, *Karasi*, *Osmanlı* beğlikleri bu devirde meydana çıkmışlardır.

707 (1307 - 1308) yılında yukarıda adı geçen Bularğu, *Kilikya*'ya inerek *Ermeni* kıralı Heytum ile emîrlerinden pek çoğunu öldürmüştü. Makrizî'ye göre samimî bir *Müslüman* olan Bularğu (onda ve diğerlerinde Buralğı), *Ermeni* kıralının hükümet merkezi olan *Sis* (bugünkü *Kozan*) de bir cami yaptırmak istemiş, buna canı sıkılan Heytum da Harbende (Ulcaytu) ye Bularğu'nun *Memlûkler*'e iltica edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Harbende Bularğu'yu takbih ve tehdit edip onu katına çağırmıştı. Buna son derecede öfkelenen Bularğu bir ziyafet esnasında *Ermeni kıralını*, kardeşi müstesna olmak üzere, bütün beğleri ile birlikte öldürmüş, kıralın kardeşinin şikâyeti üzerine Harbende de Bularğu'yu aynı âkıbete uğratmıştı [66].

[66] *Kitabu's-sülûk*, (1941, II., s. 38). Ebu'l-Fida (*el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, *İstanbul*, 1286, IV, s. 56), Bularğu (Buralğı)nun kıraldan başka yeğeni Küçük Toros'u öldürdüğünü söyler. Aynî'ye gelince, bu müellif bize olayın kahramanı olarak Kazancuk'u gösterir. Ona göre 708 (1308 - 1309) yılında *Anadolu*'daki *Moğol* beğlerinden Kazancuk, on bin *Moğol* askeri ile *Ermeni* kıralının ülkesine gelib *Batrisiyye* (بطرسيه) kalesinin önündeki çayırlığa konmuştu. Yanında yine *Moğol* beğlerinden Buralğı (Bularğı) da vardı. Kazancuk, *Haleb* nâibi Kara Sunğur'a elçi gönderib, *Ermeni* kıralını öldürdükten sonra *Memlûk* sultanının katına gelmek istediğini bildirib sultandan kendisi için müsaade almasını rica etmişti. Bunu müteakip Kazancuk hiyle ile *Ermeni* kıralını öldürmüş ve bunu haber alıp askerleri ile kendisine saldıran kıralın kardeşini de bizzat eli ile aynı âkıbete uğrattıktan sonra ayrıca pek çok *Ermeni*'yi de yok etmiştir. Elde ettiği zengin olca (ganimet) ile *Arslanlı Beli*'nden *Ayıntab* taraflarına geçen Kazancuk, *Türkmen* beğlerine, sultanın kulluğuna gitmekte olduğundan, hücum etmemeleri haberini gönderip *Ayıntab*'a geldi. Fakat Kazancuk, *Haleb* vâlisi ile *Türkmenler*'i aldatmıştı. Buyruğundaki kalabalık *Moğol* çerisi ile *Türkmenler*'e saldırıp ganimet ele geçiren Kazancuk, *Akça Derbend*'ten *Malatya*'ya ve oradan da Ulcaytu'nun katına giderek ona mâcerasını anlatmıştır (Aynî, nr. 2393, s. 29 - 35). Bu rivayetlerden Makrizî'ninkinin daha doğru olduğu anlaşılıyor. Çağdaş Ebu'l-Fida ile Kâşânî'nin sözleri de onu teyid ediyor. Bularğu'nun öldürülmesi halk

708 (1308 - 1309) yılında merkezi *Musul* olan *Diyarbekir* eyâleti vâlisi *Kıpçak* İl Basmış azledilerek mevkii Sutay Noyan'a verildi. Sutay, evvelce de işaret edildiği gibi, Gazan'ın, daha *Horasan* vâlisi iken, *ahtacısı (emîr-i ahûr)* olub bu hükümdar zamanında adı geçmeye ve yükselmeye başlamıştı. Sutay, Sülemiş'in isyanı dolayısı ile, *Türkiye*'ye gelmiş ve bir müddet bu ülkede kalmıştır. Sutay *Diyarbekir*'de görevine başlar başlamaz *Rum Kale* yöresinde bulunan *Türkmenler* üzerine bir akın yaptı. Daha önce de belirtildiği gibi, *Memlûk* ülkesinde pek kalabalık sayıda bir *Türkmen* topluluğu yaşıyordu. Bunlar güneyde *Gazze*'den, kuzeyde *Ayıntab*'a kadar olan bölgenin her yerinde yaşamakla beraber, yoğun topluluklar halinde bulundukları yerler, başlıca *Ayıntab*, *Halep*, *Antakya* ve *Tarabulus* yöreleri idi. Bu *Türkmenler Boz Ok* ve *Üç Ok* şeklindeki eski ikili *el teşkilât*larını muhafaza edib, *Boz Ok*lar umumiyetle *Haleb - Ayıntab*, *Üç Ok*lar da *Antakya - Tarabulus* bölgelerinde oturuyorlardı. *Türkmenler*, *Memlûk* devletinin en güvenilen yardımcı kuvvetlerini meydana getiriyorlardı. Bu sıfatla, Baybars devrinden beri *Çukur Ova*'daki *Ermeni krallığı* üzerine yapıla gelmekte olan seferlere onlar kalabalık sayıda katıldıkları gibi, *Moğol* hâkimiyeti altında bulunan yerlere de, bazen yalnız, bazen *Memlûk* emîrlerinin idaresi altında sık sık akınlarda bulunuyorlardı. *Çukur Ova*'ya yapılan akınlara daha ziyade, *Türkmenler*'in *Üç Ok* koluna mensup boylar *(Yüreğir, Kınık, Bayındır, Salur)*, kuzey ve kuzey doğu istikametinde yapılan akınlara da *Boz Ok (Bayat, Avşar, Beğdili)* boyları katılıyorlardı.

Sutay ânî bir baskınla *Rum Kale* yöresindeki *Türkmenler*'in davarlarını sürdüğü gibi, kadın ve çocuklarını da tutsak alıp götürdü. *Moğollar* evvelce işaret edildiği üzere, *Müslüman* oldukları halde eski alışkanlıklarından bir türlü vazgeçmiyorlardı. *Memlûkler*'in *Rum Kale* nâibi (vâli), olayı *Haleb* nâibi Kara Sunğur'a bildirdi. Kara Sunğur *Rum Kale*, *Bîre (Birecik)* ve *Ayıntab* nâiblerini de yanına alarak, vakit geçirmeden Sutay'ı takibe koyuldu. Sutay'a *Urfa*'nın güneyindeki *Belîh* çayı kıyısında yetişen *Haleb* nâibi, *Moğol* kumandanını

arasında derin bir teessür uyandırmıştı. Kâşânî bu yüzden ona "*gazi*" lâkabını verir (169a). XVI. yüzyılda görülen Bularğu adlı bazı köy ve oymak adları, şüphesiz bu *Moğol* beğinin hâtırası ile ilgilidir.

bozguna uğratıb, *Türkmenler*'in çoluk çocuğunu ve davarlarını kurtardı [67].

708 (1309) yılında *Memlûk* hükümdarı Kalavun oğlu el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, *Abaza* Baybars el-Çaşniğîr ile *Moğol (Uyratlar*'dan) Sallâr'ın tahakkümlerinden usanıp, hükümdarlıktan çekilmişti. Baybars *Burciyye* ocağının başı idi. Bu ocak Kalavun tarafından meydana getirilmiş olup, mensuplarının ekserisini *Abaza*, *Çerkes* ve sâire gibi *Kafkasya*lılar teşkil ediyordu. Sallâr ise *Memlûk* devletine sığınmış olan *Uyrat* ve sâire *Moğollar*'a dayanıyordu. Esasen o zamanlar *Memlûk* hassa kuvvetleri arasındaki *Türk* unsurunun sayısı en iyimser bir tahmin ile yarı yarıya idi (on bin in üzerinde).

Baybars el-Çaşniğîr, soydaşları ve ocakdaşları *Burciyye*'nin ısrarlı isteği ve Sallâr'ın teşviki üzerine sultan oldu ve *el-Melikü'l-Muzaffer* ünvanını aldı. Sallâr da eskisi gibi *saltanat nâibliği* vazifesine devam etti. Fakat Sallâr'ın, Baybars'ı sultan olmaya teşvik etmesi ise, kalabalık ve mütesanit *Burciyyeliler*'den çekinmesi idi. Diğer taraftan saltanat nâibi bu şekildeki hareketi ile sorumluluğu Baybars'a yüklediğini sanıyordu. Az önce belirtildiği gibi, Baybars *Çerkes* ve diğerlerinin yani *Burciyye*'nin, Sallâr da Moğol ve *Kıpçaklar*'ın başları olup, ikisinin uzun bir zamandan beri devlet işlerini yürütmeleri iki unsur arasındaki silâhlı bir çatışmayı önlemekte idi. Baybars sultan olduktan sonra *Burciyye*'den birçoklarını emîrlik mevkiine yükselttiği halde, *Burciyye*'nin şiddetli muhalefeti yüzünden Sallâr'ın adamlarından hiç kimseye böyle bir tevcihte bulunamamıştı. *Kerek*'e giden sâbık sultan, çok geçmeden yeniden hükümdar olmak için faaliyete geçti; hükümdarlıktan ikinci defa çekilmek zorunda kalmayı hazmedememişti. Diğer taraftan halkın, *Türkler'in* ve hangi menşeden olursa olsun emîrlerin kendisine meyl edeceklerinden emin bulunuyordu.

Sâbık sultanın faaliyetleri haber alınınca *Burciyye*, Sultan Baybars'a, Sallâr'a inanmamasını, saltanat nâibinin içinden sâbık sultanı tuttuğunu, onu tevkif etmesini ısrarla istedi ise de Baybars, böyle bir hareketin dahilî bir savaşa sebebiyet vereceğini söyleyerek

[67] Aynî, s. 10, 15, 21. Makrizî'ye göre (II, s. 55) Sutay'ın *Diyarbekir* vâlisi olması 709 (1309 - 1310) yılındadır.

isteklerini yerine getirmedi. Gerçekten Baybars bu şekilde hareket etmekte haklı idi. Çünkü *Türkler*'in harekete geçmemeleri biraz da Sallâr'dan ileri geliyordu. Sâbık sultanın faaliyetleri *Kâhire*'de tesirini göstermeye başladı, Sallâr'ın emîrlerinden *Kıpçak* Seyfeddin Noğay (veya Anğay) sâbık sultanın *memlûkler*inden bazıları ile anlaşarak Baybars'ı öldürmeye teşebbüs etmiş, fakat bunun anlaşılması üzerine birkaç emîr ve altmış kadar *memlûk* ile *Kerek*'te bulunan sultanın yanına gitmişti. Bunu bölük bölük diğer *Türkler*'in gitmeleri takip etti. Bu esnada *Suriye*'deki emîrler de sâbık sultan tarafından elde edilmişlerdi. En sonunda, İbn Devadarî'nin ifadesi ile[68], *Yâfes*'in en şerefli kavmi olan *Türk*'ün kartalı, aşağılık *Abaza* baykuşunu yenib üçüncü defa *Memlûk* tahtına oturdu (709 = 1310). Gerçekten el-Melikü'n-Nâsır bir kartal gibi Baybars ve Sallâr'ı öldürttükten sonra, emîrleri de birer birer yakalatıp hapse göndermeye başladı. Bu hususta öyle bir azm ve sür'atle hareket etti ki, kısa bir zamanda mevkî sahibi emîr lerden hepsi hayat veya hürriyetlerini kaybettiler. Bu tedbirinde *Türk* ve *gayrı Türk* olmak üzere, hiçbir tefrik yapmadığı gibi, hükümdarlığa geçmesinde mühim hizmetler ifa etmiş olanlara dahi acımadı. Geçirdiği tecrübeler ona, mevkiini koruyabilmek ve hükmünü yürütebilmek için kendi *memlûklerini* iş başına getirmek fikrini kuvvetle telkin etmişti. Onun "*kocamış koçlar*[69]"ı yakalayıp haps etmesi de sadece bu siyaset ile ilgili idi. Gerçekten bunu kısa bir zaman içinde tahakkuk ettirdi ve üçüncü hükümdarlık devrinde beklenmeyen bir başarı göstererek, *Memlûk* devletine en kuvvetli ve halkına da, en mes'ud devirlerinden birini yaşattı. *Altın Ordu* hükümdarı Özbek Han'ın kızı ile evlenerek *altın uruğa* güregen oldu ve Ebû Said'in barış teklifini kabul edib, onunla dostça da münasebetlerde bulundu.

En Nâsır'ın hükümdar olmasında *Haleb* vâlisi *Çerkes* Kara Sunğur'un mühim bir hizmeti olmuştu. Kara Sunğur dirayet ve iyi ahlâkı ile temayüz etmiş bir emîr idi. Kara Sunğur *Dımaşk* nâibliği ile mükâfatlandırılmış olmakla beraber, meslekdaşlarının

[68] S. 162.

[69] Hükümdarlık tahtını yeniden elde etmesinde hizmet edenlerden biri olan Esen Demir, tevkif edildiğinde: "suçum nedir?" diye sormuş, el-Melikü'n-Nâsır da, "suçun yoktur, sen bana : "ey sultanım! kocamış koçları bırakmamanı tavsiye ederim, *memlûklerini* yetiştir dememiş mi idin, senden başka kocamış koç kalmadı" cevabını vermişti (Makrizî, II, s. 94).

birer birer tevkif edildiğini görünce haklı olarak sıranın kendisine geleceğini anlayıp, birkaç emîrle birlikte Ulcaytu'ya iltica etti. *Memlûk* emîrlerine büyük bir itibar gösteren Ulcaytu, Kara Sunğur yerine Ak Sunğur adı ile hitabettiği eski Haleb vâlisi ve arkadaşlarına ağır, yani geliri bol dirlikler verdi. Ulcaytu gerek bu emîrlerin ve gerek az sonra gelen *Arab* emîri Muhenna'nın yardımları ile en Nâsır'a karşı başarılı bir zafer kazanacağını umuyordu. Bunun için hazırlanmaya başladı. *Moğol* ordusu üç koldan *Memlûk* ülkesine girecekti. Bu koldan biri Kazancuk'un kumandasında *Anadolu*'dan yürüyecekti. Kazancuk, Kâşânî'deki emîrler cedvelinde Kutluğ Şah'ın oğlu olarak gösterilen ve قرانجوق imlâsı ile yazılan emîr olsa gerektir. Kaynağa (Aynî) göre, Kazancuk, İrincin (ارنجن) ile sefer hakkında konuşurken İrincin: "eğer bu sefere çıkarsan memleket *Türkmenler*'in eline geçer, çünkü *Türkmen* beği الدوم بن ايلامين in *Karaman oğlu* ile mektuplaştığını öğrendim, bu sebeple memleketin elden çıkmaması için, hareket etmeden önce onu tutmalısın" demişti. Kazancuk, İrincin'in tedbirini beğenerek hiyle ile ايلامين oğlunu yakalamak istedi ise de, *Türkmen* beği'ne karşı sevgi duyan Kazancuk'un emîrleri durumdan onu haberdar ettiler. Bunun üzerine *Türkmen* beği elli bin evlik oymağıyle *Karaman oğlu*'nun ülkesine yollandı. Onun göç ettiğini öğrenen Kazancuk, yirmi bin atlının başında takibe çıktı ise de, yetişemedi. Kazancuk sonra Harbende'nin buyruğu üzerine *Haleb* tarafına gitmek için harekete geçti; fakat geçitlerde, adı geçen *Türkmen* beği ve *Karaman oğlu* ile karşılaştı. Yapılan şiddetli bir savaşta Kazancuk bozguna uğradı; askeri dağılıp kendisi de savaş mevdanında kaldı [70].

Bu olaydan başka hiçbir kaynakta bahsedilmediği gibi [71], الدوم بن ايلامين adlı *Türkmen* beğine dair de maalesef başka hiçbir bilgi yoktur.

[70] Aynî, s. 394 - 395 (711 yılı olayları). *Harbende*, yani Ulcaytu bu olayı haber alınca, elini eline vurmuş (ضرب يده على يد) ve: "Allah Allah ne zaman *Şam*'a yürümeğe kalksam bunu önleyecek bir mani çıkıyor" demiştir (aynı eser, s. 395).

[71] Çağdaş yerli müverrih Aksarayî'nin eserinde bu olaya dâir, zamanında geçen pek çok olaylar gibi, kısa bir kaydın bile bulunmamasına hayret etmemelidir. O, Kazancuk'un adını bile zikretmez. İbn Bîbî'ninkinin yanında Aksarayî'nin eseri gerçekten çok daha az değerlidir. Şikârî'de (*Konya*, 1946, s. 40, 52), Karaman oğlu Mehmed Beğ zamanında *Niğde*'de Kazgancuk adlı bir beğ'in bulunduğundan bahsedilir. Mehmed Beğ'in kardeşi Mahmud Beğ *Niğde*'yi 30 gün kuşat-

Ulcaytu buna rağmen 712 (1312) de *Memlûk* ülkesine bir sefer yaptı ise de *Fırat* üzerindeki *Rahbe*'den daha ileri gitmeyerek geri döndü. Bu, *Moğollar*'ın son *Memlûk* seferi oldu.

714 (1314) yılında *Beğlerbeği* Çoban üç tümen çeri ile *Anadolu*'ya gönderildi. Çoban'ın vazifesi *Konya*'yı ve diğer birçok yerleri ellerine geçirmiş olan *Türkmenler*'i itaat altına almaktı. *Anadolu*'daki *Moğol* kuvvetleri, onlara karşı iş yapamayacak bir duruma gelmişlerdi. Yerli halk *Türkmenler* karşısında aczini göstermiş olan İrincin'in zulmün'den şikâyetçi idi. İrincin de aynı yılda yeğeninin katına geldi. Ulcaytu, dayısının bu açık zulmüne göz yumuyordu. Çoban adı geçen yılın Rebiü'lâhır ayında (Temmuz 1314) *İran*'dan hareket etti. *Erzincan*'ın batı taraflarındaki *Karanbük* mevkiine gelen Çoban Beğ, bir müddet burada kaldı. İhtimal *Türkmen* beğlerinin huzuruna gelmesini bekliyordu. Gerçekten *Türkmen* beğleri değerli armağanlar ile *İlhanlı* beğlerbeğisinin katına geldiler. Bunlar *Hamid oğlu* Feleküddin Dündar Beğ, *Eşref oğlu* Mehmed Beğ, *Kara Hisar (Afyon)* beğleri olan vezir Fahreddin Ali'nin torunları, *Germiyan oğulları* ve *Kastamonu* bölgesi beği *Candaroğlu* Süleyman Paşa idiler[72]. Fakat, Türkmen hânedanlarının en kudretlisi, *Karaman oğulları* gelmemişlerdi. Yukarıda adları geçen *Türkmen* beğleri ve *Ermeni kıralı* hil'atlar giyerek ülkelerine döndüler.

Karamanlılar'ın katına gelmemesi üzerine Çoban, onların elinde bulunan *Konya* üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Bu esnada *Anadolu*'da kıtlık başgöstermişti. Ramazan ayının başında (1315 Aralık) *Karaman oğlu Lârende* tarafına kaçtığından şehir çok geçmeden teslim oldu. *Karaman oğlu*'nun yerine vekil bıraktığı emîre aman verildi. Çoban, başarısını Ulcaytu'ya bildirdi[73]. Şehri müdafaa eden *Karaman*

tıktan sonra zabt edib Babuk'a vermiş ve tutsak aldığı Kazgancuk'u *Ermenek*'e göndermiştir. Mehmed Beğ Kazgancuk'u hapse atmış ise de kendisinden sonra Mahmud Beğ ona *Tarsus*'u vermişti. Kazgancuk, Bedreddin Beğ zamanında, tahta Bedreddin Beğ'in kardeşi Karaman'ı geçirmek için harekete geçmiş, *Tarsus*, *Silifke* ve *Mut* yörelerini vurub, yağmalamış ve Bedreddin Beğ'in kardeşi Halil Beği de ağır bir şekilde bozguna uğratmıştı. Sonra Halil beğ iki defa Kazancuk'u yenerek yenilgisinin öcünü almış ve hattâ onu esir etmiştir (s. 56). Şikârî'de Kazgancuk'a dâir verilen haberler zaman bakımından ancak kısmen doğru olabilir.

[72] Aksarayî, s. 311.

[73] Kâşânî, 207 b-. 208 a. Aksarayî bu olayı Ebû Said devrinde vuku bulmuş gibi gösterir. Bu arada Çoban Beğ'in *Karanbük*'te kışladığı gibi yanlış bilgi-

oğlu'nun, bu esnada ulubeğ olan Bedreddin İbrahim Beğ'in kardeşlerinden Halil Beğ olması muhtemeldir. Çoban, *Anadolu*'da bulunduğu esnada, *Memlûkler* de 715 Muharrem'inde (Nisan 1315) *Şam (Dimaşk)* vâlisi Tengiz kumandasında anî bir yürüyüş ile *Malatya*'yı ellerine geçirdiler. Şehirde bulunmayan *Tatar* Kür Buğa'nın, oğlunu tutsak aldılar. Kaynaklarda *Malatya* seferi ehemmiyetsiz bir mesele ile ilgili olarak gösterilirse de[74], bunda *Karamanlılar*'a yardım gayesinin de gözetilmiş olması muhtemeldir. *Malatya*'yı yağmalayan *Memlûkler* geri döndüler.

Çoban Beğ'in dönüşünü müteakip *Konya* yine *Karamanlılar*'ın eline geçti. Küçük Celâl ve Kılıç adlı emîrlerin şehri *Karamanlılar* adına idare ettiklerini biliyoruz[75].

716 (1316) yılında Ulcaytu vefat etti. Oğlu Ebû Said güçlük çekilmeden tahta oturtultu. Ebû Said çocuk yaşta idi (12 yaşında). Bu sebeble Ebû Said'in atabeği *Uyğur* Sevinç ile Çoban arasında mevki mücadelesi başladı[76]. Vezirlerden Ali Şah Çoban'a, rakibi olan müverrih Reşidud-dîn de atabeğ Sevinç Aka'ya bağlanmışlardı.

Devletin idaresi Çoban'dan daha çok Sevinç'in idaresinde gibi görünüyordu[77]. Fakat Sevinç'in 717 yılı sonlarında (Şubat

ler de verir (310 - 312). Çoban *Konya*'yı zaptettikten sonra dönüşünde *Karanbük*'te kışlamış olabilir.

[74] Meselâ Makrizî, II, s. 142 - 143. Ebu'l-Fida (IV, 77 - 78) katılmış olduğu bu sefer hakkında tafsilâtlı bilgi verir; İbn Devadârî, s. 284 - 285.

[75] Eflakî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, II, s. 925 - 926, 977.

[76] Ebu'l-Fida, IV, s. 84.

[77] استماع افتاده .كه نسب امير چوبان از تراكمه بود و سالها در خيل امير قتلغ شاه نوين كه گفتيم در حرب گيلان بقتل آمد مي بود و بمردانگي و جلادت مشهور و معروف و گويند در حرب گيلان اثرها نموده و پادشاه اولجايتو سلطان اورا پسند فرمود و جاه قتلغ شاه بوى ارزانى داشت و گويند به تفها با هزار مرد بزدى وتا وقتي كه سونج بقشي كه سرور و قبائل اويغور بود و راه آتابكئ سلطان داشت در قيد حيوة بود امير چوبان اگرچه امير الامراء بود در كار ممالك شروعي نمي

1318), *Bağdad*'da *nikris*'ten vefatı, Çoban'ı tekrar eski mevkiine yükselttiği gibi, Reşidud-dîn'in de felâkete uğramasına sebeb oldu. Ebû Said tahta geçirildikten sonra, *Anadolu*'da yalnız zulümden başka bir iş görmemiş olan İrincin *Diyarbekir* vâliliğine, *Diyarbekir* vâlisi Sutay *Ahlat*, Çoban'ın oğlu Demirtaş *Anadolu* ve Esen Kutluğ da *Horasan* vâliliğine gönderildiler (77 - 1318). Demirtaş'ın yanına *Anadolu*'nun mâlî işleri için, Reşidud-dîn'in büyük oğlu Hâce Celâleddin verilmişti.

716 yılı sonlarında (1317) bin kadar *Moğol* atlısı *Kâhta* kalesi çevresini yağmalamış ise de *Türkmenler* çoğunu öldürmüşler ve ileri gelenlerden elli altı kişiyi de tutsak edip bol doyumluk elde etmişlerdi[78].

Ebu'l-Fida aynı yılda *Genceviyye Türkmenleri*'nin ilticasından bahsetmektedir. Bu müverrih'in bildirdiğine göre, *Genceviyye Türkmenler*'i (التراكين الكنجاوية) *Tatarlar'dan* ayrılarak *Memlûk* ülkesine yönelmişler ve *Tatarlar* da onları takib etmişlerdir. *Türkmenler Birecik* askeri ile birleşip *Moğollar*'ı yenmişler, bir kısmını öldürüp elli kadar esir almışlar ve *Genceviyye*ler çoluk, çocukları ve göçkünleri ile sâlimen *Memlûk* topraklarına girmişlerdir[79]. Ebu'l-Fida'nın bahsettiği *Genceviyye Türkmenleri* (her halde *Gence Türkmenleri)* hakkında başka hiçbir bilgiye sahib değiliz. Yalnız İbn Bîbî[80], 1255 yılında, İzzeddin Keykâvus'un, Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı *Arab*, *Gurbet*, *İva*, *Gence* ve *Kıpçak*'tan çok asker devşirdiğini kaydeder. Buradaki *Gence* bu *Gence Türmenleri* olabilir[81].

پیوست چون سونج بقشي بعلّت نقرس راه عالم باقی گرفت کار امیر چوبان بالایی یافت

(Şebânkârеî, *Mecma'u'l-ensab*, yp. 216b - 262a.).

[78] Makrizî, II., s. 162. Esirler Kahire'ye 717 Saferinde (1317 Nisan - Mayıs) getirilmişlerdi; Aynî, s. 69. İbn Şâkîr el-Kutubî (*Uyun't-tevârih*, Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi, nr. 276, 108 b. 109 a), 717 yılında (1217 - 1318) altı yüz kadar *Moğol*'un *Birecik* yöresinde *Türkmenler*'in yanına gelib koyun istediklerini, *Türkmenler'in* de Moğollar'ı içirdikten sonra *Birecikliler* ile birlikte, kaçabilen sekiz kişi ile esir alınan elli atlıdan başka, hepsini öldürdüklerini yazıyor ki, belki aynı olaya ait başka bir rivayettir.

[79] IV, s. 84.

[80] s. 618.

[81] İşaret edilmesi gereken bir husus da şudur ki, Ebû'l-Fida'nın bu kaydı, Makrizî ve İbn Şâkir'in bahsettikleri olayla ilgili olsa gerektir. Her üç müellifin ifadelerinin birbirlerini tamamlamaları mümkündür.

Ertesi yıl (717 - 1318) Cece oğlu kumandasındaki bir *Memlûk* kuvveti *Âmid (Diyarbekir)* üzerine bir akın yapıp, şehri görülmemiş bir şekilde yağma etti[82]. Aynı yılda *Moğollar*'dan Tatay (Daday) kumandasındaki yüz Moğol atlısının çoluk çocukları ile *Memlûkler*'e iltica ettiği görülüyor[83].

Çoban'ın devlete hâkim olması ve sert tutumu, bir kısım beğlerin kendisine karşı harekete geçmelerine sebeb oldu. Bu Hareketi Kurumışı başlatmıştı. Kurumışı 1281 deki *Humus* savaşında temayüz eden ve Sultan Ahmed'in beğlerbeğisi ve güveyisi olan Alinak Noyan'ın oğlu idi[84]. Kurumışı'nın hareketine bir çok emîrler katıldılar: İrincin, Tekecek'in oğulları Tokmak ve Örs, Tarımtaz ve Suniktaz (?), Mama Hoca, Timur Kaya oğlu Satı, Harizmî Tarhan, Kara'una Çoban, Bektut'un yeğeni Abuşka ve diğerleri. İrincin'in harekete katılmasının asıl sebebi, Çoban'ın kendisini *Diyarbekir* vâliliğinden azlettirmesi idi. İrincin, evvelce de belirtildiği üzere, Ebû Said'in babasının dayısı olduğu gibi, aynı zamanda genç hükümdar'ın da kaynatası bulunuyordu. Görüldüğü üzere harekete, *Uyğur* Tarımtaz ve Suniktaz kardeşler de katılmışlardır ki[85], bu, *şî'î* inancını taşımalarından, samimî sünnî olan Çoban'ın onlara mevki vermemiş olması ile ilgili olabilir. *Diyarbekir* vâlisi Emîr Sutay'ın da içinden bu emîrler ile müttefik olduğu anlaşılıyor[86]. Çünkü, savaşa katılmadığı gibi, büyük oğlu Baranbay da *Anadolu*'da Demirtaş'a cephe almış olan emîrler arasında bulunuyordu. Fakat büyük emîrler'in çoğu yine

[82] Aynı eser, IV, s. 84. Ebû'l-Ferec'in, 1297 yılında aynı emîr'in *Âmid*'e yaptığı bir akından bahsettiği evvelce kayd edilmişti.

[83] Makrizî, s. 174.

[84] İzzeddin Keykâvus ile Rükneddin Kılıç Arslan zamanında *Anadolu*'da bulunan ve kaynaklarda النجاق (İbn Bîbî, s. 629, 631, 632, 644); النجاق ، علحاق (Aksarayî, s. 67, 68, 69, 113; علیجاق تاتار *(Anonim Selçuknâme*, s. 54) imlâları ile zikredilen *Moğol* kumandanın Alinak olduğunu kabul etmek mümkün değidlir.

[85] Eretne'nin ağabeyilerinin bu isyana katıldıkları, yalnız *Tarih-i Şeyh Üveys*'-de kaydedilir (s. 151). Fakat bu eser güvenilir bir kaynaktır.

[86] Mamafih Sutay'ın, Çoban'ın muhalifleri tarafını tutması, genç hükümdarın içinden onlar ile birlik olduğu şeklinde yapılan propaganda'ya inanmış bulunması ile ilgili olabilir. Çünkü, Çoban İricin'i azlettircrek *Diyarbekir* vâliliğini ona vermişti.

Çoban'ın tarafını tutmuşlardı. Bunların başlıcaları *Uyğur* Esen Kutluğ'un[87] oğlu Mahmud, *Uyğur* Sevinç Aka'nın kardeşi Öğrünç, *Kıpçak* Emîr Ali Kuşçu'nun oğlu Şeyh Ali, Alğu, Suyurğatmış, *Uyrat* Çiçek güregen'in oğulları ve Ebû Said'in dayıları Ali Pâdişah ve Muhammed idiler[88].

719 yılında (Rebiü'l-âhir = Mayıs-Haziran 1319) *Zencan* çayı kıyısında yapılan savaşta âsiler bozguna uğradılar ve ileri gelenlerin hepsi yakalanıb öldürüldüler[89]. Âsi emîrler, bilhassa Kurumışı, oğlu Abdurrahman, İrincin ve Sultan Ahmed'in kızı olan karısı Kençik (?) Hatun yiğitçe çarpışmışlardı. Ebû Said tarafından da *Kıpçak* Ali Kuşçu'nun oğlu Şeyh Ali Noyan temayüz etmişti. Bizzat hükümdar Ebû Said de savaşta yiğitlik gösterdiği için "*bahadır*" ünvanını aldı.

Anadolu'ya gelince, âsî emîrler, orada bulunan beğlere Demirtaş'ı ortadan kaldırıp idareyi ellerine almalarını bildirmişlerdi. Bu beğler, Esen Kutluğ'un kardeşi Kür Buğa, *Diyarbekir* vâlisi Sutay Noyan'ın oğlu Baranbay (Barambay), Nurin Noyan'ın (yahut Nurin oğlu Muhammeddin) oğlu, Samağar'ın torunu İcil, Buka, Toğan ve diğerleri idiler.

Bunlar Demirtaş'ın *Niğde* taraflarında bulunmasından da istifade ederek ordasını basıp her şeyini ele geçirdiler. Demirtaş bir hisara girip saklandı. Emîrlerden Kür Buğa ile İcil arasında ihtilâf çıkması, Demirtaş'ın yakalanmamasında mühim bir âmil oldu. Esasen az bir zaman sonra zaferin Çoban tarafından kazanıldığı haberi de gelmişti. Saklandığı yerden çıkan Demirtaş düşmanlarından korkunç bir intikam aldı. Kür Buğa, Buğa, Bularğu[90], Samağar'ın torunu İcil ve diğerleri öldürüldüler. Yalnız Baranbay, *Diyarbekir*'e, babasının yanına kaçabildi[91].

[87] Ebû Said'in çok sevdiği Esen Kutluğ 718 (1318) yılında vefât etmişti. İyi ahlâklı ve dirayetli bir emîr olan Esen Kutluğ, bu meziyetleri ile Çoban'ın yerine geçirilebilecek bir emîr idi.

[88] Vassaf (S. 642), Sutay'ın adını verir ise de, yukarıda işaret edildiği gibi, o savaşa katılmayarak *Diyarbekir*'de kalmıştı.

[89] Vassaf, s. 640, 645; Hamdullah-ı Müstevfî, *Tarih-i güzîde*, *Tahran*, 1339, s. 614 - 615, *Tarih-i Şeyh Üveys*, s. 150 - 152; Hâfız-ı Ebrû, s. 100 - 104.

[90] Aksarayî (322), dalgınlık ile yazmıyorsa bu, başka bir emîrdir.

[91] Aksarayî, s. 321 - 322; Vassaf, s. 545 - 546.

Âsîler'in mağlûbiyete uğraması Çoban'ın kudretini arttırdığı gibi, Demirtaş'ı da *Anadolu*'nun rakipsiz hâkimi durumuna getirdi. Bu sıfatla Demirtaş, 720 (1320) yılında *Konya* şehrini ve bölgesini *Karamanlılar*'dan aldı. *Karaman oğulları* ova bölgesinde ancak *Lârende* ile iktifa etmek zorunda kaldılar[92]. Ertesi yıl (721) *Ermeni* kıralının ülkesine giren Demirtaş, burada bir ay kadar kalarak geniş ölçüde yağma ve tahriplerde bulunmuş ve hattâ *Memlûkler*'in *Haleb* nâibinden kendisi gibi hareket etmesini istemiştir[93]. Demirtaş Orta *Anadolu*'da dirlik ve düzenliği tesis etmişti. Yerleşik halkın bundan memnun olduğunu izah etmeğe tabiî lüzum yoktur. Çoban'ın oğlu çevresine ilim ve din adamlarını da toplamıştı. Bunlardan bazılarının telkini ve yerleşik halkın idaresinden memnun olmalarından kuvvet alarak, 722 (1322) yılında adına para kestirip, hutbe okutmak sureti ile hükümdarlığını ilân ettiği gibi, daha ileriye de giderek (ihtimal çevresindekiler ve halkça böyle vasıflandığı için) *Mehdî-i âhir zamân* olduğunu da ortaya attı.

Her halde yıllar boyunca çok ızdırap çekmiş olan yerleşik halkın âdil idaresini görerek ona bir kurtarıcı gibi sarıldığı muhakkaktır. Demirtaş, iddia edildiğine göre, *İran* ve *Irak*'ı da Ebû Said'in elinden almak gayesini taşımış ve bu maksatla *Memlûk* sultanından yardım istemiştir[94]. Oğlu Demirtaş'm bu hareketlerini haber alan Emîr Çoban, mevsimin kış olmasına ve nikris'ten muzdarip bulunmasına bakmayarak, Ebû Said'den müsaade alıp *Anadolu*'ya geldi; kendisi ile çarpışmak niyetinde olan bu büyüklük hastası oğluna öğütler vererek güçlükle yanına gelmeye ikna edebildi. Emîr Sürgeci (سورکاجی) ve ulemadan Necmeddin-i Tabesî[95], gibi dav-

[92] Eflâkî bu tarihi veriyor (s. 977). *Anonim Selçuknâme*'de ise (s. 94), *Konya*'nın zaptı üç yıl sonra, 723 (1323) de gösteriliyor. Bu, belki *Konya*'nın ikinci defa zaptına ait bir tarih olabilir. Çünkü Demirtaş'ın hükümdarlığını ilân etmesi için, şüphesiz böyle bir başarıya ihtiyacı vardı.

[93] Ebû'l-Fida, IV, s. 93; İbn Kadı Şuhbe, *Yenicami*, nr. 864. *İstanbul*'un *fethinden önce yazılmış tarihî takvimler*, yayınlayan O. Turan, T. T. T., *Ankara*, 1954, s. 70 - 71. Takvimde bu seferin Şevvâl'de (Kasım - Aralık) olduğu da bildiriliyor.

[94] Hâfız-ı Ebrû, s. 114. Görebildiğimiz *Memlûk* kaynaklarında Demirtaş'ın yardım istediğine dair bir kayda rastgelemedik.

[95] Eflâkî'de: (s. 977) (نجم الدین طشتی). Aynı esere göre onun çevresindeki hocalar başlıca şu zatlar idi: Necmeddin-i Taştî, Tokatlı Şeyh Zâde, *Kayseri* hatîbi Zahîrüddin, *Niğde*'li Kadı Şihâb, Kadı asker Yağanı (?), *Barçınlığ* (*Kent*)*lı* Vâiz Hüsam (gösterilen yer).

ranışlarında âmil olmuş bulunan birkaç kişiyi öldürttükten sonra oğlunu *İlhan*'ın katına götürdü. Ebû Said beklenildiği üzere, onu affettiği gibi, *Anadolu emîrliğini* yine ona verdi[96].

Bu hâdise Demirtaş'ın *Anadolu*'da hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis etmek ve genişletmek şeklindeki gayesi üzerinde hiçbir tesir icra etmedi. *Konya*'da ve *Akşehir*'de oturan *Selçuklu* şehzâdelerinden eline geçeni öldürttü. Hattâ Yazıcı Oğlu'nun rivayetine göre, bir gün içinde *Konya*'da *Selçuklu* hânedanına mensup dokuz çocuk öldürüldü. *Akşehir*, *Simre* (*Amasya* yöresinde) ve *Sinop*'daki hânedan mensuplarından bazıları kaçıp gizlenmişler, bazıları da *Karaman oğulları*'nın yanına gitmişlerdir[97].

Demirtaş *Türkmen* beğlerini sıkı bir şekilde kendisine bağlamak siyasetini güdüyordu. *Karaman oğulları*'ndan *Konya* bölgesini almış ve *Karamanlılar*'ın elinde yalnız *Lârende*'yi bırakmıştı. Onlara, ülkelerinin gayet sarp ve içinde berkitilmiş hisarlar bulunmasından dolayı daha fazla bir şey yapamayacağını biliyordu[98]. Hattâ Aksarayî'ye göre[99], Demirtaş *Karamanlılar*'a karşı barışçı bir siyaset takib etmiştir. *Karamanlılar*'ın *ulubeği* yine Bedreddin İbrahim Beğ idi. Onun Mûsa, İsa ve Halil adlı kardeşleri olduğu biliniyorsa da, Yahşi Han'ın bunlar ile münasebeti hakkında şimdilik kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Demirtaş, bu sırada *Türkmeu* beğlerinin en kuvvetlisi mevkiine yükselmiş bulunan *Hamid oğlu* Feleküddin Dündar Beğ üzerine

[96] Hafız-ı Ebrû, s. 114, 115; *Tarih-i Şeyh Üveys*, s. 152; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, s. 51, 52.

[97] *Tarih-i Al-i Selçuk*, *Topkapı Sarayı*, *III. Ahmed Ktp.*, *yp.* 276 a; *Bibliothèque Nationale*, 44 b. Bu hâdisenin 722 (1322) yılından önce olması daha muhtemeldir.

[98] *Memlûk* hizmetinde bulunup 1281 de *Moğollar* ile yapılan savaşta şehid düşen *Karaman oğlu Evliya*'dan daha önce bahsedilmişti. Bu beğden başka el-Meliku'n-Nâsır zamanında Emîr Necmeddin Demir Han b. Karaman'ı görüyoruz.

[99] درین مدّت که با اتراك طریق صلح پیوست و باستمالت و مواعید احسان امرای قرامان را استخدام فرمود (s. 324)

Bununla beraber, *Anonim*, Demirtaş'ın *Konya*'yı 723 (1323) de zaptedip Mûsa ve Dündar beğleri yakaladığını haber verir (s. 94) Buradaki Musa Beğ, Karaman oğlu Musa Beğ'den başkası olamaz. *Memluk* müverrihleri de Demirtaş'ın *Karamanlılar* ile epeyce uğraştığını söylerler ise de bu, *Konya* bölgesinin onların elinden alınması hususu ile ilgili olsa gerektir.

yürüyerek onu *Eğridir*'de kuşattı. *Hamid oğulları*'nın ülkesi, *İsparta*, *Burdur* ve *Antalya* bölgelerini içine alıyordu. Yazıcı Oğlu Alî'ye göre, Dündar Beğ kuvvetli bir beğ idi; hattâ, *Aydın*, *Saru Han*, *Menteşe oğulları* ve *Osmanlı devleti* kurucusu Osman Beğ vergi verip onu metbu tanıyorlardı. Bu husus şüphesiz Dündar Beğ'in şahsiyeti ile birlikte, buyruğunda kalabalık sayıda *Türkmen*'in bulunması ile ilgilidir. Bu *Türkmenler*'in mühim bir kısmını *Moğol* baskısı ile yeni gelenler teşkil etmiş olabilir.

Dündar Beğ'in babası İlyas ve dedesi de Hamid Beğ'dir[100]. Dündar Beğ'in babası İlyas Beğ'in, IV. Rükneddin zamanında yaşayan uç beğlerinden İlyas Beğ[101] olması, her halde im kânsız değildir. Yazıcı Oğlu'na göre Demirtaş, Dündar Beğ'e birşey yapamamış, bilâkis Demirtaş'ın çekilmesi üzerine, mal ve davarlarından çoğu Dündar Beğ'in eline geçmiştir. Fakat *Anonim Selçuknâme*'de Dündar Beğ'in 723 (1323) de Demirtaş tarafından tutsak alındığı yazıldığı gibi, Demirtaş'ın *Mısır*'a kaçması üzerine, *Hamid oğlu* İshak Beğ'in *Mısır*'dan gelib ülkesine hâkim olduğu kısaca belirtilir[102]. Yine aynı esere göre[103], Demirtaş 726 yılı Zilka'de ayının 11. Perşembe günü (9 Ekim 1326) *Beyşehri*'ni ele geçirip *Eşref oğlu* Süleyman Şah'ı tutsak almıştır. Demirtaş'ın Süleyman Şah'ı öldürüp cesedini *Beyşehir* gölüne attırdığını biliyoruz.[104] Demirtaş'ın *Anadolu*'da ortadan kaldırdığı biricik hânedan işte bu *Eşref oğulları*'dır.

Demirtaş'ın Dündar Beğ'in kardeşi Yunus'un elinde bulunan *Antalya*'ya kadar gelip orayı Yunus'un oğullarından Mahmud Beğ'e verdiği anlaşılıyor. Demirtaş'ın başarıları bunlara inhisar etmedi. *Kara Hisar (Afyon)*'ı Vezir Fahreddin Ali'nin torununun elinden aldığı gibi[105], *Sivri Hisar*'da bulunan Baltu'nun oğulları Sultân-Şah ve Melik Şah'ı tutup bunlardan Sultân Şah'ı öldürdü[106]. Demirtaş yalnız *Türkmen* beğlerine değil, *Moğol* emîr-

[100] İ. Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitâbeler*, 1929, s. 229-231.

[101] Aksarayî, s.71.

[102] s. 94. Demirtaş'ın, Eşref oğlu Süleyman Beğ'i öldürdükten sonra, *Hamid oğulları* üzerine yürümüş olması da muhtemeldir.

[103] s. 94, *Tarihî takvimler*, s. 40-44.

[104] Eflâkî, s. 924, 925; el-Ömerî, s. 31.

[105] el-Ömerî, s. 36.

[106] Demirtaş'ın elinden nasılsa kurtulabilen Baltu oğlu Melik Şah, Demirtaş tarafından öldürüldüğü anlaşılan genç kardeşi Sultan Şah adına

lerine karşı da sert davranıyordu. Nitekim bunlardan on iki binbaşıyı yakalayıp öldürtmüştü [107].

Demirtaş'ın, *Anadolu*'daki bu başarılarında, şüphesiz, devletin idaresini elinde tutan babası Çoban'ın mühim bir payı vardır. Filhakika Beğlerbeği Çoban bu sırada kudretinin zirvesine çıkmış bulunuyordu. Çoban'ın dokuz oğlundan en büyüğü olan Emîr Hasan, *Horasan* ve *Mâzendıran*, Hasan'ın oğlu Tâliş *İsfahan*, *Fars*, *Kirman*, Çoban'ın ikinci oğlu Şeyh Mahmud *Gürcistan* ve Demirtaş *Anadolu*'da vâli oldukları gibi, yine oğullarından Dımaşk Hoca da, Ebû Said'in nâibi olarak hükümet merkezinde bulunuyor ve işleri idare ediyordu. Ebû Said'in hükümdarlığı sadece bir isimden ibaret idi. Çoban'ın nâibleri kendi aralarında: "ona yemek olarak günde iki kuş yeter" diyerek Ebû Said'in kudretsizliği ile alay ediyorlardı. Çoban'ın şöhreti dünyanın her bucağına ulaşmış ve hattâ *Çin*'deki büyük kağandan *İran* ve *Turan* ülkesinin veya dört ulusun beğlerbeğiliği tevcih edilmişti. Çoban gerçekten bu tevcihe lâyık bir beğdi. İyi ahlâklı, temiz imanlı, çalışkan, dirayetli, hülâsa muvazeneli ve sevimli bir şahsiyet idi. Samimî bir *Müslüman* ve *Moğollar*'da pek az görülen ilke sahibi bir emîr olduğu için, kızı Bağdad Hâtun'a yanıp tutuşan hükümdarın arzusunu yerine getirmemişti. Çünkü, Bağdad Hâtun, Ebû Said'in halasının oğlu Celayir Şeyh Hasan ile evli bulunuyordu. Ebû Said ile Çoban'ın aralarının açılmasında, beğlerbeğinin, hükümdarının bu arzusunu yerine getirmemesi pek mühim bir âmil olmuştur. Daha sonraki olayların da gösterdiği gibi, eğer Çoban, Bağdad Hâtun'u Şeyh Hasan'dan boşatıp Ebû Said'e verse idi, ölünceye kadar mevkiini muhafaza edeceğinden pek az şüphe edilirdi. Bununla beraber Çoban'ın felâkete uğramasında daha mühim bir âmil, oğlu Dımaşk Hoca olmuştur. Filhakika Ebû Said, Dımaşk Hoca'dan hoşlanmıyor ve bu emîrin küstahça ve cür'etkârca davranışları, onun ve yakınlarının nefretini celbediyordu. Demirtaş da sert ve haşin hareketleri, muvazenesiz şahsiyeti ile Çoban'ın sevilmeyen ikinci oğlu idi. Çoban'ın *Gürcistan* hâkimi olan üçüncü oğlu Şeyh Mahmud'un hükümdar tarafından diğerlerine tercih edildiği biliniyor. En büyük oğlu Emîr Hasan'a

Sivri Hisar'da 728 de (1327) bir mescit yaptırmıştı (Tahsin Özalp, *Sivrihisar tarihi, Eskişehir*, 1961, s. 72-73).

[107] *Anonim Selçuknâme*, s. 94.

gelince, Emîr Hasan, her ne kadar halka karşı merhametli görünmüyorsa da, görüşleri kuvvetli bir şahsiyet idi.

Ebû Said, emîrlerinin teşvik ve desteklemesi ile beklenmeyen bir cesaret göstererek, Dımaşk Hoca'yı öldürttü; *Horasan*'dan üzerine yürüyen Çoban'a karşı da azimle karşı çıkıb, bu kudretli adamı acınacak bir duruma getirdi. *Herat*'daki *Kert* hükümdarına sığınan Çoban, orada Emîr Nevruz'un âkibetine uğradı (Muharrem 728 = 1327 Ocak). Çoban bile bile kendini ölüme sevketmişti. *Çağataylar*'a ve *Altın Ordu* hanına sığınmayı, herhalde şerefine yedirememişti.

Demirtaş'a gelince, Dımaşk Hoca'nın öldürüldüğü sırada (15 Şevval 727 = 3 Eylül 1327) *Anadolu*'nun batı taraflarında bulunuyordu[108]. *Türkiye*'nin *Antalya*'ya kadar uzanan kısmını idaresi altına almış ve buralarda dirlik ve düzenliği tesis etmişti[109].

Hâdiseyi haber alan Demirtaş, *Sivas*'a girmeyerek emîrleri ile istişare etti. Neticede, Ebû Said'e ve askerlerine güvenemediği için ailesini ve bir kısım servetini *Lârende*'ye yakın pek muhkem kalelerden birine *(Yavaş Kara Hisarı ?)* yerleştirdikten sonra, aldığı müsaade üzerine *Memlûk* sultanı el-Meliku'n-Nâsır'a iltica etmek üzere *Anadolu*'dan ayrıldı (727 Zilhicce başları = 1327 Ekim). *Memlûk* sultanı tarafından sıcak bir şekilde karşılanan Demirtaş'ın yanında ileri gelenlerden Ahi Osman, Mahmud Şah, Şahan Şah, Yunus oğlu Mahmud vardı[110]. Bunlardan Ahi Osman kayınbiraderi, Şahan Şah amcası oğlu, Yunus oğlu Mahmud ise *Antalya* hâkimi *Hâmid oğlu* Yunus Beğ'in oğlu idi. En-Nâsır,

[108] *Anonim Selçuknâme*'de aynen şöyle bir cümle var (s. 94):

آمدن خبر چوبان بك و دمشق خواجه در آلا شهر.

Bu cümleden Demirtaş'ın, olayı *Ala Şehir*'de bulunduğu esnada öğrendiği anlamı çıkar ise de, kat'î bir şey söylemek mümkün değildir.

[109]

چو او کوشش جنگ قیصر نکرد — نه دارا که صد چون سکندر نکرد

گهی رام کرد اسطبانوس را — گهی زد بانطاکیه کوس را

"Savaşta *Kayser* bile onun gibi gayret göstermedi. Ne Dârâ, ne İskender gibi yüz tanesi onun gibi olmadı. Bazen *İstanos*'u feth etti bazen de *Antalya*'da *kös çaldı*" (Hâfız-ı Ebrû, s. 135-136). Buradaki *İstebanos, Antalya* bölgesindeki mühim kasabalardan biri olan *İstanos*'tur.

[110] Aynî, nr 2395, s. 11. Çağdaş İbn Devadârî'de (s. 348): Mahmud, Mah Penah, Ahi Osman ve Yunus.

Demirtaş'ın ailesini getirtmek için *Karaman oğlu*na mektup yolladı ise de, Demirtaş'ın çocukları: "bizim orada ne işimiz var" diyerek Mısır'a gitmeyi reddettiler. *Karaman oğlu* (Bedreddin Beğ) sultana, bunun Demirtaş ile oğulları arasında bir muvazaa olduğunu, onun *Anadolu*'da çok kan döktüğünü yazdığı gibi, mektubunda Demirtaş'ı *Mısır*'ın hâkimiyetini eline geçirmek için oraya gitmiş olmakla da itham etti. *Karaman oğlu* mektup ile birlikte *Antalya* hâkimi *Hâmid oğlu* Necmeddin İshak Beğ'i de gönderdi. İshak Beğ, Demirtaş *Antalya*'yı alıp babasını (Dündar Beğ) öldürdüğünden, kan davası için gelmişti[111]. Bu esnada Demirtaş'ın teslim edilmesi için, Ebû Said'in elçileri de gelip gidiyorlardı Neticede *Memlûk* sultanı en uygun tedbirin Demirtaş'ı ortadan kaldırmak olduğuna karar verdi. Barış içinde olduğu Ebû Said'den kendisne bir zarar gelmiyeceğinden emin bulunuyor, buna karşılık, Demirtaş'ı tutmakta da hiçbir menfaat görmüyordu. Üstelik Demirtaş'ın, tekrar mevki sahibi olduğu takdirde kendisine eskisi gibi güçlükler çıkaracağını biliyordu. Hülâsa ondan fayda yerine zarar ve tehlike geleceğini düşünmüştü. Bu mülâhazaların yanında, ikinci derecede olmak üzere, daha bazı veya birçok sebebler de vardı[112].

Demirtaş'ın kendisi ile ve kendisinden az sonra *Mısır*'a gelen maiyyetinin sayısı bin kişiden biraz fazla idi. Bunların pek çoğunu, Çoban'ın oğlunun *memlûkleri* teşkil ediyordu. *Anadolu*'ya gelen *Moğol noyanları*, *Selçuklular* ve *Türkmen* beğleri gibi, *Rumlar'dan* köleler edinib iç oğlanlarını ve maiyyetlerini bunlardan teşkil etmeye başlamışlardı. Demirtaş'ın da, mühim bir kısmı *Anadolu*'da ailesinin yanında kalmış çok memlûkü vardı. Demirtaş'ın oğullarının *Mısır*'a gelmek istememelerinin bir sebebini de kalabalık sayıda *memlûkler'e* sahib olmaları teşkil ediyordu. Demirtaş'ın *Orta Anadolu*'da dirlik ve düzenliği kurarak yerleşik halkı memnun ettiği, pek harab bir durumda bulunan bu bölgenin de zamanında mamur bir hale doğru yöneldiği bir vâkıadır. Bu böyle olmakla beraber, Demirtaş, *Konya* ve ona komşu olan bölgeleri (Niğde, Aksaray) elinde tutabilmek için ilk defa olarak buralara *Moğol* oymaklarını getirmiş ve bunlar adı geçen yerlerde, oba oba olmak üzere, yurd tutmuşlardı. Bu *Moğol* oymakları *Karaman oğulları* devletinin genişlemesini

[111] Makrizî, II, s. 297.

[112] Bunlar hakkında aynı esere bak. (s. 297-299).

önledikleri gibi, yaşadıkları bölgenin yeniden gelişmemesinin de müsebbibi oldular. Bu oymakların bilhassa XIV. yüzyılın ikinci yarısında tam bir karışıklık unsuru haline geldikleri aşağıda görülecektir.

Demirtaş'ın *Mısır*'a kaçıp orada öldürülmesi, *Anadolu*'da mühim değişiklikler meydana getirmedi. *Hamid oğlu* Necmeddin İshak Beğ, *Mısır*'dan dönerek babasının ülkesine hâkim oldu ve *Eğridir*'de sâkin bir hayat geçirmeğe başladı. *Eşref oğullarından* kimse kalmadığı için onların ülkeleri *Karamanlılar* ile *Germiyanlılar* arasında paylaşıldı.

Ebû Said, Çoban'ı ortadan kaldırmış olmakla beraber *Çobanlılar*'ın nüfuz ve hâkimiyeti altında yaşamaktan kurtulamamıştı. Şimdi de devletini, Reşidü'd-Dîn'in oğlu ile birlikte, evlendiği Çoban'ın kızı Bağdad Hâtun idare ediyordu. Ancak şu farkla ki, Ebû Said buna istiyerek katlanıyordu. Çünkü Bağdad Hâtun'u çok seviyordu. Ona "*Hünkâr*" lâkabı verilmişti. Bağdad Hâtun sayesinde *Çoban*lılar'ın hayatta kalanlarına hiçbir şey yapılmadığı gibi, itibar görmeye bile başladılar. Demirtaş'ın oğulları'nın *Mısır*'a gitmek istememelerinin bir sebebi de bu idi.

Ebû Said, *Anadolu* emîrliğini dayısı Uyrat Muhammed'e verdi. Öbür dayısı Ali Pâdişah *Bağdad*, Kutluğ Şah'ın oğlu İkbal Şah *Gürcistan*, Nârin Tuğay *Horasan* vâliliklerine tayin olundular. Sutay eskisi gibi *Diyarbekir* vâlisi idi. *Ulus emîrleri* de, Bağdad Hâtun'un eski kocası Celayir Şeyh Hasan, Esen Kutluğ oğlu Mahmud, Sevinç'in kardeşi Öğrünç, *Kıpçak* Ali Kuşçu'nun oğlu Şeyh Ali idiler.

Fakat devlet işleri Bağdad Hâtun ile vezir Gıyaseddin Muhammed tarafından yürütüldüğü için, beğler onlara karşı husumet duymakta idiler. 729 (1329) yılında *Horasan* vâlisi Nârin Tuğay ile Taş Timür'ün isyanı tamamen bu husus ile ilgilidir. Aynı yılda, *Uyrat* Muhammed *Anadolu* emîrliğinden azledilip bu memuriyet *Uyğur* Esen Kutluğ oğlu Mahmud Beğ'e verildi. Fakat, gerek Emîr Mahmud'un gerek selefi Muhammed'in *Anadolu*'daki emîrlikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur.

732 (1331 - 1332) de *Diyarbekir* vâlisi Emîr Sutay vefât etti. *Memlûk* müverrihleri Emîr Sutay ile Hülegü ve Abaka devrindeki Emîr Sinutay'ı aynı şahıs sanmışlardır. Sutay'ın ölümü üzerine *Diyarbekir* vâliliğine *Uyrat* Cicek güregen'in oğlu Ali Pâdişah tayin edildi.

Aynı yılda (732) Celayir Şeyh Hasan, Ebû Said'in buyruğu üzerine *Kemah* kalesine sürülüp, orada hükümdarın halası olan anası ile birlikte oturmaya başladı. Bunun sebebi, kendisinin eski karısı Bağdad Hâtun ile mektuplaştığı yolunda bir ithamın ortaya atılması idi. Bu yüzden Bağdad Hâtun da gözden güştü. Fakat çok geçmeden bunun bir iftira olduğu meydana çıktığı için Bağdad Hâtun'un itibarı iade edildi. Ertesi yıl (733 = 1332 - 1333) *Anadolu* emîrliğine Alğu oğlu Devlet Şah tayin edilmiş ise de, oraya varır varmaz öldüğünden, bu memuriyet *Kemah* kalesinde bulunan Celayir Şeyh Hasan'a verildi. Esen Kutluğ oğlu Emîr Mahmud'a gelince, o merkeze dönmüştü. Nitekim 734 (1333 - 1334) yılında, Ebû Said'in, Emîr Müsafir İnak'ı yükseltmesini çekemeyip bu emîri bertaraf etmek isteyen Nirun Aka oğlu Nikrûz oğlu Sultan Şah, *Kıpçak* Bayıtmış oğlu Muhammed Beğ, Pilten oğlu Emîr Muhammed, Eski *Fars* hâkimi Muhammed Şah İncu ve Eretne gibi emîrlerin arasında o da bulunuyordu. Yapılan teşebbüsün muvaffak olamaması üzerine, onlardan her biri bir kalede hapsedildi. Ancak Emîr Muhammed, yine halis bir *Türk* olan *Horasan* vâlisi Şeyh Ali'nin yanına gönderildiği gibi, Eretne de *Anadolu*'ya kaçtı. Bu ülkede vâli bulunan Celayir Şeyh Hasan, Ebû Said'e ricada bulunarak onu affettirdi[113].

Yukarıda, Eretne'nin ağabeyilerinin Kurumışı ayaklanmasına katıldıkları için öldürülmüş olduklarından bahsedilmişti[114]. Eretne'nin bu olaydan sonra, Demirtaş'ın maiyyet emîrlerinden olmak üzere, *Anadolu*'ya geldiği tahmin edilebilir. Demirtaş *Mısır*'a kaçtığı zaman Eretne de Sunkur Ağa ile birlikte Karaman oğlu Bedreddin Beğ'in yanına gitmişlerdi[115]. Eretne'nin ne zaman ve hangi vesile ile *İran*'a gittiği ve merkezdeki emîrler arasına katıldığı üzerinde bilgi yoktur. Ancak 729 yılında *Anadolu* vâliliğine tayin edilen kavimdaşı Esen Kutluğ oğlu Mahmud'un *İran*'a dönerken Eretne'yi de birlikte götürmüş olması muhtemeldir.

[113] Ebû Bekr-i el-Kutbî, s. 157.

[114] Bunlardan Tarımtaz'ın 712 (1312) yılında Konğurtay'ın oğlu Kurumışı'nın bertaraf edilmesi için *Muş* bölgesine gönderildiğini biliyoruz. (Kâşânî, yp. 200 a).

[115] *Anonim Selçuknâme*, s. 95. *Tarihî takvimler'de* (s. 12, 13, 46, 47), Eretne'nin *Karaman oğlu*'nun yanına gitmesinin 724 (1324) veya 726 (1326) tarihinde olduğu görülüyor ise de bunlara, anlaşılacağı üzere, bu bakımlardan güvenilemez.

Ebû Said Bahadır Han 736 yılında (1335) genç yaşta vefat etti. O, dirayetli bir hükümdar olmamakla beraber, halka karşı şef katli idi; emîrlerden ve mülkî memurlardan halka adâletle muamele etmelerini istiyordu; hattâ itaatsizlik göstermiş emîrlere çok defa ceza vermeyerek affetmişti. Bu keyfiyet Ebû Said'in sadece kuvvetli bir şahsiyeti olmamasından ileri gelmiyordu; davranışlarının dedele rininkinden farklı olması tabiî idi. Devrinde *Moğollar*'ın yabancılık duygusundan kurtulmuş olmaları sadece zamanla değil, bilhassa *İslâmiyetin* ve onunla birlikte yürüyen *türkleşme*'nin kuvvetlenmesi ile ilgilidir. Bu husus *Moğollar* ile *Batı Türkleri*'ni gittikçe birbirine yaklaştırmıştır. Ebû Said'in ölümünden az sonra başlayan dahilî mücadele, *İlhanlı* devletinin sür'atle parçalanmasına ve enkaz üzerinde kısa ümürlü birtakım beyliklerin kurulmasına yol açtı. Kırıla kırıla azalmış olan *Moğol* asilzâdesinin kalıntısı da bu son mücadelede tamamen mahvolup gitti. Buna karşılık fırsat gözetmekte olan *Türkmenler* gittikçe ehemmiyet kazandılar.

III.

Ebû Said'in ölümü üzerine Arpağa'un[1] (kısaca Arpa) hanlık tahtına çıkarıldı. Arpağa'un, *Arık Buğa* kolundan idi. *Hülegü* kolundan hükümdarlık yapabilecek bir kimse bulunamamıştı. Fakat, *Diyarbekir* vâlisi Ali Pâdişah Arpa'nın hanlığını tanımadı. Baydu'nun torunu Musa'yı han ilân edib, Arpa'nın üzerine yürüdü. Ali Pâdişah, evvelce birkaç defa işaret edildiği gibi, *Diyarbekir* bölgesindeki kalabalık *Uyrat* boyunun beği ve Güyük Kağan'ın güveyisi *Tengiz*'in soyundan idi. Babası Cicek'in güregen, kızkardeşinin (Hacı Hâtun) de Ebû Said'in anası olduğunu biliyoruz. Ali Pâdişah harekete geçmeden önce birçok emîrler ile de anlaşmıştı.

Ali Pâdişah, *Uyrat*, *Uyğur* ve *Türkmenler*'den müteşekkil ordusu ile[2] *Hemedan* yöresindeki *Cağatu çayı* kıyısında Arpa ile karşılaştı. Ordusunun sayısı onbinden fazla değildi. Filhakika Ali Pâdişah, ümidini daha çok Arpa'nın ordusundaki emîrlerin kendisine katılmalarına bağlamıştı. Nitekim savaş başladığı sırada, tümen beğlerinden Esen Kutluğ oğlu Mahmud ile Nurin Aka oğlu Nikrûz oğlu Sultan Şah'ın, Ali Pâdişah tarafına geçmeleri, Arpa'nın yenilmesine sebeb oldu (736 Ramazan = 1336 Nisan)[3]. Ancak altı ay

[1] Bu ad, herhalde Kâşğarlı'daki *Arpağan* kelimesi ile aynı olsa gerektir. Arpağan, arpa'ya benzer başağı olan, evini bulunmayan bir nebattır (*Dîvânu lügat-it-Türk*, *türkçe* tercümesi, T.D.K., İstanbul, 1939, I, s. 140).

[2] مردمان او ترکان و مغولان سخت دل بودند

(Şebânkâreî, yp, 270b).

[3] Ebû Bekr el-Kutbî (s. 159), Arpa'nın ordusunda her biri, bir binliğe kumanda eden, altmış beğ bulunduğunu kaydettikten sonra, büyük emîrlerden *Uyğur* Öğrünç'ün, diğer bazıları gibi, Ali Pâdişah'ın tarafına geçmeyip yerinde kaldığını yazarken,Şebânkâreî (269 b,272 b) Öğrünç Bahşi'nin de buyruğundaki *Uyğur* tümeni ile Ali Pâdişah tarafına geçtiğini ve bunu kavmiyyet duygusuyla yaptığını söyler. Şebânkâreî'nin *Uyğur* ile *Uyrat*'ı birbirine karıştırmış olduğu anlaşılıyor. Şebânkâreî,Ebû Bekr el-Kutbî kadar güvenilir bir müellif değildir. Fakat Emîr Öğrünç Ali Pâdişah zamanında büyük emîrlerden biri olarak mevkiini muhafaza etmiştir. Mûsa Han'ın adları yarlığlara yazılan büyük emîrleri, el-Kutbî'ye göre (s. 162):

Şeyh Hasan (*Celayir*), Öğrünç (*Uyğur*), Artuk Şah (?), Esen Kutluğ oğlu Mahmud (*Uyğur*) idiler. Tabiî bunların başında da Ali Pâdişah vardı.

hükümdarlık süren Arpa yakalanıp öldürüldü. Yerini Mûsa aldı, fakat bütün iktidar Ali Pâdişah'ın elinde idi. Bu da ancak dört ay devam etti.

Emîr Sutay'ın 732 (1332) yılında ölümü üzerine[4], oğlu Hacı Tuğay ailenin başına geçmişti. Sutay'ın en büyük oğlu Baranbay (Baram Bay) bu tarihte hayatta değildi. Ali Pâdişah, daha önce *Sutay*lılar'ı perişan etmiş ve onlara acılar çektirmişti. Hacı Tuğay daha büyük felâketlere uğramamak için, *Anadolu* vâlisi Celayir Şeyh Hasan'ı Ali Pâdişah'ın üzerine yürümeğe teşvik ediyordu. Celayir Şeyh Hasan, bilhassa Hacı Tuğay'ın bu ısrarlı teşvikleri neticesinde *Hülegü* soyundan Muhammed'i han ilân ettikten sonra harekete geçti. Şeyh Hasan ve Ali Pâdişah 736 yılının son ayında (Temmuz 1336), *Aladağ* yakınındaki *Karadere*'de karşılaştılar. Şeyh Hasan ordusunun sağ koluna Hacı Tuğay, sol koluna da Çoban'ın oğlu Surğan kumanda ediyorlardı. Savaşı Şeyh Hasan kazandı; Ali Pâdişah öldürüldü. Mûsa Han *Uyratlar* ile *Bağdad* tarafına gitti. Böylece iktidar Şeyh Hasan'ın eline geçti. Fakat Mûsa Han Ali Pâdişah'ın kardeşleri Muhammed Beğ ve Seyfeddin Hâfız ile mücadeleye devam ettikleri gibi, *Horasan* vâlisi *Kıpçak* Şeyh Ali de, Ali Pâdişah ve Şeyh Hasan'a imtisalen *Cengiz* soyundan Tuğa Timur'u han ilân etmiş ve hattâ *Âzerbaycan* üzerine yürümüştü. Bununla beraber bu yürüyüş başarısızlıkla neticelendiği gibi, Mûsa Han, Esen Kutluğ oğlu Mahmud ve Ökrünç bertaraf edildiler[5]. Fazla

[4] Sutay, dindar, halka karşı şefkatli, cesur ve dirayetli bir beğ olarak *Memlûk* müverrihleri tarafından öğülür. Türbesi *Musul*'da bulunuyordu. Sutay'ın ölümünde yüz yaşından fazla olduğu ve Hülegü'nün *Bağdad* kuşatmasına katıldığı söylenir ki, gerçekle ilgisi yoktur. Bu haberin kaynağı İbn Habîb (*Dürretü'l-eslâk*, *Ayasofya ktp.* nr. 849, yp. 234 b) ile Safedî'dir (*Â'yânü'l-asr*, *Ayasofya ktp.*, nr. 2964, IV, yp. 48 b). Diğer müverrihler hep bu iki kaynağa dayanır (İbn Hacer, *ed-dürerü'l-kâmine*, *Haydar Abâd*, 1348, II, s. 178, 179; İbn Tağrı Birdi, *el-Menhelus-sâfî*, *Nuruosmaniye ktp.*, nr. 3428, I, yp. 3530 a-b). Bu rivayet, evvelce belirtildiği gibi, Hülegü ve Abaka devrindeki büyük emîrlerden Sünitay ile Gazan'ın *emîr-i âhur*'u olarak siyasî sahneye çıkan Sutay Noyan'ın aynı şahıs sanılmasından ileri gelmiştir.

[5] Bu beğleri 738 (1339) de *Muğan* kışlağında Celayır Şeh Hasan öldürttü (Hâfız-ı Ebrû, s. 156). Halbuki onlar kendisine iltica etmişlerdi. Mahmud'un dirliği başlıca *Hemedan* bölgesi idi. Mahmud'un Ay Melik adlı bir kardeşini tanıyoruz. Ay Melik 743 (1342) yılında *Curbadakan* taraflarında bulunuyordu. Şeyh Hasan'ın kardeşi Melik Eşref ve amcası Yağı Bastı

olarak, *Horasan*'a dönen *Kıpçak* Şeyh Ali, orada Nevruz'un oğlu Arğun Şah, Ali Pâdişah'ın kardeşi Muhammed Beğ de *Kürdler* tarafından öldürüldüler[6]. Bu suretle Şeyh Hasan rakiblerinden kurtulmuş oldu. Eretne *Anadolu*'da, Hacı Tuğay *Musul*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan *Doğu Anadolu* bölgesinde, Kara Hasan *Bağdad* taraflarında, Surğan *Arran*'da, Mahmd Şah İncu'nun oğlu Mes'ud Şah *Fars*'da, onu metbu tanıyarak, hüküm sürüyorlardı. Ancak çok geçmeden Şeyh Hasan'ın karşısına beklenmedik, yaman bir rakib çıktı ki bu, Demirtaş'ın oğlu, adaşı Şeyh Hasan idi.

Demirtaş'ın dört oğlu vardı: Şeyh Hasan, Melik Eşref, Melik Eşter ve Mısır Melik. Bunlar babaları *Mısır*'a kaçtığı zaman *Anadolu*'da bulunuyorlardı. Demirtaş'ın oğullarına, halaları Bağdad Hâtun'un himayesinden dolayı, birşey yapılmadı. Babalarının bırakmış olduğu servet ve kölelerden müteşekkil askerleri de kendi tasarruflarında idi. Şeyh Hasan, işte bu kölelerden babasına çok benzeyen birinin Demirtaş olduğunu ilân etti. Ertafa yaydığına göre, Demirtaş *Mısır*'da hapisten kurtulup bir müddet

Şiraz'a giderlerken *Curbadakan* yöresinde Esen Kutluğ oğlu Ay Melik'in kalabalık bir oymak topluluğunun başında bulunduğunu öğrenince ona doğru yönelerek savaşta galip gelip pek çok ganimet ele geçirdiler (Mîrhond, *Ravzatu's-safâ, Luknov*, 1332, V, s. 184). Mahmud'un, Muhammed Beğ adlı oğluna gelince, bu emîr 740 (1340 Mayıs) da *Cağatu*'da yapılan savaşta Celayir Şeyh Hasan'ın ordusunda yer almıştır (Mihond, V, s. 183). Bu aile *Hemedan*, *Kürdistan* ve *Huveyza* bölgesini idare etmişti (Şebânkâreî, yp. 275 b-276 a).

Öğrünç'ün oğullarına gelince onlar, Çobanlı Şeyh Hasan ile Celayir Şeyh Hasan'ın mücadeleye girişmeleri üzerine, tabiî olarak, *Çobanlılar*'ın tarafını tutmuşlardı. Hattâ zafer'i müteakip Çobanlı Şeyh Hasan, Öğrünç'ün oğullarını *Uyratlar* ile *Sultaniye*'nin fethine göndermişti (Hâfız-ı Ebrû, s. 158) Bunlardan Emîr Ali'yi tanıyoruz (Ebu Bekr el-Kutbî, s. 166). Öğrünç'ün oğulları 738 (1337-1338) yılında *Hûzistan* ve *Kürdistan* taraflarını ellerine geçirmişlerdi (Hâfız-ı Ebrû, s. 159).

[6] *Uyrat* Muhammed Beğ, Geyhatu'nun kızı olan *hâtun*u, Kutluğ Melek ile birlikte öldürülmüştü ((Ebû Bekr el-Kutbî, s. 163). Muhammed Beğ'in İsa Beğ adlı oğlunu tanıyoruz ki, *Uyratlar*'ın başında Celayir Şeyh Hasan ve Şeyh Üveys'in emîrleri arasında yer almıştır (Ebû Bekr el-Kutbî, s. 181); Kendisi ve oğlu 774 (1372-1373) yılına kadar hayatta idi. Ona *Memlûk* divânından aynı yılın 5 Cumadel âhire'sinde mektup yazılmıştı (*Kitab icabeti's-sâil ilâ mâ'rifeti'r-resâil, Paris Bibliothèque Nationale*, nr. 4437, yp. 42 b). İsa Beğ'in Ali Beğ adlı bir oğlu vardı (gösterilen yer).

gizli olarak (birkaç defa hacca gidip) şurada burada dolaştıktan sonra çocuklarının yanına gelmişti. Şeyh Hasan bu maksatla Anası Devlet Hatun'u Düzmece Demirtaş ile evlendirmiş ve ona gereken her türlü tazimde bulunmuştu. Şeyh Hasan gerçekten bu hiylesinde inanılmaz bir başarıya ulaşmış ve Düzmece Demirtaş'ın etrafına *Çobanlılar'dan*, *Uyratlar'dan* ve *Türkmenler*'den mühim bir kuvvet toplanmıştı. Bunların çoğu, başına toplandıkları adamın düzme olduğunu bildikleri halde sırf menfaat ve mevki elde etmek için ona katılmışlardı. Şeyh Hasan, adaşı Celayir Şeyh Hasan'a ve Hacı Tuğay'a, Düzmece Demirtaş'ın ağzından mektuplar göndererek onlardan kendisine itaat etmelerini istedi[7]. Bu emîrlerin reddetmeleri üzerine, Çobanlı Şeyh Hasan, Düzmece Demirtaş ile birlikte harekete geçti. Düzmece Demirtaş'ın sarı renkli sancağı üzerinde kelime-i şehâdet ve "Tanrının azatlısı Demirtaş" sözleri yazılı idi[8]. *Aladağ*'daki *Şehr-i Nev* yakınında yapılan savaşta Celayir Şeyh Hasan ile müttefiki Hacı Tuğay yenildiler (27 Zilhicce 738 = Temmuz 1338). Fakat Düzmece Demirtaş'ın yine Çoban'ın torunlarından birinin tahriki ile Şeyh Hasan'ı öldürmeye teşebbüs etmesi üzerine birbirlerinden ayrıldılar. Şeyh Hasan hüviyetini açıklamasına rağmen yine de Düzmece Demirtaş'ın yanında çoğu *Uyratlar*'dan olmak üzere, bir kuvvet bulunuyordu. *Çobanlı* Şeyh Hasan bu sefer Ulcaytu'nun kızı ve amcası Surğan'ın anası Satı Beğ'i hükümdar ilân etti ve bu tedbir ile *Arran* ve *Âzerbaycan*'a hâkim oldu. Düzmece Demirtaş *Uyrat* beğleri ile birlikte *Bağdad* ve *Irak-ı Arab*'ın diğer bazı bölgelerini istilâ etmişti. *Uyğur* Öğrünç'ün oğulları *Kürdistan* ve *Hûzistan*'da, *Uyğur* Eretne de *Anadolu*'da idareyi ellerine aldılar. 739 (1338 - 1339) yılında *Uyratlar* ile geçinemeyerek *Bağdad*'dan kaçan Düzmece Demirtaş, yakalandı ve *Çobanlı* Şeyh Hasan'ın huzuruna götürüldü. Şeyh Hasan bizzat ortaya çıkardığı bu adamı yine kendi eliyle ortadan kaldırdı[9]. Bunu müteakip *Çobanlı* Şeyh Hasan, Celayir

[7] Mufaddal b. Ebi'l-Fadâil, *Paris Bibliothèque Nationale*, nr. 4525, yp. 233b.

[8] Aynı müellif, yp. 235 b.

[9] Düzmece Demirtaş'ın menşei hakkında muhtelif rivayetler vardır. Hâfız-ı Ebrû, bu şahısın Demirtaş'ın nâibi Hacı Hamza'nın kölesi (غلام ; مملوك) olup, *türkçe* konuşan (ترکی گو) bir kimse olduğunu ve *Karaçeri* adını (قراجری) taşıdığını yazar (s. 156) ve diğer bir yerde de (s. 158) onun bir *Türkmen* idiğini, Çobanlı Şeyh Hasan'ın ağzından nakleder. Ebû Bekr el-Kutbî'ye gelince

Şeyh Hasan'ı *Bağdad*'a çekilmek zorunda bıraktı; Satı Beğ'i tahttan indirip, yerine Hülegü'nün oğlu *Yaşmut* kolundan Süleyman'ı geçirdi ve Satı Beğ'i zorla onunla evlendirdi(740). Bu tarihten itibaren, *Çobanlılar* ile *Celayirliler* arasında yeni bir mücadele devri başladı. *Çobanlılar*'ın *Rum* ve *Canikli* kölelerden müteşekkil maiyyet kuvvetleri olduğu gibi, *Türkmenler*'den de kumandan ve askerleri vardı. Bu *Türkmenler*'in hepsinin veya bir kısmının *Çobanlı* adını taşıdığı anlaşılıyor. Bunlar *Arran*'da yurd tutmuşlardı. Bunlardan başka, *Çobanlılar*'ın buyruğunda *Kıpçaklar*, *Barumlar*, *Herbatanlar* ve *Önğüt*'ler de bulunuyordu. *Irak Arabı*'na çekilen Celayir Şeyh Hasan'a gelince, başlıca kendi oymağı *Celayirliler* ile *Uyratlar*'a dayanıyordu. Ali Pâdişah'ın kardeşi Seyfeddin Hâfız, şimdi müttefiki idi[10]. Esen Kutluğ'un torunu Muhammed Beğ de (*Hemedan* hâkimi ?) onun emirleri arasında yer almıştı. Fakat bu esnada Hacı Tuğay'ın yeğeni Baranbay oğlu İbrahim Şah *Çobanlılar*'ın taraftarı olduğu gibi, Hacı Tuğay'ın da Celayir Şeyh Hasan ile arasının açık olduğunu biliyoruz[11]. Bunun sebebi kesin olarak bilinemiyor. Celayir Şeyh Hasan 740 yılının son ayında (1340 Haziran), *Çobanlı* Şeyh Hasan karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Celayir Şeyh Hasan müşkil bir duruma düşmüştü. Bu sebeble Ali Pâdişah'ın kardeşi Seyfeddin Hâfız ile birlikte *Mısır*'a elçi gönderib En-Nâsır'dan *Bağdad*, *Musul* ve *Irak-ı Acem*'i kendisine teslim edeceklerini ve buralarda adına hutbe okunacağını, bunun için asker yollamasını rica ettiler. Şeyh Hasan

(s. 164-165), o da Düzmece Demirtaş'ın, Hacı Hamza'nın, Kara قره adlı-yoksul bir Moğol nökeri olduğunu bildirir. Mufaddal ibn Eb'il Fedâil'e göre (264 b), Düzmece Demirtaş, gerçek Demirtaş'ın kölelerinden (*memlûk*) biri olup yanyana oturduklarında birbirinden ayırt edilmezdi. Bu kayıtlardan Düzmece Demirtaş'ın bir köle olduğu ifadesinin doğruluğunu kabul edebiliriz. Ona verilen *Kara ceri* (قرا جری) adına gelince, bu isim, Ebû Bekr el-Kutbî'nin teyid ettiği üzere (s. 166), aslında *Kara Cimri* şeklinde, tezyif makamında verilmiş bir lâkaptır. Yani kara *türkçe* yoksul, bedbaht, *cimri* de aynı anlamda olduktan başka düzmece veya öyle gösterilmek istenen şahıslar için kullanılan bir tabirdir (bizim *Selçuklu* şehzadesi hakkında kullanıldığı gibi).

[10] Seyfeddin Hâfız, evvelce bir müddet Tuğa Timur'un hizmetinde bulunmuştu (Şebânkâreî, yp. 275 b). Gerek Hâfız ve gerek yeğeni İsa Beğ, bilhassa *Erbil* ve *Kerkük* yörelerini ellerinde bulunduruyorlardı.

[11] Sebebi malûm olmamakla beraber, bunun Hacı Tuğay'ın eski düşmanı Seyfeddin Hâfız ile ilgili olması muhtemeldir.

ayrıca Hacı Tuğay'ın kendisi ile barışması için, sultandan nüfuzunu kullanmasını rica etmişti. Gerçekten el-Melikü'n-Nâsır'ın müdahalede bulunması sonucunda Hacı Tuğay, Celayir Şeyh Hasan ile barıştı[12]. Fakat bu, kendisine pahalıya mal oldu. Aynı yılın yazında *Çobanlı* Şeyh Hasan *Sutaylılar*'ın yaylakları olan *Muş* bölgesine gelerek görülmemiş yağma ve tahriplerde bulundu. Demirtaş'ın oğlu yanında kukla hükümdarı Süleyman Han olduğu halde *Mardin*'e kadar uzandı ve *Sutay* ulusunun *beğliğini* Baranbay'ın oğlu İbrahim Şah'a verdi. Oradan yine *Sutaylılar'a* ait *Erzurum*'a gelen Şeyh Hasan, *Erzurum*'da ağır vergiler topladıktan sonra, *Hasan Kalesi*'nde mescid ve mimberlerin yakılmasına kadar giden korkunç tahripler yaptı. Hattâ, Hacı Tugay'ın oğlu Şeyh Hasan'ın cesedini mezardan çıkartıp başını kestirdi; *Sutay*lar'ı bir müddet *Avnik* kalesinde kuşattıktan sonra *Tebriz*'e döndü (741 Cumadelûlâ=1340 Ekim - Aralık)[13]. *Hacı Tuğay* gerçekten büyük bir felâkete uğramıştı. Fazla olarak yeğeni İbrahim Şah da şimdi kendisi ile beğlik mücadelesine girişmişti. Çobanlı Şeyh Hasan'ın şiddeti gerek onu, gerek müttefiki Celayir Şeyh Hasan'ı öyle yıldırmıştı ki, *Mısır* sultanına, asker gönderdiği takdirde ülkelerini teslim edeceklerini bildirdiler; onun adına hutbe okuttular. *Bağdad*'da yine *Memlûk* sultanı adına para kesildi. Hattâ, en-Nâsır'ın isteği üzerine rehine olarak, Hacı Tuğay, yakışıklı oğlu رهشين i ve Şeyh Hasan da yeğeni İbrahim Şah'ı gönderdi. Bunların yanında *Bağdad*, *Musul*, *Âmid* kadıları da vardı. Kadılar Memlûk hükümdarına Şeyh Hasan Beğ ve Hası Tuğay ile bunların ülkelerindeki her sınıftan halkın ileri gelenlerinin itaat edeceklerini gösteren yeminnâmeleri takdim ettikleri gibi, *Bağdad*, *Musul* ve *Diyarbekir*'de adına hutbe okunduğunu bildirdiler. *Âzerbaycan* üzerine bir ordu göndermeye kat'î bir şekilde karar vermiş olan el-Melkü'n-Nâsır, hazırlıkların sür'atle bitirilmesini emretti. Tam bu sırada Celayir Şeyh Hasan ile Hacı Tuğay'ın *Çobanlılar* ile barış yaptıkları haberi geldi. Bu haber, esasen hasta olan sultanı son derece üzdü, hastalığı ağırlaştı ve az sonra *Memlûk* devletinin bu büyük hükümdarı vefat

[12] Mufaddal, yp, 251 b; Makrizî (II, s. 489), bundan 740 yılında bahseder.

[13] Hâfız-ı Ebrû, s. 165-166.

etti (11 Zilhicce 741 = 28 Haziran 1341)[14]. *Farsça* kaynaklarda Celayir Şeyh Hasan ve Hacı Tuğay'ın *Çobanlılar* ile anlaştıklarına dâir bir kayıt yoktur. Fakat *Memlûk* müverrihlerinin sözlerinin doğruluğuna inanılabilir. Bu böyle olmakla beraber, 742 (1341) yazında Çobanlı Şeyh Hasan'ın yeniden *Van Gölü* kuzeyindeki *Aladağ*'a giderek askerlerine *Sutaylılar*'ın yurdunda geniş ölçüde tahribat yaptırdığı ve Hacı Tuğay ile yeğeni İbrahim Şah'ın barıştıklarını duyunca da aynı yılın son ayında (1342 Mayıs) tekrar *Sutaylılar*'ın yurduna gelerek *Bulanık*'da *Sutaylılar*'ın evlerini yağmalatıb pek çok ganimet elde ettiğini görüyoruz ki,[15] Şeyh Hasan'ın bu gibi davranışlarına şüphesiz ki hayret edilmez. Hacı Tuğay Demirtaş'ın oğlundan öldürücü darbe yemiş olmasına rağmen yine de mücadeleden vazgeçmiyordu. Hakikaten Hacı Tuğay yılmak, sınmak nedir bilmeyen bir adamdı[16].

Çobanlı Şeyh Hasan'ın faaliyetlerini dikkatle takip ettiği bir emîr de *Anadolu*'daki *Uyğur* Eretne idi. Celayir Şeyh Hasan 736 (1336) da Ali Pâdişah'ın üzerine yürüdüğünde Eretne'yi *Anadolu*'da nâibi olarak bırakmıştı[17]. Eretne'nin 738 (1338- 1339) yılında *Memlûk* sultanına elçi göndererek tâbiiyyetine girmek istediğini bildirmesi üzerine kendisine *Anadolu* ülkesi nâibliği (vâli) menşuru gönderilmişti. Onun bu şekilde hareket etmesinin sebebi, Küçük Şeyh Hasan'ın bu esnada Düzmece Demirtaş'ı ortaya çıkararak faaliyete geçmesi ve Büyük Şeyh Hasan'ı aynı yılın son ayında yenmesi ile ilgili olsa gerektir[18].

[14] Mufaddal, yp., 559 a. Bu müverrih'e göre, Celayir Şeyh Hasan ile Hacı Tuğay'ı anlaşmaya ikna eden Çobanlı Şeyh Hasan olmuştur ki, onun insan kandırmakta veya aldatmakta hayret edilecek bir kabiliyeti oğduğunu pek iyi biliyoruz. Makrizî, *Çobanlılar*'ın tehdidi karşısında bu emîrlerin onlar ile anlaşmaya mecbur kaldıklarını söyler (II, s. 521-522).

[15] Hâfız-ı Ebrû, s. 166.

[16] Safedî'nin rivayetine göre (*Â'yânü'l-asr*, IV, yp. 92 a), Hacı Tuğay'ı müteaddid defalar yenilgilere uğratan Ali Pâdişah: "ben bu adamın yüzü gibi sağlamını görmedim, gerçekten o, savaşlarda bir eşek gibi inatçıdır" demiştir.

[17] Hâfız-ı Ebrû, s. 152. Metinde daima (اريبا). Bu eserin matbu nüshasının, bir eşine rastlanmayacak şekilde, hatalar ile dolu olduğu malûmdur. Öyle ki, eserin yazmalarına baş vurmadan matbu nüshadan faydalanmak imkânsızdır. Eserin iyi bir tab'ını yapmak lâzımdır.

[18] Makrizî, 738 (1337-1338) yılı olayları arasında Şeyh Hasan'ın, Arab Cebbâr b. Muhennâ'yı da yanına alarak, Eretne ile savaşmak için asker

Eretne'yi bu sırada asıl meşgul eden mesele *Türkmenler*'in güneyden yapmakta oldukları akınlardı. Gerçekten, Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden az sonra *Moğollar* arasında sürekli ve kanlı bir mücadelenin başlaması üzerine, böyle bir fırsatı gözetmekolan *Türkmenler* her yerde kendi nam ve hesaplarına harekete geçmişlerdi. İşte bunlardan *Haleb-Ayıntab* bölgesinde yaşayan *Boz Ok'lu Türkmenler* de *Maraş* ve *Malatya*'ya çıkarak oralarda faaliyet göstermeye başladılar. Bu *Türkmenler*'in beğleri arasında *Dulgadır oğlu* Karaca Beğ bilhassa temayüz ediyordu. 717 (1317 - 1318) yılında, el-Melikü'n-Nâsır, *Birke*'ede oturan Zeyneddin Karaca et-Turkmânî'ye emîrlik vermişti[19] ki bu, bizim *Dulgadır oğlu* Zeyneddin Karaca Beğ'den başkası olmasa gerektir.

DİYARBEKİR'DEKİ UYRAT BEĞLERİ SOY KÜTÜĞÜ

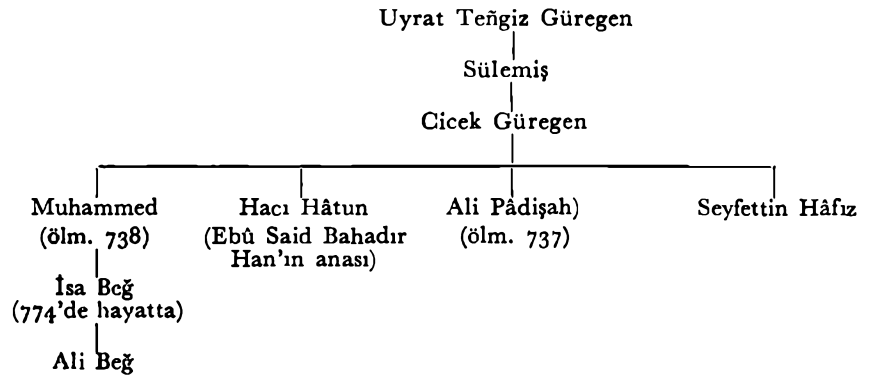

*Boz Ok*lar'ın *Bayat* boyundan olması çok muhtemel bulunan Karaca Beğ, 735 (1335) yılında *Kilikya*'ya girerek yağmalarda

toplamaya başladığı haberinin geldiğini yazar (II., s. 445). Fakat bu tarihin yanlış olmasına ihtimal verilebilir. Çünkü Çobanlı Şeyh Hasan, Celayir Şeyh Hasan'a karşı galebesini ancak aynı yılın son ayında kazanmıştı. Eserde geçen Şeyh Hasan'ın, nâşirin kabul ettiği gibi, Büyük Şeyh Hasan olduğunu pek sanmıyoruz.

[19] وفيه أعطى السلطان زين الدّين قراجا التركمانى النازل بالبركة إمرة

(Makrizî, II, s. 177; Aynî, nr. 2395, s. 109).

bulunmuş[20] ve üç yıl sonra da (738 = 1337 1338) yine *Türkmen* beğlerinden Halil el-Tarafî (خليل الطرفى) [21] yi yenerek *Elbistan*'ı eline geçirmişti. *Dulgadır oğulları beyliği* bu suretle kurulmuş oldu[22]. Ertesi yıl, *Türkmen* beğlerinden emîr Ali el-Gergerî[23], İbrahim كندلكى, Kara Halil b. İlbeyi (قرا خليل بن البكى)[24], Kara oğlu, Kırk kadar adamla, *Dârende* vâlisi Hâdım Mercan'ın bir iş için metbuu Eretne'nin yanına gitmesinden istifade ederek *Dârende*'yi ellerine geçirip *Dulgadır oğlu* Karaca Beğ'e teslim ettiler. Karaca Beğ'in bu başarısından ve hele şehri teslim alarak bir emîr'in gönderilmesine dâir mektubundan memnun kalan Memlûk sultanı, *Dulgadır oğlu*'na *teşrif* göndermiş ve teşekkür ederek hareketini övmüştür[25]. Aynı yılda Karaca Beğ'in Eretne ile savaştığını görüyoruz ki bu, her halde *Darende*'nin alınışı ile ilgilidir. Bu savaşta Eretne'yi yenen Karaca Beğ pek çok ganimet ele geçirdikten sonra, yirmi bin baş koyun, at ve deve karşılığında Eretne ile barış yapmıştı[26]. Aynı yılda Eretne'nin *Sivas*'ı da idaresi altına aldığı bildiriliyor[27]. 740 (1339 - 1340) yılında *Memlûk* sultanı, Eretne'nin kendi adına

[20] M. H. Yınanç, *Dulgadırlılar*, İ. A., III, s. 654. Merhum hocam bu kaydın kaynağı olarak el-Cezerî'nin *Cevâhiru's-sulûk*'unu gösteriyor. Biz, eserin *Paris*'te *Bibliothéque Nationale*'da bulunan nüshasında (nr. 6739), bu kayda rastgelemedik. Buna karşılık *Köprülü Kütüphanesi*'nde, üzerinde *Tarihu'l-Birzalî* yazılan bir eserde (nr. 1037) bu haber görülmektedir. Bununla beraber adı geçen kitab, yaptığınız araştırmaya göre, aslında *Tarihu'l-Birzalî* olmayıp *Cevâhiru's-sulûk*'un birinci cildidir.

[21] Makrizî (II, s. 430) de böyle. M. H. Yınanç, "Taraklı oğlu Halil" diyor (İ.A, III, s. 654-655). Bunu, Halil el Turakî خليل الطراقى ,yani Turaklı (Duraklı) oğlu Halil şeklinde de okuyamaz mıyız?

[22] En eski kaynaklarda bu isim (دلغادر ، تلقادر) şeklinde geçiyor ve bunların bir izahı yapılmıyor. Bu durumda bu kelimenin arabça 'Abdu'l-Ḳâdir veya buna benzer bir ismin *Türkmen* telâffuzuna uydurulmuş bir şekli olması hâtıra geliyor. Türkmenler'in Ebû Said adını Busad şeklinde söylediklerini biliyoruz.

[23] Metinde böyle.

[24] Buradaki İlbeği'nin 718 (1318-1319) yılında *Tarabulus* yörelerinden *el-Cevn*'de oturan *Türkmen* beğlerinden Alâeddin Turali-Tur Ali-(طرالى) nin babası İlbeği (Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb, Köprülü ktp.*, nr. 1188, IV, 392b). olduğunu söylemek mümkün değildir.

[25] Makrizî, II, s. 459, 494, 495. Ebû'l-Fidâ (s. 120), *Dârende'nin* 737 (1336-1337) yılında *Behisni nâibi* İzzeddin Öz Demir tarafından fethedildiğini yazar.

[26] Aynı eser, s. 469.

[27] *Tarihî takvimler*, s. 70, 71. Eretne *Sivas*'ı kimin elinden aldı? Bu hususta bilgi yoktur. Her halde onun şehri *Çobanlılar*'ın vâlisinden aldığını, en kuvvetli bir ihtimal olarak düşünebiliriz.

hutbe okutmadığını öğrenince, idare ettiği yerlere akınlar yapılmasını emretti. Gerçekten çok geçmeden *Kahire*'de Eretne'nin elçisi göründü. Elçi gayet mükellef bir otağ ile başka armağanlar getirmişti. Eretne, mektubunda *Türkmenler*'in akınlarından şikâyet ediyordu. Kendisine bu akınların, sultan adına hutbe okutmaması ve para kestirmemesinden ileri geldiği yazıldı[28].

742 (1341 - 1342) yılında *Haleb* vâlisi, sultana gittikçe kuvvetlenmekte olan *Dulgadır oğlu* Karaca Beğ'in Eretne ile birlikte *Haleb* üzerine yürüyeceklerini bildirmişti. Fakat bu, asılsız bir haber idi. Aynı yılda bu asılsız haberi bildiren *Haleb* nâibi Taştemür, Karaca Beğ'in yardımı ile *Haleb*'den çıkarak *Kayseri*'ye gidib Eretne'ye iltica etti[29]. Bunun sebebi Emîr Kusun'un, el-Meliku'l-Mansur b. el-Meliku'n-Nâsır'ı öldürüb, beş yaşında bir çocuğu tahta çıkararak devlete hâkim olması idi. Fakat aynı yılda Kusun'a karşı *Suriye*'de bazı emîrlerin harekete geçmeleri üzerine Taştemür onlara katılmış ve hareketin başarıya ulaşması üzerine saltanat nâibliğine tayin edilmişti. Ertesi yıl (743 1342 1343) Eretne kadısını göndererek, en-Nâsır zamanında olduğu gibi, sultanın tâbiiyyeti altına girdiğini bildirmiş ve *Anadolu* nâibliği için menşur istemiştir.[30] Bu husus Çobanlı Şeyh Hasan'ın Eretne'ye karşı harekete geçmeye karar vermiş olması ile ilgili idi. *Çobanlılar*'ın *Anadolu*'da *Şarkî Kara Hisar* ve sâir birçok kaleleri olmakla beraber, asıl mühim olan husus, kendilerinde, babaları dolayısı ile, bu ülkeye tasarruf etmek hakkına sahib olduklarını görmeleri idi. Eretne'nin, tâbiiyyetini kabul etmedikten başka, tedbirli hareketler ile *Anadolu*'da gittikçe nüfuz ve hâkimiyetini genişletmesi ve bu arada *Çobanlılar*'a ait yerlerden bazılarını eline geçirmesi, Şeyh Hasan'ı kızdırıyordu. 741 (1340 - 1341) yılında *Erzurum*'a giderken, büyük emîrlerden Ordu Buka-yı Tûranî'yi Eretne ile dost veya müttefik olduğu bahanesi ile öldürtmüştü.[31] Şimdi Eretne ile meşgul olmak için müsait bir zaman zuhur etmişti. Gerçekten 744 yılının başında (10 Muharrem = 4 Haziran 1343), Hacı Tuğay, bizzat yeğeni İbrahim

[28] Makrizî, II, s. 90.

[29] Makrizî, II, s. 566, 582. Eretne *Haleb* nâibine itibar göstermiş ve her gün ona iki bin dirhem tahsis etmişti.

[30] Makrizî, II, s. 635.

[31] Hâfız-ı Ebrû, s. 165.

Şah tarafından başı kesilerek öldürülmüştü. Yılmak nedir bilmeyen, bu çok cesur hasmının hazin âkibetinin[32], Çobanlı Şeyh Hasan'ı ne kadar sevindirmiş olduğu tasavvur edilebilir.

Hacı Tuğay artık, *Anadolu*'ya gidecek ordusunun yolunu kesemezdi. Bu sebeple Şeyh Hasan, bizzat hükümdar Süleyman Han kumandasında hazırladığı orduyu *Anadolu*'ya gönderdi. Ordu'da Bayancar (Sülemiş'in öldürdüğü emîr) oğlu Abdul, Yakub Şah ve amcasının oğlu Koç Hüseyin (Emîr Hasan'ın oğlu) gibi tecrübeli kumandanlar vardı. Kendisi, her nedense sefere gitmeyerek *Tebriz*'de kaldı. Her halde, *Anadolu*'daki *Moğollar*'ın, Süleyman Han'ı görünce, çok defa yaptıkları gibi, onun tarafına geçeceklerini ümid etmiş olmalıdır. Eretne'ye gelince, Süleyman Han'ın üzerine gelmekte olduğunu duyar duymaz, *Memlûkler*'inden müteşekkil maiyyet kuvvetlerinden başka, *Moğollar*'dan ve yerli *Türkler*'den de asker topladı. İki ordu *Erzincan - Sivas* arasındaki *Karanbük* ovasında karşılaştı. Savaş başlayınca Eretne'nin ordusu bozguna uğradı. Bunu gören Süleyman Han'ın askerleri kaçanları kovalamak ve ganimet elde etmekle meşgul olmaya başladılar. Eretne maiyyet kuvvetleri ile bir tepenin arkasına gizlenmişti; tepeye çıkıb Süleyman Han'ı az bir adamla görünce[33], hücuma geçti. Süleyman Han ve yanındakiler bu hücuma dayanamayıp kaçmaya başladılar. Kovalamaya girişip olca elde etmek için dağılmış olan Süleyman Han'ın askerleri de hanın kaçtığını haber alınca her biri bir tarafa savuşup gittiler (Cumadel ulâ 744 = Eylül - Ekim 1343).[34] Eretne ve ordusunun eline çok ganimet geçti. Eretne'nin beklenmeyen bu zaferi her tarafta hayret uyandırdı. Fakat Eretne için asıl zafer, Çobanlı Şeyh Hasan'ın takriben iki ay sonra (27 Receb 744 = 15 Aralık 1343), karısı tarafından öldürülmesi idi. Çünkü Şeyh

[32] Safedî (*Â'yânu'l-asr*, 92 a-b) Hacı Tuğay'ı, *Müslümanlar* için hayırlı, onların gözcüsü ve kâfirlere (bilhassa *Çobanlılar'a*) karşı koruyucusu olarak vasıflayarak, babası Sutay gibi, medheder. Muahhar *Memlûk* müverrihlerinin çoğunun kaynağı Safedî'dir.

[33] Bu savaş hakkında en fazla tafsilât veren Yazıcı Oğlu Alî'ye göre (yp. 446 a) Eretne bir tepenin ardında iken fal maksadı ile davlumbaz üzerine attığı aşığın uma (yani dik) durması üzerine galip geleceğine inanıp hücuma geçmiştir. O zamanlarda *Türkler*'in aşıkla fala bakmaları yaygın bir gelenek idi.

[34] Ebû Bekr el-Kutbî, s. 169; Hâfız-ı Ebrû, s. 169; Mirhond, V, s. 184; Yazıcı Oğlu, yp. 446 a; Aynî, nr. 2395, s. 99; Makrizî, s. 652. Kaynakların söylediği gibi, Şeyh Hasan bu seferde bulunmamıştır.

Hasan gibi, hiddetli ve şiddetli bir adamın bu yenilginin acısını almaya çalışacağından şüphe edilmezdi. Çobanlı Şeyh Hasan savaşta kusurları görülen kumandanlardan Yakub Şah ile amcası oğlu Koç Hüseyin'i hapsetmişti. Bunlardan Yakub Şah ile Şeyh Hasan'ın karısı İzzet Mülk arasında hissî bir münasebet vardı. Bu hâtun, meşhur *Sulduz* Suncak Ağa'nın torunu ve dolayısı ile kocası Şeyh Hasan'ın akrabası idi. İzzet Mülk, Yakub Şah'ın hapsedilmesinden, aralarındaki münasebetin anlaşıldığı vehmine kapılıp, bir gece Şeyh Hasan uyurken bir kaç cariyesi ile üzerine çöküp kocasını öldürdü[35].

Çobanlı Şeyh Hasan'ın yerine kardeşi Melik Eşref geçti. Şeyh Hasan, hiyle yapmakta, desise kurmakta ve tedbir bulmakta ve bunları uygulamakda olağan üstü bir kabiliyete sahibolup, aynı zamanda cesur ve heybetli bir emîr idi. Başarıları tamamen bu şahsî meziyetlerine dayanır; fakat merhametsiz ve güvenilmez adamlarının kötü davranışları karşısında müsamahalı bir şahsiyet olduğu da bir gerçektir. Bunlar da daha büyük başarılar elde etmesine mani olmuştur.

Melik Eşref'e gelince, zâlim, muvazenesiz, hasta denilecek derecede vehimli, sözüne hiç bir vechile güvenilmez, kendisine yaranılamaz bir emîr idi. Buna rağmen (744 - 757 = 1343 - 1358), *Âzerbaycan*, *Arran*, *Irak-ı Acem* ve *Kürdistan*'ı içine alan geniş bir ülke'de (akraba ve emîrlerini öldürmek ve halkı soymak suretiyle, on dört yıl hüküm sürebildi. Bu husus (yani onun 14 yıl hüküm sürebilmesi), başlıca, Melik Eşref'in *Canikli* ve *Rum* köleleri ile daha az ehemmiyetde olmak üzere, *Anadolu Türk* ve *Türkmenler'inden* müteşekkil kalabalık sayıda bir hassa ordusuna sahibolması ile ilgilidir. Melik Eşref *Moğol* beğlerinin çoğunu öldürerek onların yerlerini memlûklerine ve *Anadolu*lu *Türk* emîrlerine vermiştir. Sultan Şah-ı Candar, Ahi Şah Melik, Aliği Bahadır, Muhammed-i Rumî, Emîr Ahmed-i İvdeci (ایوداجی), Ömer Şah-ı Candar,

[35] Hâfız-ı Ebrû, s. 169; Mirhond. VI s. 184. Ebû Bekr el-Kutbî (s. 169) Şeyh Hasan'ın karısı İzzet Mülk ile *Kıpçak* binliği emîri Şeyhil (باشیخ ایل امیر هزاره قفجاق) tarafından öldürüldüğünü yazar. Şeyh Hasan'ın nökerleri olan *Rûmîler*, ertesi gün şehre dağılarak her ikisini yakalayıp öldürmüşlerdir (aynı müellif, 169-170).

Delu Bayezid, Elfî ve Beğcugüz[36], bu emîrlerin başlıcalarıdır. *Arab Irakı*'na hâkim olan Celayir Şeyh Hasan, ona hiçbir şey yapamamış bilâkis, Melik Eşref'in 748 baharında (1347) *Bağdad* üzerine yürüdüğünü haber alınca, *Çobanlılar*'ın baskısından pek bunalmış olduğundan, *Irak*'ı bırakıp *Anadolu*'da kendisine ait bulunan *Kemah* halesine gidib sığınmak kararını vermiş ise de, hâtunu Dilşad, Hâce Mercan, Kara Hasan ve Cemâleddin Mamak onu bu kararından vazgeçirmişlerdi. Şeyh Hasan 757 (1356) yılında öldüğü zaman, Melik Eşref halâ mevkiini muhafaza ediyordu. Ancak ertesi yıl 758 (1357), Melik Eşref'in kötü idaresinden kan ağlayan kimselerin katında yaptıkları acı şikâyet üzerine *Altın Ordu* hükümdarı Canı Bek Han, *Âzerbaycan*'a inerek Melik Eşref'in iktidarına son verdi. Melik Eşref'in, kölelerinden biri olan Ahicuk etrafında toplanan mensuplarının ortadan kaldırılması işi de, Celayir Şeyh Hasan'ın halefi Şeyh Üveys'e düşmüştü. Bununla beraber, Şeyh Üveys'in kumandanları arasında da *memlûk* emîrler vardı: Hâce Mercan (*Bağdad* vâlisi), Âdil Aka, ilâh..

Şeyh Üveys, *Âzerbaycan*, *Arran*, *İki Irak*'ta dirliği ve düzenliği kurdu ise de, oğulları zamanında eski siyasî istikrarsızlık yeniden baş gösterdi ve bu, Timur'un gelişine kadar devam etti. *İran*, bu dahilî mücadeleler ve siyasî istikrarsızlık neticesinde geniş ölçüde tahribe uğradı ve halk da derin ızdırablar çekti.

Baranbay[37] oğlu İbrahim Şah, amcası Hacı Tuğay'ı öldürdükten sonra yerine geçmişti. 745 yılında (1344 - 1345), Sü-

[36] بیکجوکز که بر کشیده جدید بود و از ترکمانان روم پسر حاجی مهدی بن جوبان سالار بود

(Ebû Bekr el-Kutbî, s. 174).

[37] Bu isim kaynaklarda: بارانبلی (Aksarayî, s. 38, 39), بارنبلی (Safedî, 92a), بارەنبلی (Ebû Bekr el-Kutbî, s. 171), بارمبلی (Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u rezm*, yay, Kilisli Rifat, *İstanbul*, 1928, s. 122, 123, 265), برامبای (Neşrî, *Cihannüma*, T. T. K., *Ankara*, 1948, I., s. 226) imlâları ile yazılıyor. Bunlardan ilk çıkan netice, bu kelimenin *Baranbay* (ve *Barambay*) şeklinde telâffuz edilmesi lâzım geldiğidir. Kelimenin ilk şeklinin, en eski kaynakların da gösterdiği gibi, *Baranbay* olduğu anlaşılıyor. Acaba *Baranbay* ile *Kara-Koyunlular*'ın aile adı olan *Bârânî* arasında kelime bakımından bir münasebet varmıdır? *Kara-Koyunlular*'ın tarih sahnesine çıkmazdan önce Ali Pâdişah ailesinin, sonra da *Sutaylılar*'ın hizmetinde bulundukları red olunmaz bir gerçektir.

leyman Han, Surğan ve anası Satı Beğ Melik Eşref'e karşı yardımını temin etmek maksadiyle İbrahim Şah'ın yanına geldiler. İbrahim Şah onlara yardım etmek için kuvvetlerini topladı ise de, *Aladağ*'da yapılan savaşta Surğan ile birlikte (746 - 1345 - 1346) Melik Eşref'e yenildi. Bu mağlûbiyet, mültecilerin (Süleyman Han müstesna), Eretne'nin yanına gitmelerine sebebolduğu gibi, kendisi de Melik Eşref'ten korktuğu için bir daha *Aladağ*'a gelemedi. İbrahim Şah'a sonra inme geldi ve bunu iki yıl çektikten sonra 751 (1350) de öldü. Onun ölümü ile *Sutay'lıların Doğu ve Güney-Doğu*'daki hâkimiyet ve şevketleri çok zayıfladı[38]. İbrahim Şah'dan sonra emîrlik mevkiine Hacı Tuğay'ın oğlu Pîr Muhammed geçirildi ise de liyakatsız olduğundan, buyruğundaki emîrlerden *Ağca Sakal* lâkablı Tay Buğa oğlu Hüseyin Beğ tarafından öldürüldü. Fakat o da çok geçmeden Pîr Muhammed'in emîrlerinden Bayram Hoca eliyle aynı âkıbete uğratıldı ki bu, *Kara-Koyunlular*'ı siyasî sahneye çıkaran meşhur Bayram Hoca et-Türkmanî'dir. Öldürülen Hüseyin Beğ'in yeğeni Ordu Buğa'nın bir müddet *Musul*'u elinde tuttuğu anlaşılıyor. Ordu Buğa'nın adı *Memlûk* divanınca biliniyordu. Ondan sonra şehir Bayram Hoca'nın eline geçti. Bayram Hoca'nın *Uyratlar*'a mensup *Türkmenler*'den bir yaya askeri olduğuna ait rivayet, onun *Uyratlılar* (yani Ali Pâdişah ailesi) ile *Sutaylılar*'ın hizmetinde bulunmuş olduğunu gösteriyor[39]. Artık *Doğu* ve *Güney Anadolu*'da XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren *Türkmenler*'in, yani *Kara-Koyunlu*'lar ile *Ak-Koyunlular*'ın hâkimiyetleri başladı. *Sutaylı*lar'ın mühim bir kısmını teşkil ettikleri anlaşılan *Baranbay (Baram Bay)* oymağının *Orta Anadolu*'ya göçüp *Eretneliler*'in hizmetine girmesi şüphesiz, Bayram Hoca'nm iktidarı ele alması veya adı geçen bölgelerde *Türkmen* hâkimiyetinin başlaması ile ilgilidir. Mamafih *Sutaylılar*'ın bir kısmının da *Kara-Koyunlular*'ın yanında kalmış oldukları muhakkaktır.

[38] İbrahim Şah'ın ölümü üzerine, *Musul*, *Moğol* emîrlerinden Hasan b. Hindu'nun eline geçmişti. Bazı kaynaklar bu emîr'in *Kürd* olduğunu söylerler ise de, İbn Habîb (*Dürretü'l-eslâk*, *Bibliothèque Nationale*, Mans. *Arab*, nr. 1719, 270b), onu *Tatarî* nisbesiyle zikr eder (حسن بن هندو التتارى)

[39] بيرام خواجا كبير ديار بكر - قيل انّه من التركمان الرجّالة الاويراتية

(*Kitab icabeti's-sâil*, yp. 42b).

SUTAYLILAR SOY KÜTÜĞÜ

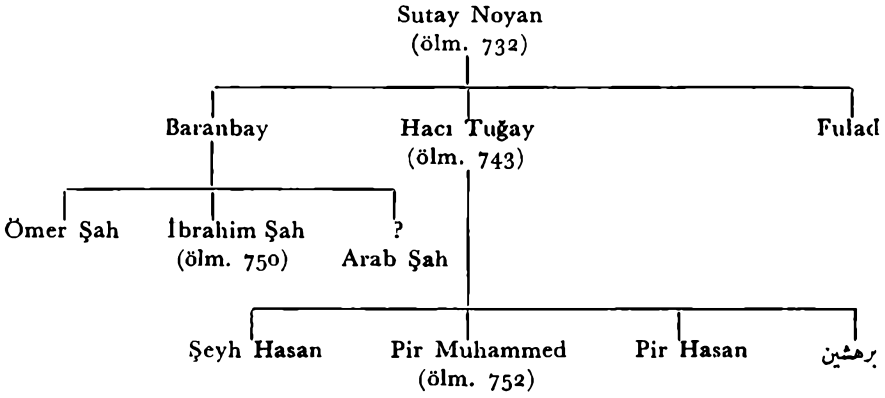

IV.

Karanbük zaferi ve arkasından Çobanlı Şeyh Hasan'ın ölümü üzerine, Eretne istiklâlini ilân etti. Bununla ilgili olarak sultan unvanını aldı; yalnız kendi adına hutbe okuttu ve para bastırdı, Eretne'nin bunları *Karanbük* zaferinden önce yapmış olması mümkün olamaz. Çobanlı Şeyh Hasan'ın yerine geçen Melik Eşref'in fena idaresinden ve *Sutaylı*lar'ın, Hacı Tuğay dan sonra zayıf bir duruma düşmesinden faydalanan Eretne, hâkimiyetini *Erzurum*'a kadar uzattı. Yukarıda yazıldığı gibi, 745 (1344 — 1345) yılında, Süleyman Han ve Çoban Beğ'in oğlu Surğan ve anası Satı Beğ, *Diyarbekir*'e *Sutaylı* İbrahim Şah'ın yanına gitmişler ise de Melik Eşref'e yenilmişlerdi. Bunun üzerine Satı Beğ, yeğeni Tuda'un (Şeyh Mahmud'un oğlu) ve diğer bir emîrle Eretne'nin yanına geldiler[1]. Surğan, Eretne'den, İbrahim Şah gibi, Melik Eşref'e karşı harekete geçmesini istiyordu. Fakat onlar Eretne'den umduklarını bulamadıkları için *Anadolu*'dan ayrıldılar ve talihlerini bir de *Bağdad*'da, Celayir Şeyh Hasan'da denediler. Fakat bu, onlar için felâketle neticelendi. Şeyh Hasan'ın oğlu İlgey, Çoban'ın oğlunu ve torununu ortadan kaldırdı. Eretne şüphesiz Surğan'ın isteğini yerine getirmemekle akıllıca bir harekette bulunmuştu. Çünkü bundan kendisine bir fayda gelmiyecekti. Bununla beraber, Melik Eşref ile münasebetleri hiç bir zaman dostça olmadı. Bilâkis Melik Eşref, türlü sebeblerden dolayı, Eretne'nin üzerine yürümek istiyordu. Nitekim Melik Eşref'in 752 (1352 1353) yılında *Memlûk* sultanı el-Meliku's-Sâlih'e gönderdiği elçi, Eretne'nin ülkesinde fesat çıkarmakta olduğu ve tâcirleri gelip gitmekten men ettiğinden şikâyet ederek, sultandan aralarına girmemelerini istemişti[2]. Fakat Melik Eşref ne bu tarihte ne de Eretne'nin ölümünden sonra *Anadolu*'ya bir sefer yaptı.

Melik Eşref'in hareketlerini dikkatle takibetmekte olan Eretne ise, onun muhtemel bir saldırısına karşı uyanık ve tedbirli

[1] Ebû Bekr el-Kutbî, s. 172.

[2] Makrizî, II, s. 863. *Memlûk* sultanı, Melik Eşref'in, Eretne'nin üzerine yürümek isteğine muhalefet etmiyeceği cevabını vermiştir (aynı eser, s. 883).

davranıyordu. Bu maksatla eski metbuu *Irak* hâkimi Celayir Şeyh Hasan ile dostça münasebetlerini devam ettirdiği gibi, 751 (1350-1351) yılında da *Mısır*'a elçi gönderib, *Anadolu*' nâibliği için sultandan tekrar ferman almıştı[3]. Fakat Eretne, bir tehlike baş gösterdiği zaman böyle yapıyor, tehlike uzaklaştıktan sonra müstakil bir hükümdar olarak hareket ediyordu. Eretne'nin, metbûu kudretli *Memlûk* hükümdarı en-Nâsır'ın 740 yılında ölmesinin, sultanlığını ilân etmesinde diğer bir âmil olduğu muhakkaktır. En-Nâsır'ın ölümünden sonra da haleflerinin zayıf şahsiyetler olmalarından *Memlûk* emîrleri arasında baş gösteren ve uzun müddet devam eden mücadeleler Eretne'nin rahatça hüküm sürmesine sebeb olmuş ve hattâ *Dârende*'yi de onlardan almıştır.

Eretne'nin, *Dulgadırlı* devletinin kurucusu, çetin savaş adamı Karaca Beğ ile eskisi gibi ihtilâf ve mücadelede bulunduğuna dâir kaynaklarda bir kayda rastgelinemiyor. Esasen Karaca Beğ de, alâkasını *Ermeni* kıralının gittikçe darlaşan ülkesine ve *Memlûk* emîrleri arasındaki mücadelelere tevcih etmişti.

Eretne'nin *Moğollar*'a karşı *Anadolu Türklüğü*'nün kahramanları olan *Karamanlılar* ile münasebetlerine gelince, güvenilir kaynaklarda bu hususta kayıtlara rastgelinmemektedir. Anlaşıldığına göre *Ebû Said*'in ölümü esnasında *Karaman* ülkesinde yine Bedreddin İbrahim Beğ "*ulu beğ*" olarak bulunuyor ve kardeşi Musa da *Ermenek*'te oturuyordu. Bedreddin İbrahim Beğ'den sonra[4] Yahşı Han Beğ *cülûs etmiş* ve onun da öldürülmesi (vâkıa) üzerine[5] yerine Bedred-

[3] Aynı eser, II., 816, 883.

[4] Bedreddin İbrahim Beğ'in ne zaman öldüğü belli değildir. el-Ömerî'nin (ölümü 749=1348), Bedreddin Beğ'i *karaman* hâkimi olarak göstermesi, her halde el-Melikü'n-Nâsır (ölümü 741) devrine aittir (*et-Ta'rîf bilmustalahiş-şerîf, Kahire*, 1312, s. 42). 849 yılında yazılmış takvimde bu beğe ve haleflerine dair verilen tarihler, maalesef doğru değildir. Bilhassa XIV. yüzyılın birinci yarısında *Karaman oğulları*'nın tarihlerine dair, emin bir kronolojik hükümdarlar cetveli bile yapılamayacak derecede, pek az bilgilere sahip olduğumuz malûmdur. Bu da araştırıcıların işini güçleştirmekte ve onların çok defa tasdik edilmesi mümkün olmayan hükümler vermelerine sebebolmaktadır. Şikârî'ye ise hiç güvenilmez. Bilhassa genç araştırıcıların Şikârî'yi kullanmamaları akıllıca bir harekettir.

[5] 894 tarihli takvim'de (yayınlayan Osman Turan, s. 32-33) aynen: "Ve Yahşi Han Beğ vâkıasından ve Süleyman Beğ cülûsundan hem otuz iki (yüz otuz iki) yıldır (yani 717 yılı). Tuhafdır ki, Şikârî'de Yahşi Han'dan hiç bahsedilmez'.

din İbrahim Beğ'in oğlu Süleyman Beğ geçmiştir. Süleyman Beğ'i de yukarıda adı geçen Musa'nın oğlu Ahmed Beğ istihlâf etmiştir ki, bu sonuncunun ölümü, kitâbesine göre, 750 yılında olmuştur (7 Zilka'de = 17 Ocak 1350)[6]. Makrizî'nin 751 (1350-1351) yılında vefat ettiğini söylediği *Karaman oğlu*, şüphesiz Ahmed Beğ'den başkası değildir[7]. Ahmed Beğ'den sonra da *Karaman* tahtını Halil Beğ oğlu Süleyman Beğ işgal etmiş ve onun *Karaman* tarafından öldürülmesi üzerine yerini kardeşi Alâeddin Beğ almıştır ki bu, meşhur Alâeddin Beğ'dir[8]. Sonuncusu müstesna olmak üzere, adı geçen beğler zamanında *Karamanlılar*'ın canlı bir faaliyet gösterdiklerine şâhit olmuyoruz. Halbuki siyasî durum, geçen asra nazaran onlar için çok daha müsaid idi. Anlaşılan *Karamanlılar* kendilerini başarılara ulaştıracak dirayetli bir baştan mahrum bulunuyorlar ve bu yüzden mühim bir kısmı işe yaramaz yurdlarında mütevazi bir şekilde yaşamakta devam ediyorlardı. Bu bakımdan Markrizî'nin *Karaman oğlu*'nu halâ "*Anadolu dağlarının sahibi*" olarak vasıflaması tamamen yerindedir. Bu beğleri bir tarafa bırakalım, kendisine *Ebû'l-Feth* unvanı verilen Alâeddin Beğ *Konya* ve diğer bazı yerleri de eline geçirdiği halde, bugüne değin herhangi bir parasına rastgelinememiş olub, bu husus gerçekten hayret vericidir. Diğer taraftan, aynı asır içinde hangi dilde olursa olsun, *Şikârî tarihi* müstesna olmak üzere, onlardan biri adına yazılmış bir eser de görülmemiştir. Bunun başlıca sebeblerinden birini, *Konya* ve *Niğde* bölgesinde oturmakta olan *Moğollar*'ın, sonu gelmez bir şekilde onları uğraştırmış olmaları teşkil edebilir.

Anlaşıldığına göre, Eretne'nin 744 zaferi esnasında *Karamanlılar*'ın ulu beği Ahmed Beğ olup, *Konya*'da oturuyordu[9]. Yukarıda

[6] İ. H. Konyalı, *Karaman tarihi, İstanbul*, 1967, s. 17, 459.

[7] مات ابن قرمان صاحب جبال الروم (Makrizî, II, s. 834).

[8] Eskiden beri bazı araştırıcılar Alâeddin Beğ'i, Alâeddin Ali Beğ olarak zikrede gelmişlerdir ki bu, onun çağdaşı Eretne oğlu Alâaddin Ali Beğ ile karıştırılmasından ileri gelmiştir. Değilse hiçbir kaynakta bu Karaman hükümdarı, Alâeddin Ali Beğ olarak zikredilmez. Mezkûr takvime göre (s. 32-33) Alâeddin Beğ (764 = 1362-1363) yılında *Karaman* tahtına geçmiştir ki, kabul edilebilir.

[9] "Ve Alâeddin Beğ velâdetinden ve Halil Beğ kendu şehirinden Ahmed Beğ katına, *Konya* şehrine ve Yahşi Beğ'e muhalefet edip gelelden beri yüz beş yıldır (744 yılı, *Tarihî takvimler*, s. 32, 33).

Ahmed Beğ'in 750 yılında öldüğünü söylemiştik. Ancak onun ölümü üzerine Eretne'nin, *Konya*'yı da ülkesine katmış olması pek muhtemeldir. Zira Eretne'nin, öldüğü yılda *Konya*'nın elinde olduğu anlaşılıyor[10]. Eretne *Türkiye*'nin *Konya* ve *Ankara*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan geniş bölgesine ölünceye değin hâkim oldu. Bu arada *Çin*'de başladığı söylenen ve her tarafta dehşet verici kırımlara sebeb olan kara veba 748 (1347 - 1348) yılında *Anadolu*'ya da sirayet ederek pek çok insanın hayvanları ile beraber - ölmelerine sebeb olmuştu[11]. Eretne, ülkesi dahilindeki halkı (yabancı ülkelerde dahi bilinen) adâlet ve şefkatle idare etmiştir. O derecede ki, halk kendisine "*Köse Peygamber*" lâkabını vermişti[12]. Eretne din ve ilim adamlarına, ediblere de yakın bir alâka gösteriyordu[13]. İşte, bunlardan

[10] Şikârî'ye göre (s. 67-68), Alâeddin Beğ'in hükümdarlığı zamanında *Konya* ileri gelenlerinden Ahî Nahîs (?), Ahî Murad, Cebbâr Kethüda ve Pazar Başı, Moğol Beğ'i Hacı Kutluğ Şah'ı davet ederek şehir kapılarını ona açmışlar ve bu suretle *Konya Eretneliler*'in eline geçmiştir. Fakat zaman bakımından bunu kabul etmeye imkân yoktur.

و عمّ [الوباء] بلاد قرمان و قيصرية و جميع جبالها و أعمالها، ففنى اهلها و دوابّهم و مواشيهم

(Makrizî, s. 774). Diğer kaynakların da teyid ettiği bu veba, Makrizî'nin işaret ettiği gibi, bütün dünyaya yayılmış ve beşeriyetten mühim bir kısmını yok etmişti.

[12] Yazıcı Oğul Alî, *Tevârih-i âl-i Selçuk*, *Paris*, *Bibliothèque Nationale*, yp. 444 b. Halkın Eretne'ye *Köse Peygamber* lâkabını verdiğini, *İran*'da yaşamış çağdaş müellif Şebânkâreî de bildirmektedir (yp. 275):

امير ارتنه بيرليغ سلطان ابو سعيد در روم مدّتی حاكم بود بعد از وفات سلطان ابو سعيد آن مملكت را بعدل و داد آراسته گردانيد و در تقويت و تمشيت امور شريعت و اعزاز و اكرام سادات و علما و مشايخ بدانج امكان داشت بكو شيد تا غايتي كه خلايق آن مملكت او را كوسه پيغمبر لقب دادند آخر الامر بنيك نامي بجوار حقّ پيوست.

[13] Bilindiği gibi, ünlü seyyah İbn Battuta Eretne ile *Sivas*'ta görüştüğünü söyler ki, onun bu ifadesi bugüne kadar bütün araştırıcılar tarafından kabul edilmiştir. Halbuki İbn Battuta'nın, Eretne ile görüşmesine imkân yoktur. Çünkü, yukarda vermiş olduğumuz bilgilerden anlaşılacağı üzere, İbn Battuta'nın *Anadolu*'yu dolaştığı 734 yılında (1333-1334), bu ülkede Eretne değil, Celayir Şeyh

dolayı İbn Habîb ve Safedî gibi *Memlûk* müverrihleri ölümü dolayısiyle onun hakkında hüzün verici mersiyeler söylemişlerdir[14]. Bir *Uygur Türkü*, bir bahşı'nın oğlu olması dolayısiyle, Eretne'nin davranışları elbetteki, diğer *Moğol* beğlerinkinden farklı olacaktı[15]. Nitekim, Ordu Kaya, Sevinç Aka, Esen Kutluğ, Pulad Kaya ve bunların oğulları da iyi hâtıralar bırakmış şahsiyetlerdir. Bununla beraber Eretne, böyle vasıflara sahib bulunduğu, geniş bir ülkenin hükümdarı olduğu ve on yıla yakın saltanat sürdüğü halde, bugün kendisine ait câmi, medrese, kervansaray, hastahâne ve köprü gibi, mühim içtimaî eserler görülmediği gibi, onun adına yazılmış herhangi bir kitaba da rastgelinememiştir. Bu, cidden hayret verici bir husustur. Gerçekten, *Orta Anadolu* kültür ve san'at tarihi bakımından *Eretneliler* devrinde, toprağı gibi, pek verimsiz olmuştur. *Anadolu*'da *Moğollar*'dan kalma eserler hemen hemen doğrudan doğruya şahısları ile ilgili olan türbelerdir. Halbuki, *Eretneliler*'in çağdaşı olan *Türkmen* beğleri, onlarınkinden çok daha küçük topraklara sahib oldukları halde, ülkelerini bu nevi eserler ile süslüyorlar ve adlarına kitab tercüme ettiriyorlar veya yazdırıyorlardı. Bunu, *Moğollar*'ın halâ *Onon* ve *Kerülen* boylarında olduğu gibi, göçebe hayatlarını kuvvetle sürdürdükleri keyfiyeti ile izah etmek mümkün değildir. Çünkü, dirayetli bir insan olan Eretne ülkesinde bulunan şehir, kasaba ve hisarların idaresini hemen tamamen kendi yetiştirdiği *memlûkler* ile *yerli Türkler*'e tevdi etmişti. *Yerli Türkler* arasında da *Ahî*ler mühim bir mevki işgal ediyorlardı. O, *Moğol* emîrlerini iş başına getirmenin doğuracağı tehlikeleri çok iyi biliyordu. *Moğollar*'a gelince onlar, âdeta Çobanlı Melik Eşref'in bir vesile ile söylediği

Hasan vâli bulunuyordu. Şeyh Hasan buradan 736 yılında ayrılmıştır. Diğer taraftan seyyahımız, *Konya*'dan *Erzurum*'a kadar yaptığını iddia ettiği seyahata dâir *Güney-Batı Anadolu*, *Batı Anadolu* ve *Kuzey-Batı Anadolu*'da olduğu gibi, canlı, ilgi çekici bilgiler değil, umumî ve müphem mahiyette, basma kalıp şeyler söylemektedir. Bizim kuvvetle inandığımıza göre, *Tancalı* seyyah *Eğridir*'den daha doğuya gitmeyerek, bu seyahatı yapmamış, yani ne *Konya* ne de diğer *Orta ve Doğu Anadolu* şehirlerini görmüştür. O, Eretne'ye dâir duyduklarını yazdırmıştır. Mesele bundan ibarettir.

[14] *Dürretu'l-eslâk*, yp. 329 b; Sâfedî, *Â'yânü'l-asr*, yp. 329.

[15] Eretne, Umur Beğ'in *İzmir'i* 1348 yılında kuşatması esnasında iki mancınık mütehassısı göndermek suretiyle yardımda bulunmuştu (Enverî, *Düsturnâme*, yayınlayan M. H. Yınanç, *İstanbul*, 1928, s. 62; *Le Destan D'Umur Pacha*, yayınlayan ve *fransızca*'ya tercüme eden İ. Melikoff Sayar, *Paris*, 1954, s. 117).

"*Moğol* yaylada oturmalıdır; onun şehirde yaşaması türeye aykırıdır" [16], sözüne uyarak oba oba yaylak ve kışlaklarda oturuyorlardı. Şimdi, Eretne'nin haleflerine geçmeden önce bu *Moğollar*'dan bahsetmek, şüphesiz, yerinde olacaktır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, *Moğollar*'ın *Konya* ve *Kütahya* bölgelerinden *Sivas*'a kadar uzanmak üzere, hemen bütün *Orta Anadolu*'da yaşamakta oldukları görülüyor. Bunlara *Timurlu* kaynakları ile XV. yüzyıla ait diğer bazı eserlerde *Kara Tatar* denilmektedir [17]. Bu adın verilmesi, *Moğollar*'ın o zamanlar siyasî mevki ve itibarlarını yitirmiş olmaları ile ilgili olsa gerektir [18]. XV. ve XVI. yüzyıllara ait defterlerde ise onlar, *Muğal*, *Mugal Tatarı* veya sadece *Tatar* adları ile anılır. *Moğollar*'ın XIV. yüzyılın sonlarındaki nüfusları hakkında muhtelif rakamlar veriliyor. Şerefeddin-i Yezdî [19] *Kara Tararların* otuz-kırk bin, *Medzoflu Toma* [20] altmış bin çadır olduklarını söylerlerken, *Muinüddin-i Natanzî* [21], yüz bin çadıra yakın olduklarını yazmaktadır. *İbn Arabşah* da [22] onların kalabalık bir topluluk olduklarını anlatmak için, *on sekiz bin âlem* sözünün kullanıldığını kaydeder.

Moğollar 52 oymağa ayrılmışlardı. Bununla beraber onlardan her yüz çadırın kendine ait bir yurdu vardı [23]. Bu husus *Moğol* askerî

[16] Hâfız-ı Ebrû, s. 175.

[17] Nizameddin-i Şâmî, *Zafernâme*, yayınlayan F. Tauer, *Prağa*, 1937, s. 275-276; Şerefeddin-i Yezdî, *Zafernâme*, *Kalkutta*, 1888, II, s. 501; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetut-tevârih*, *Fatih ktp*, nr. 4371, yp. 345 b-346 a, 385 b, 386 a; Thomas de Metzoph, *Exposè des guerres de Tamerlan et de Schah Rokh*, fransızca tercümesi *F. Nève*, *Bruxelles*, 1860, s. 75; Clavijo, *Embajada à Tamorlān*, *Madrid*, 1943, s. 92, 123. (burada, şüphesiz, bir zuhul eseri olarak: "*Tartaros Blancos*" deniliyor); Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, T.T.K., *Ankara*, 1962, s. 346.

[18] Bu *Moğollar*'ın başlarındaki en büyük ailelerden biri *Samağarlılar* idi. Samağar Noyan'ın, evvelce söylenildiği gibi, Cengiz Han zamanında Buyur Nor taraflarında yaşayan asıl *Tatarlar*'ın, *Kuin Tatar* yani *Kara Tatar* denilen boyuna mensub olduğunu biliyoruz. Ancak, *Anadolu*'daki *Moğollar*'a *Kara Tatar* denilmesinin buradan gelmiş olması, bizce çok zayıf bir ihtimaldir.

[19] *Zafernâme*, II, s. 502; Ebû Bekr-i Tıhranî, s. 46.

[20] S. 75.

[21] *Müntehabü't-tevârih*, yayınlayan J. Aubin, 1336, s. 391.

[22] *Acâibü'l-makdûr fî ahbârı Teymur*, *Kahire*, 1305, s. 125-126.

[23] و پنجاه و دو فرقه شدند و هر صده بسر خود یورتی اختیار

(*Zafernâme*, II., s. 501). کردند

teşkilâtının başlıca esaslarının XIV. yüzyılın sonlarında hâlâ muhafaza edilmekte olduğunu gösteriyor[24]. Nitekim onların sağ kol ve sol kol olmak üzere, iki kola ayrıldıklarını da biliyoruz[25]. Sol kolu teşkil eden oymakların *Sivas*, *Amasya*, *Tokat*, *Çorum* bölgelerinde yaşadıkları anlaşılıyor[26], Hattâ *Kırşehir*, *Ankara* ve *Eskişehir* bölgelerindeki *Moğol* oymaklarının da bu kola dâhil bulundukları tahmin edilebilir. *Konya*, *Kayseri* ve *Niğde* bölgelerindeki oymakların da sağ kolu teşkil etmesi icabeder. Şikârî'ye göre, *Konya* ve *Niğde* bölgesindeki *Moğollar* yedi bölüğe ayrılmakta idiler[27]. Bunlardan İsmail Ağa ve oğlu Eminüddevle'nin başında bulunduğu *Moğol* bölüğü *Beğ Şehir* bölgesinde yaşıyordu[28].

[24] *Osmanlı* devrinde XVI. yüzyılda *Sivas* bölgesinden *Kırşehir* ve *Ankara* bölgesine kadar uzanan yerde "*Ulu Yörük*" adlı bir topluluk yaşıyordu. Bunlar üç kola ayrılmışlardı: *Yüzde Pâre*, *Orta Pâre*, *Şark Pâre*. *Yüzde Pâre* oynamaklarına *Yüzdeciler* de denilir. Acaba bu *Yüzde Pâre* veya *Yüzdeci* deyimleri *Kara Tatarlar*'ın bu yüzlük teşkilâtından mı gelmektedir? Bunu hâtıra getiren diger bir husus da, aşağıda temas edileceği gibi, *Ulu Yürük* arasında bazı *Kara Tatar* kalıntılarının yaşamasıdır.

[25] İbn Arabşah, s. 125.

چون سلطان بصوب قومنات نهضن کرد و بعمارت آن بقعه
مثال داد خبر رسید که امیر احمد با ترتیب و استعداد تمام به ترخال آمد و
قصد محاربت و مناوشت دارد و از مغول جاونقار آن مقدار لشکر که حاضر
بود با او اتّفاق کردند. (*Bezm ü rezm*, s. 279, dahi s. 311).

[27] "*Râvi Ayudur*: Keykubad zamanında *Noğay Tatarı* otuz bin er ile gelüp *Rûm*'a çıkmışlardı. Keykubad bunlara riayet idüp asker idinmiş idi. Bunlar yedi bölük idi. Her bir bölüğüne bu diyarların yaylağın ve otlağın virmişlerdi. Bunlar şehre girmezlerdi. Hemen etrafta olan yaylaklarda olurlardı Zira konar-göçer ulus idi. Her kim *Rûm*'a şah olsa bunları asker idinirdi. Ol zamanda bunlardan yavuz asker yoğidi" (Şikârî, s. 118, dahi s. 160).

[28] Şikârî, dizine bk. İsmail Ağa *Beyşehri*'nde medrese, zâviye gibi bazı eserler yaptırmıştır. Ölümü 780 (1378) yılındadır. İsmail Ağa'nın *Memlûkler* ile muhaberede bulunmuş olduğunu biliyoruz:

صاحب بك جرى (شهرى) - و اسم اسمعيل آغا و هو عن استجدّت
مكاتبته في شوّال و سنة ستة و سبعمائة

(*Kitab icâbeti's-sâil*, yp. 40b.) Gerek bu kayıd, gerek kitâbeler İsmail Ağa'nın Karaman oğlu Alâeddin Beğ'i metbu tanımadığı ve *Beyşehir* bölgesinde müstakillen hüküm sürdüğü fikrini veriyor.

Ata Beğ'in başında bulunan bölüğün *İlgın*'da[29], Devlet Şah'ın buyruğundaki diğer bir bölüğün *İshaklı*'da[30] ve Babuk ile oğullarının idaresi altındaki mühim bir *Moğol* bölüğünün de *Niğde* bölgesinde yaşadığını biliyoruz. Bu sonuncu aile, yani *Babuk oğulları*, XIV. yüzyıldaki en tanınmış ailelerden biri idi. Babuk 765 (1363 - 1364) de Eretne oğlu Muhammed Beğ'e karşı elde ettiği başarılardan faydalanıp ertesi yılın Muharrem ayında (Eylül-Ekim 1364), *Kayseri* de hükümdarlığını ilân etmişti[31]. Babuk'un babasının adı Tuğa Timur olup, bazı tedkikçiler bunun, 737 (1336 - 1337) de *Horasan*'da han ilân edilen Tuğa Timur olduğunu iddia etmişlerdir ki[32], bunu hiçbir vechile kabul etmeğe imkân yoktur. Babuk iki yıl sonra *Sivas*'ı kuşatmış ise de buyruğundaki *Moğollar*'ın önemli bir kısmının ondan yüz çevirmesi üzerine şehre girememiş ve sonra yapılan bir savaşta bozguna uğramıştı[33]. *Bezm-ü Rezm*'de Babuk'un oğlu olarak Ali Paşa'nın, *Şikârî tarihinde* ise[34], Esen, Mahmud ve Teberrük'ün adları geçmektedir. Teberrük, şüphesiz, Timur'un *Moğollar*'ı *Anadolu*'dan göçürdüğü esnada, bunların iki büyük reisinden biri olan Ahi Teberrük'ten başkası değildir. Babuk'un torunlarından, Ali Paşa'nın oğlu Edhem'in, Karaman oğlu İbrahim Beğ'in emîrleri arasında bulunduğu görülüyor[35]. Edhem'in ise Abdul-Vehhab adlı bir oğlunun olduğuna ve 831 (1427 - 1428) tarihinde *Konya*'da öldüğüne dair bir kitâbe bulunmuş-

[29] Şikârî, s. 34. Aynı eserin diğer bir yerinde (s. 98), *Ilgın*'da Devlet Şah'ın hakim buluduğu yazılıyor.

[30] Aynı eser, s. 34, 74. Bundan önceki hâşiye'de işaret edildiği gibi, Devlet Şah *Ilgın*'da olup, *İshaklu*'da Ata Beğ bulunuyordu (ayrıca s. 118). Hattâ yine Şikârî'de Ata Beğ'in, Bahtiyar ve Melik Nâsır olmak üzere, oğullarının adları veriliyor.

[31] *Tarihî takvimler*, s. 72, tercüme, s. 73.

[32] O. F. Sağlam, *Şimdiye kadar yayınlanmamış bazı kitabelerle meskûkat'ın millî tarihe hizmetleri, IV. Tarih kongresi zabıtları, Ankara*, 1952, T.T.K., s. 161; Zeki Oral, *Konya'da tarihî mezar taşları, Anıt*, sayı VI, s. 19.

[33] *Tarihî takvimler*, s. 72. Tercüme'deki "Babuk'un *Moğol evini, Sivas*'ı muhasarası" cümlesinin, "Babuk'un *Moğol evi* ile *Sivas*'ı muhasarası" şeklinde olacağı şüphesizdir.

[34] *Bezm ü rezm*, s. 449, 555; Şikârî, dizine bk.

[35] İ. H. Uzunçarşılı, *Karaman oğulları devri vesikalarından İbrahim Beğ'in Karaman imareti vakfiyesi, Belleten*, I, s. 105. Ali Paşa oğlu ve Babuk'un torunu olan Edhem'in adı 849 tarihinde yapılan ilâvedeki şâhitler arasında geçiyor (fotokopi, şâhitler kısmı).

tur[36]. Daha önce de belirtildiği gibi, *Moğollar*'ı *Konya* ve *Niğde* bölgelerine Demirtaş getirmişti.

Osmanlı kaynaklarından anlaşıldığına göre, Osman Beğ devrinde *Eskişehir* yöresinde *Çavdar Tatarı* yaşıyor ve bu *Tatarlar*'ın başında Çavdar oğlu bulunuyordu[37]. Bu Çavdar'ın *Kireyit* Alinak Noyan'ın oğullarından Kurumuşı'nın kardeşi Çavdar olduğundan şüphe edilmez. Bu *Çavdar Tatarları*'ndan daha sonraları bir daha bahsedilmez. *Kütahya* yöresindeki *Çavdar Hisarı*'nın bu *Moğol* bölüğü ile ilgili olması muhtemeldir.

XIV. yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Sivri Hisar*'da yine *Kireyitler*'den Tayci (Nabci Nabşi - = Tayşi) Noyan'ın torunları ve Baltu'nun oğulları Sultan Şah ve Melik Şah'ın yaşadığından, Demirtaş'ın bunlardan Sultan Şah'ı öldürdüğünden daha önce bahs edilmişti.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış *Çuğa* (yahut *Suğa*) adlı *Moğol* boyunun da[38] *Sivri Hisar* yöresinde yaşamış olması muhtemeldir.

Moğollar'ın önemli bir bölüğü de Samağar Noyan'ın oğullarının idaresinde bulunuyordu. XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Samağar *Moğolları*'nın başında Hızır Beğ[39] vardı. Neşrî'ye göre[40], 1387 de *Karamanlılar* ile *Osmanlılar* arasında yapılan *Konya savaşında*, başlarında Hızır Beğ bulunan *Samağarlı*lar (Diğer *Moğol* oymakları gibi), *Karaman* ordusu saflarında yer almışlardı. Hızır-Beğ'den sonra *Samağarlı*lar'ın başında, asrın sonlarına doğru, Pîr Boldu'yu görüyoruz[41]. *Samağarlılar*'ın nerede oturdukları kesin olarak

[36] Zeki Oral, aynı yazı, s. 18. Burada kitâbe'nin fotokopisi ve sureti vardır.

[37] Âşık Paşa Zâde, *Tevarih-i âl-i Osman*, yayınlayan Atsız, *İstanbul*, 1949, s. 93-103. Yine bu devirde "*Bayancar Tatar*" adı geçiyor. Bu, şüphesiz ya *Bayancar-ı Tatar*, yani *Tatar Bayancar*, yahut *Bayancar Tatarı* olacaktır. *Tatar Bayancar*'ın *Ereğli*'yi yakıp-yıkması üzerine Sultan Alâeddin tarafından yenildiği söylenir (Âşık Paşa Zâde, s. 97). Bu Bayancar'ın Gazan Han tarafından 1298 yılında *Anadolu* emîrliğine gönderilip, Sülemiş tarafından öldürülen Bayancar olması muhtemeldir.

[38] Şayet bu *Moğol* oymağının adı *Çuğa* ise, —ki bizce daha muhtemeldir— adını Tayci Noyan'ın adamlarından Çauğa'dan aldığından şüphe edilmez. Çauğa hakkında: Ahmed Temir, *Kırşehir Emîr*'i Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 tarihli *arapça-moğolca* vakfiyesi, T.T.K., *Ankara*, 1959, s. 186.

[39] *Bezm ü rezm*, s. 111, 113, 121, 161, 234.

[40] *Cihânnümâ*, *Ankara*, 1949, T.T.K., I, s. 218, 291, 226, 227.

[41] *Bezm ü rezm*, s. 527.

bilinemiyor. Bunların *Kayseri* bölgesi ile kısmen *Kırşehir* taraflarında yaşamış oldukları tahmin edilebilir.

Diğer bir *Moğol* bölüğü de *Cayğazanlar* (جايغازان) olup, *Samağarlılar*'ın yakın komşusu idiler[42]. Bunların da yurdları üzerinde hiçbir bilgi yoktur. *Cayğazanlar*'ın *Yozgat* ve *Kırşehir* taraflarında yurd tutmuş oldukları kabul edilebilir.

Yine sağ koldan olması muhtemel bir *Moğol* bölüğü de *Barambaylılardır* (بارمباى). *Barambay (Baranbay)* lılar'ın *Ala Gözlü* adlı mühim bir obaları veya kolları olduğunu biliyoruz. *Barambaylılar*'ın adlarını Sutay Noyan'ın en büyük oğlu Baranbay'dan aldıklarına ve *Türkmen Kara-Koyunlular*'ın galebesi üzerine *Diyarbekir* bölgesindeki yurdlarından göçüp *Orta Anadolu*'ya geldiklerine evvelce temas etmiştik. *Barambaylılar*'ın *Sivas - Kayseri* arasında yaşadıkları anlaşılıyor. *Barambaylılar* ile *Samağarlılar* birbirleri ile sık sık savaşmakta idiler. Hattâ Ereţne oğlu Muhammed Beğ'in öldürülmesinden sonra *Eretneli* devletine hâkim olan Hacı İbrahim[43], dünürü Samağar oğlu Hızır Beğ'e yardım etmek için onunla birlikte *barambaylılar* üzerine yürümüş ise de, yapılan savaşta yenilerek öldürülmüştü.

Amasya - Tokat ve *Yozgat* bölgelerinde *Moğollar'ın Ca'unğar* yani sol kol oymakları yaşıyordu. Kadı Burhaneddin devrinde (1382 - 1399) bu sol kol oymaklarının başında, Ulu, Selâmet ve Gözler adlı beğler vardı[44]. Aşağıda bahsedilecek olan Osmanlı devrindeki Ulu Yürük'ün, kısmen bunların kalıntısı olduğu anlaşılıyor.

Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, *Çorum* bölgesinde başlıca *Katar* (قطار) *Tatarları* yaşamakta idiler. Çelebi Mehmed'in bunlardan mühim bir kısmını *Rum İline* göçürdüğünü biliyoruz.

Ankara bölgesine gelince, burada başlıca *Tos Buğalar* yurd tutmuştu. XIV. yüzyılın ikinci yarısında *Ankara* şehrinin kuzey batısındaki *Murted* ovasında *(Murtaza Âbâd) Moğol* beğlerinden Savcı Ağa oturuyordu. Yine bu zamanda *Tüle- Tula-* (تولا, طولا, تولە) adlı bir Moğol oymağı da vardı ki, bunun yurdunun nerede olduğunu bilemiyoruz[45].

[42] *Cayğazanlar* üzerinde: *Bezm ü rezm*, s. 96, 234, 236. Bunlar diğer *Moğol* boyları gibi *Konya* savaşında *Karamanlı* ordusunda yer almışlardı (Neşrî, 218, 219, 226, 227).

[43] Bu emîr hakkında aşağıya bak.

[44] *Bezm ü rezm*, s. 331.

[45] Neşrî, s. 226, 227, 229, 230. Yine Samağar oğlu Hızır Beğ ve Savcı Ağa ile çağdaş Dilenci oğlu Pîr Ali Beğ vardı ki (gösterilen yer), bu beğin

XIV. yüzyılın ikinci yarısında *Anadolu*'da yaşayan *Moğollar* menfaatlerini kuvvetli bir hükümdarın hizmetine girmekte görüyorlardı. Onları hükümdarlara bağlayan herhangi bir manevî değer yoktu. Bugün *Eretne*li hükümdarlardan birinin hizmetinde bulunan bir *Moğol* beğinin ertesi gün *Karaman* hükümdarlarından birinin emrine girdiği her zaman görülebiliyordu. *Moğol* oymaklarının, *Türkiye*'de uzun müddet oturmalarına ve *Müslüman* olmalarına rağmen, hayat görüşlerinde hemen hiçbir değişme ve gelişme olmamıştı. Olca, yani ganimet elde etmek, yine eskisi gibi, biricik ülküleri idi. İşte bundan dolayıdır ki, epeyce kalabalık nüfuslu ve çetin savaşçılar oldukları halde, Eretne müstesna olmak üzere, *Moğol* beğlerinden hiçbiri, küçük bir beğlik olsun kuramamıştır. Bu bakımdan *Türkmenler* onlardan ne kadar farklı idiler. *Türkmenler* de doyumluktan (ganimet) çok hoşlanmakla beraber, fırsat bulur bulmaz, bir bölge veya yörede bir devlet kurub, sonra yerleşik hayata geçiyorlardı.

Moğollar, koyun, at, deve ve sığırdan müteşekkil sürülerini yayıltacak geniş ve verimli otlaklara sahib idiler. Bu sebeble sıkıntısız ve kendi bakımlarından müreffeh bir hayat geçiriyorlardı. İbn Arab Şah[46], onların varlıklı insanlar olduklarına işaret ettikten sonra, kendilerini ziyaret edecek bir yoksulun, bir medrese talebesinin, yahut bir edibin koyundan, sığırdan, yün, kıl, yağ ve peynirden olmak üzere, kendisine ömrü boyunca yetecek mal ve erzak toplayabileceğini yazmaktadır.

Kara Tatarlar, galiba, hiçbir devlete de vergi vermemekte, buna karşılık çevrelerindeki köylerden vergi toplamakta idiler. Bunlara bir de yağma akınları ve çapullar ilâve edilir ise, onların hayatlarından oldukça memnun oldukları anlaşılmış bulunur. Kısaca *Moğollar* iktisaden varlıklı ve çoğu zaman muhtar veya istiklâl içinde denilebilecek bir hayat sürmekte idiler.

hangi *Moğol* bölüğünün başında bulunduğu veya hangi yörede yaşadığı bilinemiyor. Dilenci oğlu Pîr Ali Beğ de *Karamanlı* ordusunda olmak üzere 1387 deki *Konya* savaşında bulunmuştu. Bu Pîr Ali Beğ, *Eretne*li Alâaddin Ali Beğ ile Kadı Burhaneddin'in kumandanlarından Emîr Pîr Ali olabilir. Bunun da *Celayirler'den Dilenci*'nin neslinden gelmiş olması mümkündür (Reşîdu'dîn, *Moskova*, s. 135).

[46] s. 125.

Eretne Beğ 753 yılın ilk ayının başlarında öldü (fi evâili Muharrem = Şubat 1352)[47]. Eretne'nin bildiğimiz üç oğlundan Şeyh Hasan *Sivas* vâlisi idi. Şeyh Hasan yakışıklı bir genç olup babası ona *Mardin Artuklu* hükümdarının kızını istemişti. Gelin *Sivas*'a geldiğinde Şeyh Hasan hastalandı ve öldü (Şevval 748 = Ocak 1348)[48]. Eretne'nin geriye kalan iki oğlundan Muhammed Beğ emîrler tarafından hükümdarlığa geçirildi. Muhammed Beğ şimdi *Konya*'dan *Erzurum*'a, *Samsun*'dan *Malatya*'ya kadar uzanan babasının geniş ülkesinin hükümdarı idi. Fakat Muhammed Beğ zayıf bir şahsiyet olup, vaktini devlet işleri ile değil, eğlence ile geçiriyordu; bu sebeble çok geçmeden devlete hâkim olduğu anlaşılan Emîr Seyyid ile araları açıldı ve *Konya*'ya gitmek zorunda kaldı; yerine devlet büyüklerinin ittifakiyle kardeşi Cafer geçirildi[49].

Fakat Muhammed Beğ *Konya*'da çok kalmadı. Dirayetli bir şahsiyet olan Hoca Ali Şah onu tahta geçirmek için harekete geçti[50]. *Yalguz Göz* (?) mevkiinde yapılan bir savaşta Cafer Beğ ve Emîr Seyyid yenildiler; *Kayseri*'ye girildi ve Muhammed Beğ yeniden hükümdarlık tahtına çıkarıldı[51]. Cafer Beğ bu mağlûbiyet üzerine

[47] Aynî, nr. 2395, s. 99; İbn Tagribirdî; *en-Nucumü'z-zâhire*, Kahire, X, s. 289.

[48] Safedî, *el-Vâfî bil vefayât*, *Topkapı Sarayı*, *III. Ahmed ktp.*, nr. 2920, yp. 180

وقوع مخالفت میان میر محمّد و میر سیّد و رفتن میر محمّد
بقونیه و جلوس برادرش میر جعفر بامارت باتّفاق وزرا و اکابر دولت
بیستم رجب در سنهٔ هفتصد (و) پنجاه (و) پنج (*Tarihî takvimler*, s. 70)

[50] "*Râvî* ayıdur Mehmed Beğ umûr ile mukayyet olmayıp, ayş u safâ ile şikâr ile saray ile mukayyet olduğuna *Rûm* beğleri kayıl olmayıp taht-ı *Rûm*'a karındaşı Cafer Beğ'i şah eylediler, Mehmed Beğ'i çıkardılar. Hoca Ali Aydur: Ay Mehmed Beğ gel imdi Şah Alâeddin'e var, aranızda bu kadar muhabbet ve bu kadar ahd ü amân var, andan medet iste âdem âdeme şimdi gerek olur didi" (Şikâri, s. 66). Şikârî, Muhammed Beğ'in çok yakışıklı bir genç olduğunu, Karaman oğlu Alâeddin Beğ de dahil olmak üzere, pek çok kimselerin ona âşık olduklarını ilave eder. (s. 61, 66, 69).

[51] جنك یلکوز کوز و انهزام میر سیّد و جعفر و فتح قیصریه
در دست محمّد و خواجه علی چهارم ربیع الاوّل در سنهٔ هفصد (و)
پنجاه (و) شش
(*Tarihî takvimler*, s. 79). Şikârî'ye göre (s. 70) savaş *Kızıl Irmak* kıyısında olmuştur.

Mısır'a kaçtı[52]. Fakat çok geçmeden Muhammed Beğ ile Hoca Ali'nin arası açıldı. *Âzîne Mescid* denilen yerde ikisi arasında savaş yapıldı (7 Zilkade 757 = 1356 Ekim - Kasım). Emîr Seyyid bu defa Muhammed Beğ'in yanında idi. Savaşta *Eretne oğlu* bozguna uğradı ve bazı emîrleri de öldürüldü[53]. Bununla beraber, bu gibi olayların çıkmasını her zaman iştiyakla beleyen *Moğollar* Muhammed Beğ'in etrafında toplandılar. *Eretne oğlu* onların yardımı ile *Kır Şehir* bölgesindeki ünlü *Malya* ovasında yapılan savaşta (21 Receb 758 = 10 Temmuz 1357) Hoca Ali Şah'ı yendi. Ertesi Yıl (20 Cumade'l-âhire = 30 Mayıs 1358) *Zamantı* yöresinde Hoca Ali öldürülmüş ve *Mısır*'a gittiği anlaşılan Emîr Seyyid de orada ölmüştü[54]. Kuvvetli bir şahsiyet olan Hoca Ali Şah'ın İbn Hacer'de "*el-Kurdî*" nisbesiyle anıldığını görüyoruz[55]. *Kitabu İcabati's-sâil*'de babasının adı hakkında *Horuz* (?) gibi okunabilen (?) bir isim verilmektedir[56]. Şikârî'ye gelince, orada Hoca Ali Şah, *Sivas* hâkimi olduğu söylenen İbn-i Kürd adlı bir emîr'in kardeşi olarak gösterilir Her halde ikisi aynı şahıs olmalıdır ve Şikârî'deki *Kürd* tâifesi de Hoca Ali Şah'ın askerleri demek olsa gerektir[57].

Bu olaydan sonra Muhammed Beğ devleti müstakillen idare etmeğe başladı. 763 (1361 - 1362) de Atabeğ Halil ve emîrlerden Orhan öldüler, Ertesi yıl çıkan veba ve kolera halktan pek çoğunun ölümüne sebeb oldu[58]. Üstelik *Moğollar* da rahat durmuyorlardı.

[52] İbn Hâcer, *et-Dürerü'l-kâmine*, III, s. 378.

[53] وقوع جنگ میان خواجه علي و میر محمّد باتّفاق میر سیّد در آذینه مسجد و انهزام ایشان و قتل امرا در هفدهم ذی القعده در سنه هفتصد و پنجاه (و) شش (*Tarihî takvimler*, s. 72; tercüme eksiktir).

[54] *Tarihî takvimler*, s. 72.

[55] Gösterilen yer.

[56] خواجه علی بك بن خسرز (؟) صاحب بلاد ارتنا و هو الّذی وثب علی محمّد بك ابن ارتنا کانت مکاتبته مثل هذا (45a-46a).

[57] Şikârî, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 81 (bilhassa buraya bak), 84, 87, 88.

[58] *Tarihî takvimler*, s. 72.

Bunlar bir karışıklık unsuru haline gelmişlerdi. Yukarıda da işaret edildiği gibi, ne Eretne ne de *Karamanlı* hükümdarları onları itaat altına alabilmişlerdi.

765 yılı Şevvalinin sonunda (1364 Temmuz) Muhammed Beğ *Ankara*'ya gitmişti. Bu tarihte şehrin *Osmanlılar* elinde bulunduğu söyleniyor[59]. Aynı tarihte Eretne oğlu'nun ordusundan bir kısmı *Ilgın* yöresinde *Moğollar*'a yenilmiş ve bunu takiben Sahib'in *Bükü*'nde yapılan savaşta da (25 Zilkade 765 = 13 Temmuz 1365), bizzat Muhammed Beğ aynı âkıbete uğramıştı. Bu mağlûbiyet Muhammed Beğ'in iktidarının çökmesine sebeb oldu. Gerçekten, Muhammed Beğ'i yenen *Moğollar*, Babuk ile, Şikârî'de adları geçen, Ata Beğ, Devlet Şah gibi beğlerin başında bulundukları topluluktu. *Moğollar* bu savaşta mühim bir rol oynadığı anlaşılan Babuk'un, *Eretne oğlu*'nun yerine geçmesi üzerinde birleştiler ve ertesi yılın başında *Kayseri*'ye girdiler[60].

Aynı yılın Cumadel âhire ayında (1365 Şubat - Mart) *Kayseri*'de *Moğollar* ile Muhammed Beğ kuvvetleri arasında yeniden savaş yapıldı. Muhammed Beğ'in kumandanı Hoş Kadem öldürüldü ve *Moğollar* şehri yağmaladılar[61]. Bu olay üzerine Muhammed Beğ'in *Memlûk* sultanından yardım istediği anlaşılıyor. *Memlûk* kaynakları 766 (1365) yılında yapılan bu yardım istediğinin Hoca Ali Şah'a karşı olduğunu söylerler ise de, elimizdeki takvimin sarih ifadeleri karşısında bunu kabul etmeye imkân yoktur. *Haleb* nâibinin kumandasında gönderilen yardım kuvveti *Kayseri*'ye girdi ise de, dönüşte *Tatarlar Memlûk* askerlerinin bazı ağırlıklarını yağmaladılar[62]. *Eretne oğlu*, *Memlûk* yardım kuvvetine rağmen durumunu düzeltemedi. *Moğollar Kayseri* bölgesine hâkim bulunuyorlardı. Ertesi yılın ilk ayında (767 Muharrem = Eylül - Ekim 1365) Muhammed Beğ *Sivas*'ta öldürüldü[63] ve yerine çocuk yaşta olan oğlu Alâeddin

[59] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, *I*, *Ankara*, 1961, s. 124, 161.

[60] *Tarihî takvimler*, s. 72.

[61] Gösterilen yer. *Turhal*'ın *Tâziye* köyünde bir câmi kitâbesinde, *Emîru'l-Kebîru'l-mufaddal*, *mudebbiru'l-memâlik Emînüddevle ve'd-dîn*" ünvanları ile Emîr Hoş Kadem'in adı geçmektedir (İ. H. Uzunçarşılı, *Eretne devleti*, *Belleten*, nr. 126, s. 180). Bu kitâbe Hoş Kadem'in Hoca Ali Şeyh'den sonra Muhammed beğ'in beğlerbeğisi olduğunu göstermektedir.

[62] Aynî, 2395, s. 136; İbn Hâcer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, s. 378.

[63] *Tarihî takvimler*, s. 72.

Ali Beğ geçirildi. Muhammed Beğ kendi devlet erkânından bazıları tarafından katledilmişti[64]. Bunlardan birinin *Amasya* beği Hacı Şad Geldi olduğu anlaşılıyor[65]. Her halde *Sivas* hâkimi Hacı İbrahim'in de, Muhammed Beğ'i öldürenler arasında bulunduğundan şüphe edilmez.

Muhammed Beğ'in böyle bir âkıbete uğraması zayıf ve dirayetsiz bir hükümdar olmasından ileri gelmiştir. Yerine geçirilen oğlu Alâeddin Ali Beğ de babası gibi idi. Bu sebeble, bütün müelliflerce belirtildiği üzere, Eretne devrinde gerçekten mes'ud ve müreffeh bir hayat geçiren halk, oğlu ve torununun zayıf şahsiyetler olmalarından ötürü, görmüş olduğumuz dahilî mücadeleler ve bilhassa *Moğol* oymaklarının tecavüzleri yüzünden, ızdırablar çekti. Bunun neticesinde halktan pek çokları *Haleb* bölgesine inerek onlardan önemli bir kısmı *Ayıntab*'a yerleşmiş ve *Ayıntab*, bilhassa bu yerleşme sonucunda bir *Türk* şehri vasfını almıştı. Bunun gibi, *Orta Anadolu*'daki *Türk* halkından mühim bir kısım da batı bölgelerine göçetmişti. Bu göç *Batı Anadolu* ve *Marmara* bölgesinin *türkleşmesinde* ve medenî gelişmesinde mühim bir âmil olmuştur.

Elimizdeki takvim'e göre, 769 (1367 - 1368) yılında göğün batı tarafında bir kuyruklu yıldız görünerek üç aya yakın bir zaman kaybolmamıştı. Bunu takiben Babuk, *Moğollar* ile *Sivas*'ı kuşattı ise de, *Moğollar*'ın ondan yüz çevirerek Ali Beğ'e itaat etmeleri üzerine, çekilmek zorunda kaldı ve sonra da Sahib'in *Bükü*'nde[66] yapılan bir savaşta bozguna uğradı[67].

[64] *Bezm ü rezm*, s. 79.

[65] Aynı eser, s. 234, 235.

[66] Sâhib'in *Bükü*'nün nerede olduğu kesin olarak bilinemiyor ise de, bunun *Akşehir*'e bağlı *Kara Bük köyü* olması muhtemeldir. Buradaki *Sâhib*, şüphesiz meşhur *Selçuklu* veziri Fahreddin Ali'dir.

[67] و حصار کردن بابوق بخانهٔ مغل سیواس را و اعراض
مغل از وی و اطاعتشان (به) سلطان علاءالدّین در غرّهٔ ذی القعده،
جنك در بوك صاحب و انهزام بابوق ثانیاً در اواخر ذی القعده در هفتصد
و شصت و نه (*Tarihî takvimler*, s. 72).

Tercüme'deki (s. 73) *Moğol* evini "*Moğol* evi ile" olacaktır ki şüphesiz matbaa hatasıdır. Ali Beğ zamanında cereyan eden bu olaylardan, *Bezm ü rezm*'de bahsedilmemektedir.

Ali Beğ'in hükümdarlığı zamanında (767 - 782 = 1365 - 1380) sahnede başlıca şu emîrler görülüyor: *Sivas* hâkimi Hacı İbrahim, *Amasya* emîr'i Hacı Şad Geldi, *Kayseri* kadısı ve sonra Ali Beğ'in veziri Burhaneddin Ahmed, Ali Beğ'in nâibi Seyyidî Hüsam, *Koyul Hisar* beği Kılıç Arslan, *Tokat* hâkimi Şeyh Necib ve *Kayseri* sahibi Emîr Cüneyd. Bu emîrlerden hiçbiri *Moğol* menşeli değildir. Bunlardan *Amasya* sahibi Hacı Şad Geldi, *Sivas* hakimi Hacı İbrahim *memlûk*, Burhaneddin *Kayseri*'li bir *Türk*, Kılıç Arslan *Türkmen* idiler. Diğerlerinin yani Seyyidî Hüsam, Şeyh Necib'in *memlûk* veya *memlûkzâde* olmaları muhtemeldir.

Ali Beğ'in hükümdarlığının ilk yıllarında iktidar *Sivas* hâkimi Hacı İbrahim'in elinde olmakla beraber *Amasya* hâkimi Hacı Şad Geldide başına buyruk hareket ediyordu. Kuvvetlerini kaybetmemiş olan *Moğollar* çekinilecek bir unsur olmakla devam ediyorlardı.

Hacı İbrahim, hem durumunu kuvvetlendirmek, hem de onların tehdidini azaltmak için *Samağarlı beği* Hızır Beğ'in kızını almış ve Hızır Beğ'e *Kayseri* şehrinin vâliliğini vermişti[68]. Fakat buna rağmen Hacı İbrahim *moğol* kılıcı altında ölmekten kurtulamadı. Gerçekten, *Samağarlılar* ile *Ala Gözlüler*'i korumak maksadıyla *Barambaylılar*'a karşı yaptığı bir çarpışmada yenilip öldürüldü[69].

Hacı İbrahim, bilhassa güvenemediğinden dolayı Ali Beğ'i hapsetmişti. Gerçekten Ali Beğ'in, babası Muhammed Beğ gibi dirayetsiz ve aynı zamanda zayıf seciyeli ve eğlenceye düşkün bir genç olduğu anlaşılıyor. Her ne kadar Hacı İbrahim iyi kalbli ve değerli insanları takdir eden sevimli bir emîr olmakla beraber, âkıbetinin de gösterdiği gibi, *Eretneli* devletini içine düştüğü durumdan kurtaracak derecede kuvvetli bir şahsiyet değildi. Eretne devrinde *Konya*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan ülkenin hududları, oğlu Muhammed Beğ'den itibaren gittikçe daralmaya başlamıştı. Hattâ kuvvetli bir komşu devlet olsaydı bu devlet bu kadar da yaşayamazdı. En kudretli devirlerinde *Moğollar* ile yılmadan mücadele etmiş olan *Karaman oğulları*'na *İlhanlıların* en zayıf zamanı olan Ebû Said devrinden itibaren bir durgunluk ve gevşeklik husule gelmişti[70].

[68] *Bezm ü rezm*, s. 121.

[69] Aynı eser, s. 124, 125; *Tarihî takvimler*'deki A. nüshasında Hacı İbrahim'in öldürülmesinden 75 yıl geçtiği söyleniyor (s. 12). Bu takvim 849 da yazıldığına göre, Hacı İbrahim'in öldürülmesi 774 (1372-1373) yılında olmuştur.

[70] Nitekim bu durgunluk Şikârî'de bile itiraf edilmektedir (s. 71).

Nihayet Eretne oğlu Muhammed Beğ'in emîrleri tarafından öldürülmesini fırsat bilen Karaman oğlu Alâeddin Beğ, Muhammed Beğ'in *memlûk* emîrlerinden Ali-i Zerger'in vâli bulunduğu *Konya*'yı 768 (1366 1367) de fethedebildi[71]. Bunu takiben *Aksaray* ve *Niğde*'yi de ele geçiren Alâeddin Beğ, Eretne'nin torunu Ali Beğ'in hükümdarlığının ilk yıllarında *Kayseri*'yi de zaptetmişti. Onun *Ebu'l-Feth* lâkabı bu başarılarından geliyor. *Osmanlılar* ise 764 (1361 1362) de *Ankara*'yı almışlardı. Güneyde *Dulgadır oğulları* ve *Şam Türkmenleri*'nin baskısı gittikçe artıyordu. *Dulgadırlılar*, *Zamantı suyuna* kadar olan yerleri, yani *Pınar Başı* bölgesini ele geçirdikleri gibi, *Türkmen* beğlerinden Celâleddin Ömer Beğ de *Malatya*'yı zaptetmişti. Ömer Beğ'in hangi *Türkmen* topluluğundan olduğunu bilemiyoruz. Kendisinin *Haleb Türkmenlerin'den* ve hattâ *Harbendelu* oymağından olması mümkündür. Ömer Beğ'in 762 (1360-1361) yılında ölümü üzerine şehir *Memlûkler*'in eline geçti. Ömer

[71] *Tarihî takvimler*'in, A. nüshasındaki:

و علاء الدين بك ارتنا اوغلى محمّد بك ولادتندن على زركر قونيه‌يى و بعضى يرلرى دخى اللدن برو سكسن يبلدر

cümlesi, şüphesiz, şöyle olacaktır:

و علاء الدين بك ، ارتنا اوغلى محمّد بك ولايتندن على زركر الندن قونيه‌يى و بعضى يرلرى دخى اللدن برو سكسن يبلدر.

(s. 32).

Nitekim B. nüshasında (s. 48):

علاء الدين (،) ارتنا اوغلى محمّد بك بن ارتنا ولايتنداً بعضى‌سن على الندن الوب فتح ادللدن برو يتمش التِ يلدر

denilmektedir ki, *Konya* adı eksik olmak üzere hemen aynıdır. Her iki nüsha'nın bu hususta 824 tarihli *farsça* takvime dayandıkları anlaşılıyor:

از گاه فتح علاء الدّين بك از طرف ولايت محمّد بن ارتنا بك از على زركر پنجاه و شش سالست

(*Osmanlı tarihine ait takvimler*, s. 22, *türkçe* tercümesi, s. 23). Biz *Konya* fethinin tarihini bu en eski *takvim*'in verdiği rakama göre kabul ettik, Şikârî, *Konya*'nın fethini tafsilâtla anlatmaktadır (s. 100-102). *Konya*'nın fethinin Babuk'un Eretne oğlu Muhammed Beğ'i yenip *Kayseri*'ye girmesinden faydalanılarak yapıldığı anlaşılıyor. *Takvim*'in verdiği rakama göre *Konya*'nın fethi, Muhammed Beğ'in ölümünden sonra olmuştur.

Beğ'in, Emîr Ziyâeddin Mahmud adlı bir oğlunu tanıyoruz. *Memlûkler Dârende*'den sonra *Divriği*'yı de ülkelerine kattılar ve bunları (kısa bir müddet ellerinden çıkmakla beraber), devletleri sona erinceye değin muhafaza ettiler.

Diğer taraftan *Eretne*li devleti de içten bir parçalanmaya doğru gitmekte idi. *Amasya Emîr*'i Hacı Şad Geldi *Amasya* bölgesini başına buyruk idare etmeye başladığı gibi, *Erzincan* hâkimi Mutahharten de[72] aynı şeyi yapmıştı. Bunları diğerleri takibetti. En sonunda, bilindiği gibi, Kadı Burhaneddin, büyük meziyetleri sayesinde, *Eretne*'li devletine son vererek yerine kendisininkini kurdu[73]. Onun ülkesini başlıca *Sivas*, *Tokat*, *Kayseri* ve *Kırşehir* bölgeleri teşkil ediyordu.

Kadı Burhaneddin *Türkmen* beğlerinden bazılarını da hizmetine almıştı. Bunlar başlıca, *Ak Koyunlu*lar'dan Ahmed Beğ ile kardeşleri Pîr Hüseyin ve Kara Yülük Osman beğ'ler, *Dulgadırlılar*'dan Osman Beğ ve *Mardin-Musul* arasında yaşayan *Boz Doğan oğulları*'ndan Sa'du'l-Mülk ve Ziyâu'l-Mülk kardeşler idi. Fazla olarak Kadı Burhaneddin *Dulgadır Oğlu* Halil Beğ'in kızı ile evlenmek suretiyle bu hânedana güveyi olmuştu. Kadı Burhaneddin hizmetine aldığı *Türkmenler'i* hem kendilerinden emîn olmadığı *Moğollar*'a karşı bir muvazene unsuru, hem de düşmanlarına karşı taze bir kuvvet olarak kullanmak istiyordu. *Moğollar*'ın, selefleri gibi, ona pek güçlükler çıkaramamaları, şüphesiz bu husus ile de ilgilidir.

Fakat zaman geçtikçe bu müstesna şahsiyetin mizacı daha da sertleşmiş, temkin ve itidalden uzaklaşmıştı. Hizmetindeki *Türkmen*

[72] Bu ünlü *Erzincan beği*nin menşei bence mechuldür. Onun Eretne ile akrabalığı üzerinde çağdaş kaynaklarda bir işaret yoktur. Şehir ondan önce Pîr Hüseyin Beğ'in, ondan önce de Ahî Ayna Beğ'in elinde idi. Ahî Ayna Beğ de şehri, *Bezm u rezm*'e göre (s. 160), birinden satın almıştı. Mutahharten'in en mu'teber emîrinin *Celayir* boyundan Tuğrul (bazan Tuğrul Beğ) olduğunu biliyoruz.

[73] *Eretneliler* üzerinde bugüne kadar yapılmış tedkikler kifayetsiz oldukları gibi, eksik ve birçok yanlışlıkları ihtiva ederler. Sayın üstad İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bu hâncdan hakkındaki son inceleme yazısı da (*Sivas-Kayseri* ve dolaylarında *Eretna devleti*, *Belleten*, XXXII, Nisan 1968, s. 159-189), maalesef, bu mahiyettedir. Halbuki İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Eretneliler* ile en fazla meşgul olmuş bir mütelliftir. Buna rağmen adı geçen makalesi, eksik olduktan başka, hayret edilecek derecede mühim hatalar ile doludur. Bunları burada göstermeğe imkân yoktur. Ancak adı geçen inceleme yazısı, makalemiz ile karşılaştırıldığı zaman bu hatalar açıkça görülebilir. Hattâ bu inceleme yazısının başlığı bile doğru değildir. *Eretneli* devletinin hududları, görmüş olduğumuz gibi, yalnız "*Sivas-Kayseri* dolaylarına" münhasır kalmayıp, *Konya* bölgesinden *Erzurum* bölgesine kadar uzanıyordu.

beğlerinden Kara Yülük tarafından öldürülmesi bunun bir neticesidir.

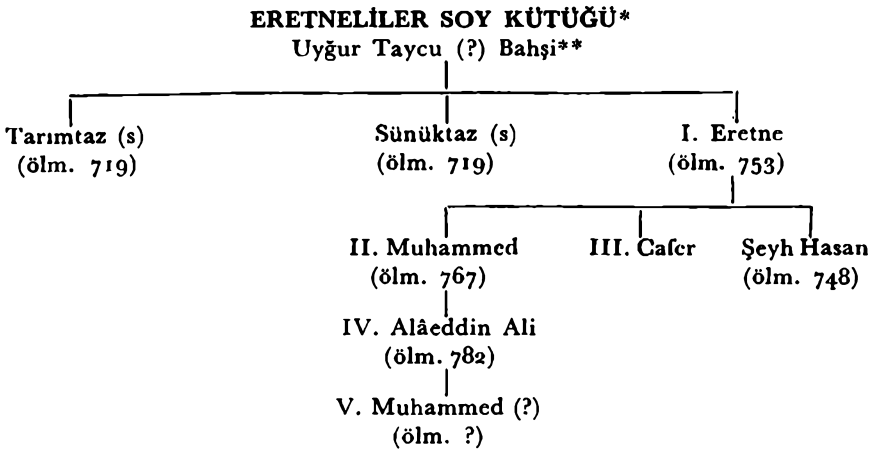

* Eretne'nin kardeşinin oğlu olarak vasıflanan ve Kadı Burhaneddin tarafından öldürülen Feridun'un baba adı bilinmemektedir.

** Abaka devrinde hayatta idi.

Yıldırım Bayezid'in *Karaman* ve Kadı Burhaneddin'in ülkelerini eline geçirmesi üzerine, *Tatarlar Osmanlı* hizmetine girdiler. Bütün *Osmanlı* kaynakları *Ankara savaşında* "*Tatar*'ın hayınlığı sebebinden" mağlûbiyete uğranıldığını yazarlar. Hattâ onlar, *Tatarlar*'ın Bayezid'in ricası üzerine göçürüldüğünü iddia ederler[74]. İbn Arabşah *Timur*'un *Anadolu* yürüyüşünden önce, Fâzıl adlı birini gönderib *Tatarlar*'ı elde ettiğini kaydeder[75]. Bütün bu sözler ne dereceye kadar doğrudur? Bu hususta da kesin bir şey söylenemez. Ancak *Ankara* savaşında, *Tatarlar*'ın Timur ordusu saflarına geçmelerinin mağlûbiyette biricik veya en büyük âmil olduğunu ileri sürmek, herhalde doğru değildir[76]. Bunun gibi, yine İbn Arabşah'ın, *Tatarlar*'ın

[74] İbn Arabşah da (s. 142) *Osmanlı devleti* hizmetinde iken işittiği bu rivayetin muhtemel olduğunu yazar.

[75] s. 126.

[76] *Tatarlar*, savaş başlar başlamaz mı, yoksa *Türk* ordusunun yenilgiye doğru gittiğini görünce mi *Çağatay* ordusunun saflarına geçtiler, malûm değildir. *Tatarlar*'ın Timur tarafına geçmelerinde kavmiyetçilik şuurunun âmil olduğunu sanmıyoruz.

Bayezid ordusunun üçte birine yakın bir kısmını teşkil ettiklerinin söylendiğine ait kaydı da[77], hiçbir suretle kabul edilemez. Herhalde *Tatarlar* on bin kişiden fazla değillerdi.

Fakat, *Tatarlar*'ın bu hareketinin, Timur'un onlar hakkında verdiği karar üzerinde hiçbir tesiri olmadı. Bu karar *Tatarlar* için bir felâketti. *Timur* onları beraberinde *Mâveraü'n-nehr*'e götürmeye karar vermişti. *Timur*, *Tatarlar*'ı, *Türkistan*'da *Cete*, yani *Moğollar*'dan zaptettiği yerlere yerleştirmek istiyordu[78]. Filhakika Timur *Çin* seferine çıkarken, *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Acem*'den götüreceği göçebe topluluklar gibi, onları da beraberinde göçürmeye karar vermişti[79]. İbn Arabşah da *Tatarlar*'ın ekserisinin *Isık Göl* taraflarına yerleştirildiğini kaydetmektedir[80]. Öyle anlaşılıyor ki, Timur gerek *Çin* seferini emniyet içinde yapabilmek, gerek *Sirderya* ile *Isık Göl* arasındaki bölgeyi idaresi altında tutabilmek için *Kara Tatarlar* ile *Âzerbaycan*, *Irak-ı Acem* ve sair yerlerden göçürdüğü halkı bu bölgede yerleştirmeye karar vermişti. O, haklı olarak, *Cete* de denilen bu bölgedeki *Moğollar*'ın sadakatına güvenemiyordu.

Timur, *Tatarlar*'ı bir yay içine alarak kaçamayacak bir duruma getirdikten sonra, Ahî Teberrük ve Mürüvvet adlı reislerini katına celbedib maksadını açıkladı; sözlerinde samimî olduğuna inandırmak için and içtikten ve haklarında iyilik ve merhametten başka bir şey düşünmediğini belirttikten sonra, onları atalarının yaşamış oldukları yere götüreceğini ve orada sayesinde refah ve huzur içinde bir hayat geçireceklerini bildirdi. Timur bu esnada *Amasya* ovasında bulunuyordu. Buraya, anlaşıldığına göre, *Kırşehir* bölgesindeki *Çaşnigîr* köprüsünü ve *Yozgat* bölgesini geçerek gelmişti. *Kara Tatarlar'ın* başbuğları Ahî Teberrük ve Mürüvvet, Timur'a buyruklarına daima itaatkâr oldukları cevabını verdikler ise de, her halde, beklemedikleri bu emir karşısında beyinlerinden vurulmuşa döndüler. Bu beğlerden Ahî Teberrük'ün, Babuk'un oğullarından biri olarak Şikârî'de adı geçtiğinden evvelce bahsedilmişti. Fakat Mürüvvet'in hangi aileden olduğunu bilemiyoruz. Mürüvvet Beğ

[77] s. 129.

[78] Şerefeddin-i Yezdî, II, s. 502.

[79] Aynı eser, II, s. 635.

[80] s. 150.

hakkında bilgimiz ancak şudur ki o, 1389 yılında *Kırşehir*'i zapt edib, (*Osmanlılar*'dan ?) Kadı Burhaneddin'e teslim etmişti[81].

Timur'un kararını öğrenen *Tatarlar* derin bir ızdırab içine düştüler. *Türkiye'de*, kendi hayat görüşlerince, mes'ud ve müreffeh bir hayat sürüyorlardı. Burada doğmuş ve büyümüşler, birçok bakımlardan *türkmenleşmişlerdi*. Onun için *Çağatay*'lar onlara "*Kara Tatar Türkmenleri*"de demekte idiler[82]. Fakat Timur'un emrine boyun eğmekten başka çare yoktu. Onlar bölük bölük (küren küren), küme küme (cok cok) tümen beğlerine teslim edildiler; sürü ve yılkıları ile birlikte göçürüldüler[83]. Hâfız-ı Ebrû'ya göre göçürülenlerin nüfusu otuz bin çadır idi[84]. 806 yılı Zikade ayı başında (Mayıs 1404) *Rey*'e gelindiğinde Timur, *Kara Tatarlar* ile *Âzerbaycan*'dan getirilen göçebe topluluğun, *Huvar* ve *Simnan* yolu ile *Semerkand*'a götürülmek üzere, önden yola çıkarılmasını emretti. Kendisi de *Mâzenderan*'daki *Firûzkûh* kalesini zaptetmeye gitti. *Damğan*'a varıldığında *Kara Tarar*lar kaçmak için harekete geçtiler; fakat yakalanarak ağır bir şekilde cezalaudırıldılar. Öyle ki hayatlarına son verilenlerin sayısı iki, üç bini bulmuştu. Öldürülenlerin başlarından şehir dışında kuleler yapıldı ki, *İspanyol* elçisi birkaç ay sonra geçtiği zaman bu kuleler hâlâ orada duruyordu[85]. *Tatarlar*'dan birkaç oymak *Esterâbâd* ormanlarına kaçmaya muvaffak oldu ise de, Timur'un arkalarından gönderdiği kuvvetler onlara da yetiştiler. Bin kişiye yakın *Kara Tatar* öldürülüp, iki bin çadır halkı tutuldu. Bu olaydan sonra *Tatarlar*'ın ileri gelenlerine bukağı vurulup *Semerkand*'a sevkedildiler[86]. İbn Arabşah, *Kara*

[81] *Bezm u rezm*, 387.

[82] درین ولا قاصد امیر چرکس بن امیر تومان رسید و بموقف عرض رسانید که جماعت ترکمانان قرا تاتار که حضرت صاحبقران ایشان را از ولایت روم کوچانیده بمملکت ماوراءالنهر رسانیده بود

(Abdü'rrezzâk-ı Semerkandî, *Matlau's-sa'deyn*, yayınlayan Muhammed Şefî', *Lahor*, 1360, I, s. 55).

[83] Nizameddin-i Şâmî, *Zafernâme*, yayınlayan. F. Tauer, *Praha*, 1937, s. 275-276; Şerefeddin-i Yezdî, II, s. 501-504; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*, yp., 345 b-346 a; Medzoplu Toma, s. 75.

[84] Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*, yp. 346 a.

[85] Embajada à Tamorlân, s. 92, 123. Burada, evvelce işaret edildiği gibi, yanlış olarak; "*Tartaros Blancos*" *Ak Tatarlar* deniliyor.

[86] Şerefeddin-i Yezdî, II, s. 576, 579-581; *Müntehab-ı tevarih-i Natanzî*, s. 396.

Tatarlar'dan bir bölüğünün *Kâşgâr* bölgesine gönderildiğini, bir bölüğün de *Isık Göl* taraflarına yerleştirildiklerini söylüyor[87]. Yine aynı müellif, Timur'un ölümünden sonra *Tatarlar*'ın yerleştirildikleri yerlerden kaçarak bir bölüğünün *Seyhun*'un kuzeyindeki çöle çıkıp *Özbek* beğlerinden İdegü'nün yanma gittiğini, bazı oymakların da Timur'un kumandanlarından Arğun Şah'ın emrine girdiklerini haber veriyor[88]. Bu sonuncular, anlaşıldığına göre, *Harizm*'e gitmişler ve oranın emîri Musage ile savaşıp, karışıklıklar çıkardıktan sonra *Türkiye*'ye dönmek için *Horasan*'a geçmişlerdi. *Mâveraün'n-nehr* ve *Harizm* onlar için yad eller idi. Ancak, *Kara Tatarlar*'ın *Horasan*'a ayak bastıklarını 808 yılında (1405 - 1406) *Meşhed*'de haber alan Şahruh yollarının kesilip yakalanmaları için kuvvet gönderdi. Bu kuvvet onlardan bir bölüğünü yakalayıp Şahruh'a getirdi.[89] Geri kalanları ne oldular? Bunlar Türkiye'ye dönebildiler mi? bu hususta hiçbir delile sahib değiliz. Bu tarihten sonra *Timurlu* kaynaklarında *Kara Tatarlar*'a rast gelinmiyor. Bundan anlaşılıyor ki, onlar dağılmak suretiyle varlıklarını kaybettiler.

Bununla beraber Timur, *Türkiye*'deki *Kara Tatarlar*'ın hepsini götürmeye muvaffak olamamıştı. Onlardan bazı oymaklar, şuraya buraya kaçmak suretiyle *Anadolu*'da kalabilmişlerdi. Şikârî tarihinde Timur'un gelişine kadar, bilhassa *Moğol* ismiyle, hemen her sahifede *Kara Tatarlar*'dan bahsedildiği halde Timur'un dönüşünden sonra bu kitabta onların adı geçmez. Bu husus *Karaman* ilindeki *Tatarlar*'dan ezici çoğunluğun göçürülmüş olduğunu göstermektedir. Nitekim, Muinüddin-i Natanzî'nin göçürülen *Tatarlar*'ın *Akşehir* ve *Sivri Hisar* yörelerinden olduklarını söylemesi de[90], bunu teyid etmektedir. Diğer taraftan *Kara Tatarlar*'ın iki başbuğundan biri olarak Şerefeddin-i Yezdî'de geçen Teberrük'ün *Karaman* ili *Tatarları*'nın ünlü ailelerinden birine, *Babuk oğulları*'na mensubolduğunu biliyoruz.

Göçürülmekten kurtulan *Kara Tatar* oymakları, yine eskisi gibi, *Ankara, Çorum, Amasya, Yozgat* bölgeleri ile, daha az ehemmiyette olmak üzere, *Karaman* ili'ndeki bazı yerlerde *(Ilgın, Akşehir, İshaklu, Koç Hisar, Aksaray)* yaşıyorlardı.

[87] s. 150.

[88] Gösterilen yer.

[89] Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*, yp. 385 b-386 a; ondan naklen Abdu'r-rezzak-ı Semerkandî, I, s. 55, 231.

[90] s. 391.

V.

Ankara savaşından sonra dirliği *Amasya* bölgesine çekilen Çelebi Mehmed, İnal oğlu, Köpek oğlu, Kara Devletşah ve Gözler oğlu gibi beğler ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bunlardan ilk ikisi *Haleb Türkmenleri*'nden idiler[1]. Gözler oğlu'na gelince (adı Ali idi) bu, Kadı Burhaneddin devrindeki, Ca'unğar (Cunğar) denilen ve *Amasya - Tokat - Yozgat* bölgelerinde yaşayan *Moğollar*'ın beğlerinden Gözler Beğ'in oğlu idi. Çelebi Mehmed, İnal oğlu gibi, Gözler oğlu Ali Beğ'i de bozguna uğrattı[2]. Kara Devlet Şah'ın menşei kesin olarak belli değildir[3]. Bu olaylardan sonra Çelebi Mehmed, aldığı davet üzerine Timur'un katına giderken *Ankara* şehrinin az kuzey batısındaki *Mürted* ovasına *(Murtaza Âbâd)* geldiğinde, *Ankara Tatarları*'nın beğlerinden Savcı Ağa oğlu Ali Beğ ile karşılaşmış ve onu da yapılan bir savaşta bozguna uğratmıştı[4].

Timur *Anadolu*'dan ayrıldıktan sonra, bilindiği gibi, *Osmanlı* şehzâdeleri arasında taht mücadeleleri başladı. Bu arada Çelebi Mehmed, Emîr Süleyman üzerine yürüdüğü esnada *Ankara* bölgesindeki *Tatar* beğlerinden Doyuran, Çelebi Mehmed'e canla başla hizmet edeceğini kuvvetle vaadetmiş ise de kendisinden

[1] *Oğuzlar*, s. 495-496.

[2] Neşrî, I., s. 394-398. Gözler oğlu *Kara Hisar*'ı muhasara ediyor. Âlî (*Künhu'l-ahbâr*, V., s. 149) *Kara Hisar*'ın *Şebin Kara Hisar* olduğunu söylüyor ise de bunu kabul etmeğe imkân yoktur. Bu *Kara Hisar*'ın *Karahisar*-ı Behramşah olması muhtemeldir. Kaynağa (Neşrî) göre bu olay, Timur henüz *Anadolu*'da iken vuku bulmuştu.

[3] *Fetret* devrine ait en mufassal kaynak olan Neşrî, Devlet Şah'ın menşei üzerinde bir şey söylemiyor. Âlî'nin, *Türkmen* olduğu sözüne (s. 146) inanılmaz. Şükrullah'a göre (*türkçe* tercümesi *Atsız, Osmanlı tarihleri, İstanbul*, 1948, s. 59) Kara Devlet Şah *Tatar*'dır ki, kabul edilebilir. Neşrî'nin sözlerinden anlaşıldığına göre (s. 378, 379), Kara Devlet Şah'ın yanında *Gerede* yiğitleri vardı. *Gerede*'nin *Amasya*'ya uzaklığı, kaynağın verdiği bilginin doğruluğu üzerinde şüphe ve tereddüt uyandırıyor ise de tabiî imkânsız değildir. Kara Devlet Şah, Timur'un *Amasya*'yı kendisine verdiği iddiası ile harekete geçmiş idi. Eğer Kara Devlet Şah bir *Moğol* ve *Geredeli* ise *Moğol Çuğa* (çau'ğa) oymağının beği olabilir. Zira, bilindiği gibi, *Gerede-Bolu* arasında *Çağa* adlı bir kasaba (evvelce köy) vardır.

[4] Neşrî, I, s. 414, 415.

bilâkis hıyanet görülmüştü[5]. Bununla beraber Çelebi Mehmed'in, öbür kardeşi Musa ile yaptığı savaşlarda, Çelebi Mehmed'in ordusunda *Tatarlar* da bulunmakta idiler[6]. Hattâ iki kardeş arasındaki en son karşılaşmada Mûsa'nın ordusunda da *Moğollar* vardı ki[7], bunlar ya Emîr Süleyman ya da kendisi tarafından *Anadolu*'dan *Rum İli*'ne geçirilmiş olsalar gerektir. Hattâ savaşın vukuundan az önce Mûsa'nın, Çelebi Mehmed tarafına geçeceklerinden şüphe ederek bağlattığı Damacı oğlu (تماجی اوغلی) ve Savcı oğlu'nun[8] bu *Moğollar*'ın beğleri oldukları anlaşılıyor. Bu Savcı oğlu da yukarıda adı geçen *Ankara Tatarları*'nın beğlerinden Savcı oğlu Ali veya bir kardeşi olabilir. Savcı'ya gelince, bunun da *Konya* savaşında, Ahi Teberrük ile birlikte *Karaman* ordusunun sağ kolunda yer alan Savcı Ağa olduğundan şüphe edilmez[9].

Çelebi Mehmed, *Osmanlı* tahtını elde ettikten sonra, 1416 da *Samsun* seferinden dönerken *Çorum* bölgesindeki *İskilip*'te pek çok *Tatar* obaları görmüştü. Çelebi Mehmed sadakatlarından emin olmadığı ve o zamanki deyimle, çevredeki "*İl ve güni*" incitmek alışkanlığından kurtulamamış olan bu topluluğun, buna karşılık öte yakada faydalı hizmetler görebileceğini düşünerek, onların Rum *İli*'ne göçürülmesini emretti. Hükümdarın emri yerine getirildi ve bu *Tatarlar*'ın çoğu *Filibe* yöresinde yerleştirildi. Bunların başında Minnet Beğ vardı. *Anadolu*'daki *Moğol* beğlerinden pek çoğu gibi, herhangi bir içtimaî eserine rast gelinmeyen Minnet Beğ'in oğlu Mehmed Beğ, bir taraftan akınlarda "*kâfir kızlarını kapmayı*" düşünürken, diğer taraftan da *Filibe* yöresindeki *Konuş Hisarı* yanında imâret ve kervansaray yaptırmıştı[10]. *İskilip Tatarları* dolayısiyle *Samağar*

[5] Aynı eser, II, s. 542, 543, 454, 455.
[6] Aynı eser, II, s. 492, 493, 514, 515.
[7] Aynı eser, s. 513.
[8] Gösterilen yer.
[9] Aynı eser, I, 226-227.

[10] "Vilâyetlerinde mübalâğa *Tatar* evlerin gördü. Sordı "Hay! bu evler kimündür?" dedi. Eyittiler: "Minnet Beğüñdür" dediler. Eyitti: "Ya kanı bunların beği" dedi. Eyittiler: "*Tatar Samağar oğlu* düğün eyledi, anun düğününe vardı" dediler. Sultan Memed veziri Bâyezid Paşa'ya eyidür: "Temür bu vilâyetten *Tatar*'ı aldı, gitti dediler. Ya bu vilâyette bunların beğleri düğün eyler. Biri birine varur, gelir, benim seferümde bulunmazlar. Bunları sürmek gerek" dedi. Minnet Beği okutdı. Getürdi. Sürdi. Bunların cemi'sin bilesince *Filibe* yöresine

oğullarının (veya onlardan bir kolun) *Anadolu*'da kalmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. *Babuk* ailesinden bir kolun da *Anadolu*'da kaldığı ve *Karaman oğulları*'nın beğleri arasında yer aldığından yukarıda bahsedilmişti. Fakat Minnet Beğ'in hangi aileden olduğu bilinemiyor.

Aşağıda XVI. yüzyılda, *Anadolu*'daki *Tatar* kalıntılarına ait bilgiler tahrir defterlerine dayanılarak verilmiştir. Bu kalıntıların ehemmiyetli olmadıkları görülecektir. Bunun tabii asıl sebebi, Timur'un gerçekten, kaynakların ifade ettikleri gibi, onların ezici çoğunluğunu götürmüş olmasıdır. İkinci sebeb, *Osmanlılar*'ın *Rum İli*'ne yaptıkları göçürmelerdir. Vâkıa biz bunlardan yalnız birini biliyorsak da, onun gibi daha birçok göçürmelerin yapıldığı muhakkaktır. Üçüncü sebebe gelince, bu da aradan epeyce bir zaman geçmiş olduğu için, bu kalıntılardan bir kısmının oturak yaşayışa geçmek ve tamamen *türkmenleşerek Türkmen* oymakları ile birlikte yaşamak suretiyle *Tatarlık* vasıflarını tamamen haybetmiş olmaları ile ilgilidir.

Karaman İli'ndeki *Moğol* oymaklarının nüfusları pek az olup, bunlardan "*Muğal Samağarı*" adlı oymak, *Ilgın* yöresinde yaşamakta ve ikinci Bâyezid devrinde (1482 - 1512) 142 vergi nüfusuna sahib bulunmaktadır. Bu oymak, küçük obalar halinde, *Kuru Göl*, *Gökçelü Mescidi*, *Tevekkül*, *Boğaz Virân*, *Abbâs*, *Bayad* adlı ekînliklere sahib bulunmaktadır. *Samağarlı*'ların bir hâtırası olan bu oymaktan sonra *İshaklu*'da, yine aynı devirde, *Kutlu Buğa Yüzü* (16 vergi nüfuslu) ve *Kapucı*, diğer adı *Boğaz Tatar* adlı (36 vergi nüfuslu) küçük oymaklar görülmektedir. *Aksaray* yöresine gelince, burada oldukça büyük bir *Tatar* oymağı oturuyor. Bu *Tatar* oymağı *(defterde Tatarân)* II. Bayezid devrinde Şeyullah oğlu Ali Beğ'in idaresinde bulun-

getürdi. *Konuş Hisar*'ın yöresine kodı. Minnet'in oğlu Mehmed Beğ şimdi Konuş'da bir imâret yaptı ve bir kervansaray dahi yaptı. Anda yerlendiler. Kaldılar. Ol arayı makam edindiler".

NAZIM

Tatar bulmaz idi ayran içeydi — *Dere ve dağa hem konup göçeydi.*
Yanında büzme yancuğı ve çakmak — *Bulmazdı kav ki çakmağın çakaydı.*
Sürüldi geldi akın beği oldı — *Kâfir kızın gözedür hem kapaydı.*
Dediler Minnet oğlu gazi olmuş — *Gazâ yolunda bulsa can ataydı.*

(*Âşıkpaşa Zâde*, yayınlayan Atsız, *Osmanlı tarihleri*, I, 152-153).

makta idi. Sipahi olan Ali Beğ'in Kaya (قیه) adlı bir kardeşi de vardı. Bu oymağın adı geçen devirde vergi nüfusuna dair 385[11], Yavuz Selim devrinde ise 716 rakamı veriliyor[12]. Yine bu bölgede *Elçili Tatarı* adlı çok küçük bir oymağın, *Koşhisar (Koçhisar)* taraflarında da 41 vergi nüfuslu (II. Bayezid devrinde) *Celayir* oymağının sâkin bulunduğu görülüyor[13].

II. Bayezid devrinde *Kayseri* bölgesinde *Boğalı Tatar* adlı 95 vergi nüfuslu bir oymak görülebilmiştir[14].

1525 tarihinde *Ankara* bölgesinde yaşayan *Moğol* oymaklarının en dikkate lâyık olanı *Tos Boğa*lar'dır[15]. Bunlar defterlerde *Moğol* veya *Tatar* olarak vasıflanmıyorlarsa da, *Osmanlı tarihleri* vasıtasiyle *Tos Boğalar*'ın *Moğol* menşeli olduklarını[16] kesin bir şekilde biliyoruz. *Tos Boğalar* da *Konya* savaşında *Karaman* ordusunda bulunmuşlardı[17] *Tos Boğalar, Ankara* sancağında dağınık bir halde yaşıyorlar. Bunlardan bir kol, şimdi *Ankara* şehrine dahil, *Söğüt Özü, Balgat* ile onlara komşu *Kızılca şehir, Kızılca Eymür, Lala, Kuş, Hisar Kaya* ve diğer ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. Bu *Tos Boğa* kolu, takriben 150 vergi nüfusuna sahib idi. *Tas Boğalar*'ın daha kalabalık kısmı *Ankara*'nın güneyindeki *Haymana* yöresinde oturmaktadır. *Haymana* (خیمانه) yöresindeki *Tos Boğalar*'ın vergi nüfusları; aynı tarihte 375 idi. Yine aynı yörede, *Deveciler* veya *Devecülü* adlı büyük bir oymak da vardır ki, bu oymağın 40 evlik bir kolu *Savcı Oğlu* adını taşıyor. Bu oymağın adı, XIV. yüzyılın ikinci yarısındaki *Ankara* bölgesi *Moğol* beğlerinden Savcı Ağa'yı hatırlatmaktadır. Yine *Sultan Önü* sancağına bağlı *Cemşid*, köyünde beş vergi nüfuslu *Samağar* adlı çok küçük bir oymak

[11] *Karaman ili oymakları tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 32, s. 181, 184, 301, 303.

[12] Başbakanlık Arşivi, nr. 1061, 94[a] ve devamı.

[13] Nr. 32, s. 250, 312.

[14] Başbakanlık Arşivi, nr. 976.

[15] Neşrî'de (s. 230-231) bu oymağın adı (تصبغه) şeklinde yazılmıştır. 929 (1525) tarihli defterde bazan (توس بغا), bazan da (توس بوغا) şeklinde yazılıyor. Kelimenin aslında Tos Bağa olduğunu iddia etmek, bizim için mümkün değildir.

[16] Makalede, burada olduğu gibi, *Moğol* ve *Tatar* adlarının, kavmî menşei mechul oymaklar hakkında yani, yalnız siyasî anlamda kullanıldığını belirtmek isteriz. Değil ise Tos Boğalar kavmî bakımından halis bir Türk oymağı (*Uygur, Kıpçak* veya bir başkası) olabilir.

[17] Neşrî, I, s. 230-231.

da görülmektedir. Bunlardan başka, asıl yurdu bugün de kendi adı ile anılan ve şimdi *Ankara* ili hudut ları içinde, *Bâlâ* ile keskin arasındaki yöre olan, *Kara Keçili* oymağının iki küçük obası *Tatar* ve *Tatarlu* adları ile anıldıkları gibi[18], *Sivri Hisar* yöresindeki küçük bir oymak ta yine aynı adı taşımaktadır.[19]

Yukarıda yazıldığı üzere, *Moğollar*'ın kalabalık bir şekilde yaşadıkları yerlerden biri de *Çorum* bölgesi idi. *Selçuklular* devrinde bölgenin merkezinin *Demirlü Kara Hisar* olduğu anlaşılıyor. Bugünkü *Çorum* şehri *Osmanlı* devrinde teşekkül etmiş gibi görünüyor. Bölgenin başlıca kasabalarından biri olup son yıllarda mühim gelişmeler gösteren Sungurlu, adını ünlü bir beğden almıştır. Bu bölgedeki *Tatarlar*'dan önemli bir kısmın Çelebi Mehmed tarafından *Rum İli*'ne göçürülmüş olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Buna rağmen XVI. yüzyılda bu bölgede oldukça kalabalık bir *Tatar* topluluğu yaşamakta idi ki, bunlara *Muğal Tatarı* adı veriliyor. Bunlar bölgenin *Katar* denilen yöresinde *(İskilib*'in batısındaki*)* oturuyorlardı. Katar'a (قطار) gelince onun da Moğol beğlerinden biri olduğu anlaşılıyor. Katar'ın XVI. yüzyılda Mahmud ve Ahmed adlı oğulları ile Mahmud Beğ'in zeamet tasarruf eden İlyas, Mehmed Çelebi ve *timâr* tasarruf eden Yahya Çelebi adlı torunlarını tanıyoruz. Yine Katar'ın Ulu Beğ adlı oğlundan olan torunlarının bu asırda yaşadıkları anlaşılıyor. Katar'ın oğulları, *Beğ Dili* köyüne mülk olarak sahibolduktan başka, Ali Çelebi, Yusuf Çelebi, Hoca Ahmed ve Hacı Yusuf ve Yavuz Er oğlu Sinaneddin adlı kimseler ile birlikte *Kızıl Viran*, *Keremeddinlü Yüzü* cemâatının yurduna da tasarruf etmektedirler. Burada *Katar oğullarından* başka adları geçen şahıslar, *Katar oğulları*'nın akrabaları mı, yoksa başka beğlerin çocukları mıdır, bilinemiyor

Katar yöresindeki oymaklar *Moğol* devrine has bir tabir olan bölük sözü ile anılıyorlar. Bunlar arasında *moğol* beğlerinin adlarını hatırlatan *Baynal* veya *Taynal* (تاینال) *Özü*[20] ile *Ayacı* ve *Alagözlü* cemâat-

[18] Bugün *Eski-Şehir-Bilecik* bölgelerinde gördüğümüz *Kara Keçililer*, *Ulu Yürük*'e bağlı ve asıl yurdları *Keskin-Balâ* arasında olan *Kara Keçililer*'in batıya göç etmiş bir koludur.

[19] *Tos Boğa'lar* ve diğer oymaklar hakkında: *Ankara sancağı defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 117, tarih 929 (1525), 130-132, s. 137, 541-545, 578, 585, 642, 729.

[20] Cece oğlu vakfiyesindeki şâhitler arasında Baynal adlı bir *Moğol* beğinin adı geçiyor (Ahmed Temir, adı geçen eser, s. 180).

leri dikkati çekiyor. *Katar* yöresinde yaşayan halkın hepsinin veya pek çoğunun *Moğol* menşeli olduğu söylenebilir[21].

Moğollar'ın kalabalık sayıda yaşadıkları yerlerden biri de *Yozgat* bölgesi idi. Fakat Timur'un bu bölgedeki *Moğollar*'ın ezici çoğunluğunu götürmüş olduğu anlaşılıyor. Bu sebeble bu bölge, *Tatarlar*'ın göçürülmesini müteakip *Oğuzlar*'ın *Boz Ok* kolundan olan *Dulgadırlı* ve *Haleb Türkmenleri* tarafından iskân edildi. *Boz Ok* sözü ilk önce orada yurd tutan *Türkmen*ler'in, sonra da bölgenin adı olarak Cumhuriyet devrine kadar geldi. XV. yüzyılda bu bölgede ehemmiyetsiz bir *Kara Tatar* kalıntısına tesadüf edilmektedir.

Tahrir defterlerinde, *Sivas - Tokat* bölgesinden başlayarak, batıda *Kırşehir* ve *Ankara* bölgelerine kadar yayılmış olan bir kısım oymaklara *Ulu Yürük* (bazan "*Ulu Yürük Türkleri*") denilir. Bunlar *Yüzde Pâre*, *Orta Pâre* ve *Şark Pâre* adları ile üç kola ayrılır. Bu bölünmenin ne gibi bir sebeble ilgili olduğu bizce mechûl ise de, *Yüzde Pâre* sözünün, *Moğollar*'ın yüzlük (*farsça* sade) teşkilâtından geldiği düşünülebilir. Nitekim buna evvelce işaret edilmişti. Bu *Ulu Yürük Türkleri* bölük adları ile muhtelif oymaklara ayrılmıştır. Bölük sözü *Çorum*'dakiler ile bu topluluğa has bir deyim olup, *İran*'da *Moğol* devrinden itibaren idarî ve malî yöre anlamında kullanılmıştır. *Ulu Yürk*'ü meydana getiren başlıca oymaklar şunlardır

1 — *İl Beğlu*
2 — *Saraçlu*
3 — *Çepni*
4 — *Kulağuzlu*
5 — *Ak Kuzulu*
6 — *Ak Salur*
7 — *Tatlu*
8 — *Gerenpa* (كرانپا)
9 — *Gökçelu*
10 — *Şerefeddinlu*
11 — *Yukarı Çunğar*
12 — *Aşağı Çunğar*
13 — *Çapanlu*
14 — *İkizlü*
15 — *Ballu*
16 — *Çavurçı*
17 — *Ustacalu*
18 — *Dodurğa*
19 — *Özlü*
20 — *Kırıklu*
21 — *Kara Fakihlu*
22 — *Turğutlu*
23 — *Ağça Koyunlu*
24 — *Ali Beğlu*
25 — *Kuzu Güllü*
26 — *Kara Keçilu*
27 — *İnallu*

[21] *Çorum Defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 444, Kanunî devri, s. 284-308; nr. 982; Tapu ve Kadostro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 38, III. Murad devri, yp. 253 b ve devamı.

Bu bölüklerden hiçbiri *Tatar* veya *Moğol* olarak vasıflanmıyor. Bununla beraber, bunlardan bazılarının, taşıdıkları isimlerden, *Tatar* menşeli oldukları anlaşılabilir.[22] Görüldüğü gibi, 11. 12. bölükler *Yukaru Çunğar* ve *Aşağı Çunğar* adlarını taşıyor. Bu *Çunğarlar*, Kadı Burhaneddin devrinde *Amasya* taraflarında yaşadığını gördüğümüz *Moğol Cavunğar (Ca'unğar)* topluluğunun kalıntısından başkası değillerdir. *Cunğar*'lar XVI. yüzyılda kalabalık bir halde *Amasya* ve *Bozok* bölgelerinde yaşıyorlardı. 16. sırada geçen *Çavurçi*'ların da, taşıdıkları addan, *Tatar* menşeli olduğu tahmin edilebilir. Cedvelde, görüldüğü üzere, *Çepni*, *Ak Salur*, *Dodurğu* gibi *Oğuz* boylarına mensup oymaklar da vardır. Yine bu cedvelde yer almış olan *İnanlular*, *Haleb Türkmenleri*'nden, *Ağça Koyunlu*'lar *Dulgadırlu* ulusundan idiler. Cedveldeki *Ustacalu* adlı oymak, *Safevî* devletinin kuruluşuna katılan meşhur *Ustacalular*'ın, *Türkiye*'de kalmış bir obasıdır. 8. numaradaki *Gerenpa*'ya gelince, bunun da pek mühim bir kısmının *İran*'a gittiğini ve *İran*'daki *Ustacalular*'ın bir obasını teşkil ettiğini biliyoruz[23]. Cedveldeki geri kalan oymaklardan *Moğol* menşeli olanlar var mıdır ? Bu hususta birşey söylemek mümkün değildir.

Şüphesiz XVI. yüzyılda, *Moğol* menşeli oymaklar bu sayılanlara inhisar etmiyordu. Daha birçok *Moğol* menşeli oymaklar vardı. Bunların *Tatar* veya *Moğol* olarak anılmamalarmda, yukarıda da belirtildiği gibi, en mühim âmil onların artık tamamen *Türkmenleşmiş* olmalarıdır. Esasen XVI. yüzyılda gördüğümüz *Moğol* menşeli oymakların hepsi istisnasız toprağı işlemektedir.

İşte, *Uzak Doğu*'da, *Mançurya* sınırlarındaki *Boyur Navur* kıyılarında yaşayan *Tatarlar*, *Onon* ve *Kerulen* ırmakları arasında yaşayan *Moğollar*, *Tula* ve *Selenge* boylarındaki *Kireyitler*, onların komşuları *Uyratlar* ile sayıca onlardan az olmayan *Uyğur*, *Kıpçak* ve belki de *Karluklar*'dan müteşekkil olan *Anadolu*'daki *Moğol* veya *Kara Tatarlar*'ın hayat hikâyesinin esası budur.

Anadolu'ya gelen *Moğol - Türk* topluluğunun hangi el (kavim) ve boylar tarafından meydana getirildiği üzerinde kesin bilgiler vermek güçtür. Hattâ, bu ülkeye gelmiş beğlerin menşelerine bakarak

[22] Hattâ, bu topluluğa verilen *Ulu Yürük* tabirindeki *Ulu* kelimesinin, Kadı Burhaneddin devrindeki kalabalık *Moğol* topluluğunun, yani *Cavunğarlar*'ın beğlerinden Ulu Beğ'in adından gelmiş olabileceği bile hatıra geliyor.

[23] *Defter-i Yürükân-ı Sivas*, Tapu ve Kadostro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 16, tarih 982, yp. 1b-175b.

yapılacak tahminler bile isabetsiz olabilir. Çünkü, kaynaklardaki ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere, bir beğin şu el veya boydan olması, buyruğundaki birliğin de aynı el veya boydan olmasını gerektirmiyor. Diğer taraftan *Anadolu*'da bulunan beğlerin mühim bir kısmı buraya, merkezden vazife ile gönderilmiş olup vazifeleri sona erince bu ülkeden ayrılmaktadırlar. Bu sebeble aşağıda verilen bilgilerde, işaret edilen bu hususlar göz önüne alınmalıdır.

XIII. yüzyılda, bu ülkede oturmakta olduklarını bildiğimiz aileler *Doğu ve Güney-Doğu Anadolu*'da kalabalık bir halde yurd tutmuş olan *Uyratlar*'ın başında bulunan Tengiz Güregen ve Cakır Güregen aileleri ile *Orta Anadolu*'da yaşayan *Bisu'ut* Baycu, *Kireyit* Tayci (Tayşi, Nebci, Nebşi) ve *Kuin Tatar* Samağar aileleridir. Bunlardan Baycu ailesi, Sülemiş'in ayaklanması dolayısı ile XIII. yüzyılın sonlarında ortadan kalkmıştır. XIV. yüzyılda *Doğu ve Düney-Doğu Anadolu*'da Sutay ailesi yurd tutmuş, *Orta Anadolu*'da da, her biri bir bölgede oturan yeni aileler meydana çıkmıştır.

Görmüş olduğumuz gibi, bu aile veya oymakların başlıcaları şunlardı : Babuk ve oğulları (*Niğde* bölgesinde), İsmail Ağa ve oğulları (*Beğşehir*), Ata Beğ ve oğulları (*Ilgın*), *Çavdar Tatarı (Kütahya Eskişehir)*, *Bayancar Tatarı* (yurdu ?), Savcı ve oğulları *(Ankara)*, Katar ve oğulları *(Çorum)*. Samağar oğulları *(Kır Şehir - Ürgüb ?)*, *Caykazan (Yozgat?)*, *Caunğar-Cunğar (Sivas, Amasya, Tokat)*, Barambay *(Sivas - Kayseri?)*, Dilenci oğlu (yurdu ?).

Şimdi *Anadolu*'ya geldikleri bilinen ve tahmin edilen boyların hangileri olduklarına geçebiliriz.

1 — *Uyrat* *Uyratlar*'ın, kalabalık bir topluluk halinde, kışın *Musul* bölgesi ile onun batısındaki yerde, yazın da *Muş* ve *Bingöl* bölgelerinde yaşadıklarını yukarıda görmüştük. Bunların başında Tengiz Güregen ve Cakır Güregen aileleri vardı. *Uyratlar* varlıklarını XV. yüzyılın başına kadar devam ettirmişler ve *Celayirliler*'den sonra tamamiyle *Kara-Koyunlu* ulusuna dahil olmuşlardır. Bugün *Irak Türkleri*'nin mâni tarzındaki şiirlerine verilen horyat adının *Uyrat* (Oyrat)dan gelmiş olması, pek muhtemeldir.

2 — *Sünit* Yine görüldüğü gibi, XIV. yüzyılda *Musul - Diyarbekir - Ahlat* bölgesi Sutay ve oğulları tarafından idare edilmişti. *Ahlat* bölgesinde Sutay Noyan ile ilgili bazı yer adları, bugüne ka-

dar gelmiştir Sutay oğullarının idaresindeki topluluğa mensup bir bölüğün, Barambay oğlu Hacı İbrahim'in ölümü (1352) veya *Kara-Koyunlular*'ın siyasî hâkimiyeti ellerine geçirmeleri üzerine *Orta Anadolu*'ya göç edib, orada Barambay adı ile tanındığına yukarıda temas edilmişti[24].

3 — *Bisu'ut*: Az yukarda, *Moğollar*'ın adı geçen boyundan olan *Anadolu* fâtihi Baycu Noyan ile oğul ve torunlarının bu ülkede yaşadıklarına işaret edilmişti[25].

4 — *Celayir*: Bu boydan Tayci, oğlu Baltu ile Baltu'nun oğullarının *Anadolu*'da yaşadıklarını gördüğümüz gibi[26], yine Celayir İlgey Noyan'ın oğullarından Toku Ağa'nın burada vâlilik yaptığını ve kardeşi Şiktur Noyan'ın oğlu Okuna'nın[27] ve diğer kardeşi Uruktu'nun oğlu İkbal'in de[28] *Anadolu*'da bulunduklarını biliyoruz. II. Bayezid devrinde *Karaman* ilinde bu adda yani *(Celayir)* bir oymağın yaşadığından evvelce bahsedilmişti.

[24] Cece Oğlu vakfiyesinde geçen Ebugen Noyan'ın, nâşir A. Temir'in de işaret ettiği gibi (aynı eser, s. 187), Sünit Curmağun'un torunu Şiremun oğlu Ebugen olması pek muhtemeldir. Bir de *Kireyitler*'den (*Tuma'ut* boyundan) Ebugen Bitikçi vardı ki (Reşidud-dîn, *Moskova*, 259) bu, vakfiyedeki emîr olamaz.

[25] 1298 yılında *Anadolu*'daki *Moğol* beğleri arasında Ayacı adlı bir emîr vardı (Aksarayî s. 230). Bu emîr *Horasan* valisi iken Arğun'un yakınlarından Ayacı olabilir (Reşîdud-dîn, *Bakû*, s. 157). Reşîdu'd-dîn'in ensab kısmında Abacı adlı iki şahsa rastgeliniyor. Bunlardan biri, ünlü kumandan Cebe'nin yeğeni Urus'un üç oğlundan biri, diğeri de *Kurulas*'dan Garakay Noyan'ın oğullarından Abacı'dır (*Bakû*, s. 412, 559). Emîr Ayacı için bu şahıslardan biri, belki bahis konusu olabilir.

[26] Baltu'nun XIV. yüzyılın başında hayatta bulunan İsa adlı bir kardeşi vardı (*Moskova*, s. 144).

[27] Reşîdu'd-dîn (*Moskova*, s. 136). (اوقونا); Aksarayî (s. 305). (اوقتا) Y. nüshasında her halde doğru olarak: (اوقتا) Okuna. Bu emîr *Anadolu*'ya Ulcaytu zamanında *incuların*, yani hana ait emlâkin idaresi için gönderilmişti. Fakat kumandan İrincin, keyfî olarak, vazife gördürmediğinden Okuna geri dönmek zorunda kalmıştır (Aksarayî, s. 305). Okuna'nın Tekne adlı bir kardeşi vardı. Fakat Cece Oğlu'nun vakfiyesinde geçen aynı addaki şâhidin (s. 213), Şiktur Noyan'ın oğlu olduğundan şüphe edilebilir. Çünkü vakfiye'deki şâhit Tekne Samağar Noyan'ın nökerlerinden idi. İlgey ailesinin itibarını kuvvetle devam ettiridiği ve Şiktur Noyan'ın hayatta olduğu bir devirde, oğlu Tekne'nin Samağar'ın nökeri olmasını kabul etmek bize güç görünmektedir.

[28] *Elbistan* savaşında Toku ile birlikte ölen Celayir Uruktu'nun oğlu İkbal, Sülemiş'in ayaklanmasına katıldığı için öldürülmüştü.

5 — *Tatar*: Bu kavimden Durbay Noyan'ın Abaka devrinde *Diyarbekir* valisi olduğunu biliyoruz. Durbay'ın, Buracu (بوراجو) ve onun da Dengiz adlı oğlu vardı. Durbay, *Tatar*'ın *Tutuklayut* (? تونقليوت) boyundan idi[29]. Yine aynı boydan (yani *Tutuklayut)* Abışka (Abuşğa)nın 1299 1304 yılları arasında *Anadolu* ordusu kumandanlığında bulunduğunu görmüştük. Abışka Sali Noyan'ın oğlu olup bu ailenin yurdunun *Horasan*'da olduğunu biliyoruz.

Arğun Han zamanında ileri gelen merkez emîrlerinden biri de *Ku'in Tatar* (Kara Tatar)dan *Kuhistan*'lı Doğan idi. Doğan'ın akrabasından Mulay da Gazan Han devrinde *Diyarbekir* vâliliği yapmıştı. Fakat *Anadolu*'da *Tatarlar*'ın bu boyunu temsil eden, görmüş olduğumuz gibi, Samağar Noyan ile oğulları olmuşlardır. Bunlardan başka *Anadolu*'da *Çağan Tatar* (Ak Tatar)'dan da bazı beğler bulunmuşlardır. Bunlar 1277 de binbaşı olarak *Elbistan* savaşına katılan Girey ve kardeşi Tuladay[30] ile Gazan ve Ulcaytu devrinde *Malatya - Harput* bölgesi beği olan Kür Buğa idiler[31]. Görülüyorki *Anadolu*'da yaşamış veya vazife ile bulunmuş *Tatar* eline mensup birçok beğ vardır.

6 — *Kireyit:* Bu elden *Anadolu*'da İci Tutğavul[32], İrincin, hattâ belki Buğday Yarğucu[33] ve Taycu[34] *Anadolu*'da bulunmuşlardır. Osman Beğ zamanında *Kütahya - Eski Şehir* bölgesinde yaşadığını gördüğümüz *Çavdar Tatarı*'nın adını, *Kireyit* Alinak

[29] Reşîdud-dîn, *Moskova*, s. 186; *Bakû*, s. 102.

[30] Cece Oğlu'nun vakfiyesinde geçen Girey (s. 192) o yıllarda *Anadolu*'da bulunan binbaşı Girey olacaktır. 1292 yılında yine *Anadolu*'daki binbaşılardan Girey (Aksarayî, s. 172, 173, 175), arada epeyce bir zaman olmasına rağmen, aynı şahıs olabilir. Yine aynı vakfiye'deki Tuladay da (s. 215) Girey'in kardeşi olsa gerektir.

[31] Cece Oğlu vakfiyesinde Samağar Noyan'ın nökerlerinden olarak, Kür Buğa adı geçiyor (s. 194).

[32] İci Tutğavul *Kireyitler*'in *Tuma*'ut boyundan olup, 1288 yılında iki idarî bölgeye ayrılan *Türkiye*'nin *Kayseri*'den uçlara kadar olan kısmının emîri idi. (Aksarayî, s. 154). Geyhatu ilhan olunca Tuğaçar'ın tümenini İci Tutğavul'a vermişti (Vassaf, *Bombay*, s. 260).

[33] Buğday 1291 yılında Sahib Ahmed-i Lâkuşî ile *Anadolu*'ya gelmişti. Kendisine eyâlet memuriyeti verilmişti ki, bu memuriyet, vergilerin tahsiline, mahsul ve hayvanların toplanmasına nezaretle mükellef idi. Buğday her ne kadar yarğucı unvanını taşımakta ise de, halka merhametsizce davranmıştır (Aksarayî, s. 156-159).

[34] Taycu, *İncu* denilen ilhan'a ait arazinin idaresi için Geyhatu tarafından *Anadolu*'ya gönderilmişti (Aksarayî, s. 180-184).

Noyan'ın oğullarından Çavdar'dan aldığına evvelce işaret edilmişti[35].

7 — *Kurulas:* Baycu ile birlikte *Anadolu*'ya gelen Yisa'ur (Yasavur) Noyan oğlu Hoca Noyan'ın oğullarının *Anadolu*'da yaşadıkları üzerinde bilgiye sahip değiliz.

8 — *Uryañgat* (اوريانكقت) Celme Uha ve Sübedey gibi, Cengiz Han'ın en ünlü kumandanlarının bu boya mensup olduklarını biliyoruz. XIV. yüzyılın başlarında binbaşılardan Sarban (ساربان), Nârin Ahmed ve Kara'una Çoban, Celme'nin neslinden idiler.

Timur Buka Baverci de Sübedey'in oğlu olup, Temür Buka'nın Bayıtmış, Künçek ve Kutluğ Hoca adlı oğulları ile Bayancar, Bayandar, Köke İlge ve هرقاسون (ارقاسون) adlı akrabaları vardı. Bunlardan Bayancar'ın 1299 yılında Gazan Han tarafından *Anadolu* ordusu kumandanlığına tayin edildiği, fakat Baycu'nun torunu Sülemiş tarafından öldürüldüğünden bahsedilmişti. Yine Osman Beğ zamanında görülen *Bayancar Tatarı*'nın adını, bu beğden aldığına hükmedilebilir. Yukarıda adı geçen Köke İlge oğlu Herkasun(?) tümenbaşılarından olup, 1277 yılında, Konğurtay'ın maiyyetinde *Anadolu*'ya gelmişti. Cece Oğlu'nun vakfiyesinde geçen Uryangiday'ın da[36] taşıdığı addan, bu boya mensup olduğu muhakkaktır.

9 — *Suldus* (z): Bilhassa Çoban oğlu Demirtaş'ın vâliliği dolayısiyle *Suldus*lar'dan bir topluluğun *Anadolu*'ya geldiğine ihtimal verilebilir.

10 — *Arulat* (Arlat): Cece Oğlu'nun vakfiyesindeki[37] şâhitler arasında rütbesi gösterilmeyen Tülek adlı bir şahıs vardır. Bu Tülek, Cengiz Han'ın en büyük beğlerinden Bo'urcu (Boğurcu) Noyan'ın akrabasından Tulek (تولك) olabilir[38]. XIV. yüzyılın

[35] Cece Oğlu vakfiyesinde Cirkin Noyan'ın adı geçiyor (s. 186). Bu beğin, A. Temir'in de dediği gibi, *Kireyitler*'in bu adadaki boyuna mensup olması muhtemeldir.

[36] s. 218.

[37] s. 215.

[38] Reşîdüd-dîn, *Moskova*, s. 431. Tülek 1295 de yeni hükümdar olan Gazan'a karşı cephe alan Hülegü'nün torunlarından Yaşmut oğlu Söke'nin tarafdarları arasında bulunduğu için öldürülmüştü (Reşîdüd-dîn, *Bakû*, s. 305, 306).

ikinci yarısında *Anadolu*'daki *Moğol* boylarından Tüle'nin de (تولە، تولا، طولا), bu *Moğol* beğinin adını taşıması imkânsız değildir.

11 — *Menkut:* Ulcaytu devrinde *Anadolu*'daki *Moğol* kumandanlarından Kazancuk'un, Menkut Kutluğ Şah Noyan'ın oğlu olması ihtimalinden evvelce bahs edilmişti.

12 — *Suğanut:* Bu boydan meşhur Tuğaçar Noyan'ın 1295 yılında Gazan tarafından *Anadolu* ordusu kumandanlığına tayin edilip orada öldürtüldüğü evvelce kaydedildiği gibi, amcası oğlu Bularğı'nın da Ulcaytu devrinde *Anadolu*'ya geldiği ve *Ermeni* kıralının ülkesine akın yaparak kıralı öldürdüğü ve kendisinin de *İlhan* tarafından aynı âkıbete uğratıldığı anlatılmıştı.

13 — *Uyğur:* XIV. yüzyıldan önce, *Anadolu*'daki *Moğollar* arasında *Uygurlar*'a mensup beğlerin bulunup bulunmadığı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kurumışı ve İrincin'in 1319 yılında ayaklanmaları üzerine, *Anadolu*'da Demirtaş'a karşı harekete geçen beğlerin ileri gelenleri arasında *Uyğur* Esen Kutluğ Beğ'in kardeşi Kür Buğa da bulunuyordu. Ayaklanmanın muvaffak olamamasından dolayı Kür Buğa arkadaşları ile birlikte Demirtaş tarafından öldürülmüştü. 1329 yılında Esen Kutluğ'un oğlu Mahmud *Anadolu* ordusu kumandanlığına tayin edilmişti. Uyğur Eret'ne'ye gelince, onu, evvelce bahsedildiği gibi, ilk önce Demirtaş'ın buyruğundaki beğlerden biri olarak görmekteyiz.

İran'da olduğu gibi, *Doğu ve Güney - Doğu Anadolu*'daki pek çok türkçe yer adları da *Moğol* devrinden itibaren görülmektedir: *Ala Dağ*, *Min Göl* (Bin Göl), *Bulanık* ve diğer bazıları. *Doğu Anadolu*'da bugün de yaşayan bu yer adlarına *Sutay Sazlığı*, *Sutay Gediği*[39] (her ikisi de *Ahlat*'ın takriben 15 kilometre kuzey doğusunda), *Tatar Gazi*, *Tatar Düzü*, *Tatar Yazısı*, *Kara Hasan* (bunların hepsi *Malazgirt* bölgesinde), gibi yer adları ilâve edilebilir. *Orta Anadolu*'da bilhassa *Sivas*, *Tokat*, *Amasya*, *Çorum*, *Yozgat*, *Kır Şehir* ve *Ankara* bölgelerinde *Moğollar*'a ait birçok yer adı bulunabileceği[40] ve bu konuda, tahrir defterlerine de dayanılarak yapılacak bir araştırmanın ilgi çekici sonuçlar vereceği muhakkaktır.

[39] Mahallî söyleniş, *Sutey Sazlığı*, *Sutey Gediği* şeklindedir.

[40] Meselâ adı geçen bölgelerde dar ve uzun vâdilere *öz* denilmektedir ki, bunun *Moğol* devrinin bir hâtırası olduğunu sanıyoruz. XIV. yüzyılın ikinci yarısında *Ankara*'nın takriben 15 kilometre kuzey batısındaki *Mürted ovası*'nda *Moğollar*'dan bir bölüğün oturmakta olduğundan evvelce bahs edilmişti. Ovanın, adını

NETİCELER

840 yılında, merkezi *Orhun* bölgesinde olan *Uygur* devletinin yıkılması, bilindiği gibi, *Türk* âlemi için bir felâket olmuştur. *Uyğur* devletini yıkan *Kırğızlar moğolca* konuşan kavimlerin hücumlarına karşı duramayarak bu eski *Türk* yurdunun ebediyen elden çıkmasına sebeb oldular. Bu hâdise sonucunda batıya kaymış olan *Türk* âlemi, XII. yüzyılda öyle zayıf bir durumda bulunuyordu ki, *Çin*'den kovulmuş olan *Hıtaylar Türkistan*'a gelib oranın siyâsî hâkimiyetini ellerine geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Fakat bu, *Türk* âleminin kavmî çehresinde görünür değişiklikler yapmadı. Buna karşılık Cengiz Han idaresindeki *Moğollar*'ın batıdaki fetihleri *Türk* âleminin kavmî yapısını kökünden yıktı. *Uyğur*, *Karluk*, *Kıpçak* (onların kardeşleri *Kañlı* ve *Yimek*'ler) ve diğer *Türk* kavimleri parçalanıp, *Moğol* uluslarının kalabalık alt tabakasını *(Kara Kamuğ*, *Karacu*, *Unağan Boğol)* teşkil ettiler. Bunların başındaki *Moğollar* her ne kadar zamanla *türkleştiler* ise de, siyasî geleneklerini kuvvetle muhafaza ederek, üstünlüklerini daima ellerinde tuttular.

Moğollar'ın *İslâm* âleminde açtıkları yaralar zamanla tedavi edilebildi. Yalnız *Irak*, siyasî ve kültür üstünlüğünü ebediyen kayb etti. Siyasî ve kültür üstünlüğü *Memlûk Türkleri* sayesinde *Mısır* ve *Suriye*'ye geçti.

Anadolu'ya gelince, bu ülke *Selçuklu* hükümdarlarının gayretleri sayesinde büyük bir medenî gelişme içerisinde bulunuyordu. Bu gelişme, yakın bir gelecekte, *İslâm* âleminin siyasî ve medenî üstünlüğünün bu ülkeye geçeceğini gösteren bir mahiyet ve istikamete idi. *Moğol* istilâsı bu gelişmeyi yalnız durdurmakla kalmayıp, aynı zamanda onun mahv olmasına da sebeb oldu. *Orta Anadolu* XV. yüzyıldan itibaren yeniden gelişmeye doğru yönelebildi ise de, ne burası, ne de

(eski eserlerde: مرتد) bir *Moğol* beğinden almış olması hatıra geliyor. Gerçekten Gazan ve Ulcaytu'nun beğlerbeği Menkut Kutluğ Şah'ın akrabasından Mürted (مرتد) adlı bir beğ tanıyoruz ki, bu beğ Gazan Han'ın 1299 yılındaki Suriye seferinde bulunmuştur (Reşîdud-dîn *Moskova*, s. 510; Bakû, s. 335). Hattâ Esen Boğa hava alanının da adını bir Moğol beyinden almış olması muhtemeldir. Şimdi Ankara'nın semtlerinden biri olan *Mamak* için de aynı şey söylenebilir. XVI. yüzyılda Yozğat vilâyetinin batı yöresi *Baltı* adıyle anılıyordu. Bu adın, Moğol beğlerinden Baltu ile ilgisi olması imkânsız değildir. Baltu'nun ise buralarda oturduğu bilinmektedir.

Doğu ve Güney-Doğu bölgeleri hiçbir zaman eski gelişmiş durumlarını kazanamadılar.

Bütün bunlara mukabil *Moğol* istilâsının *Türklük* bakımından mühim müsbet neticeleri de olmuştur. Bu, bir cümle ile ifade etmek istenir ise denilebilir ki, "*Moğollar Yakın Doğu* veya *Ön Asya Türklüğünü* maddeten ve manen güçlendirmişlerdir. *Moğol* istilâsından önce *Sir Derya (Seyhun)*, *Mâverau'n-nehr*, *Harizm*, *Horasan* ve *Âzerbaycan*'da yaşayan kalabalık *Türkmen* toplulukları, bu istilânın önünden kaçarak *Anadolu*'ya geldiler. Bunların gelişi *Anadolu Türklüğünü* her bakımdan kuvvetlendirdi. Öyle ki, ülkenin kavmî çehresi ve manevî havası *Türklük* lehine kat'î şeklini aldı. *Türkiye*'nin daha önce fethedilmeyen bölgeleri de bu yeni gelenlerin yardımları veya doğrudan doğruya onlar sayesinde feth ve iskân edildi.

Moğollar, aynı zamanda, evvelce temas edildiği üzere, beraberlerinde *Uygur*, *Kıpçak* ve diğer *Türk* kavimlerine mensup çok sayıda bir halk getirmişlerdi ki, *Moğollar*'ın *türkleşmesinde* en mühim rolü bu *Türkler* oynamışlardır. Görmüş olduğumuz gibi, *Yakın Doğu*'ya bizzat *moğolca* konuşan unsurun seçkin bir topluluğu da gelmiştir. Bu seçkin unsur arasında Cengiz Han'ın, Bo'urcu (Boğurcu), Celme Uha, Sübedey, Cebe ve Kubilay gibi en muteber kumandanlarının oğul veya torunları, *Kireyit* ve diğer kavimlerin başındaki hânedanların çocukları vardı. Hülâsa Altay ile Boyur Navur arasındaki *Moğol* âleminin mühim ve seçkin bir bölüğü, her şeyi ile *Yakın Doğu*'ya gelmişti. Bu *Moğol* ve *Türk* unsuru, şüphesiz *Yakın Doğu Türklüğünü* kuvvetli bir şekilde takviye etmiştir.

Moğollar, yine evvelce belirtildiği gibi, yerlilere muhtaç olmayacak şekilde mükemmel bir askerî ve mülkî teşkilâta sahib olarak gelmişlerdi. Aralarında, ekserisini *Uygur Türkleri*'nin teşkil ettiği,bir aydınlar zümresi de vardı. Bu aydınlar zümresi başlıca din adamları *(bahşi)*, mülkî memur *(bitikçi)*, tabib *(otacı)* gibi muhtelif meslekle re mensub idiler. *Moğollar*'ın, kalabalık bir unsur, mükemmel bir askerî, mülkî teşkilâta, aydınlar zümresine ve her türlü gelenek ve müesseselere sahib olarak gelmeleri ile *Orta Asya* kültür atmosferi, sadece *İran*'da değil, *Anadolu* ve *Arab* ülkelerinde bile tesirini hissettiren -*Şah nâme* unsurlarının da bulunduğu- kuvvetli *Fars* kültür havasının yerini aldı.

Orta Asya kültürü, *İran*'da varlığını uzun asırlar kuvvetle devam ettirdikten başka, tesirini bilhassa *Mısır* ve *Suriye*'nin hâkimleri *Memlûk Türkleri* üzerinde de gösterdi. *Memlûkler Moğollar*'a çok değer veriyorlardı. Esasen *Arab* müellifleri onları birbirinden farklı saymıyorlardı. Meşhûr müverrih Ebu Şâme, 1260 yılında *Ayn Câlut* savaşında *Memlûkler*'in *Moğollar*'ı yenmesi münasebetiyle, "*akreb etmez akrabanın akrabaya ettiğin*" şeklinde bir söz söylemişti. *Moğollar*'ın getirdiği *Orta Asya* kültürü *Anadolu*'da tesirsiz kalmadı. *Oğuzlar*'a ait destanları okuyan ozanlara, *Moğollar*'ın ve onların her hususta mukallidi olan *Memlûkler*'in değer verdiklerini biliyoruz. *Câmiu't-tevârih*'de *Oğuzlar*'a mühim bir yer verilmesi de bu husus ile çok yakından ilgilidir. Hattâ *Dede Korkut destanlarının* yazılmasını bile bu atmosfere ve dolayısıyle onu getiren *Moğollar*'a borçlu olduğumuzu bu münasebetle hatırlatmak isteriz. *Türkmen* hânedanlarının bu bakımdan *Câmiu't-tevârih*'e nasıl yakın bir ilgi gösterdikleri de malûmdur. Yine bu *Türkmen* hânedanlarının başında bulundukları devletlerin teşkilâtlarında, muhtelif nisbetlerde olmak üzere, *Moğol* teşkilâtının ve geleneklerinin tesiri görülmektedir.

Makalede, yazılanlardan anlaşılacağı üzere, *Moğollar*'ın *Türkiye*'de sevilmeleri beklenemezdi. Onların torunları olan *Müslüman* ve bazı bakımdan *Türkmen*leşmiş *Kara Tatarlar*'a karşı da aynı his beslenmiştir. Çünkü *Müslüman* olmak ve *Türkmenleşmek* (tabiî dil ve yüz şekli bakımlarından) onların davranışlarında esaslı bir değişiklik yapmamıştı. Yağmacılık yaparak olca (ganimet) elde etmek, çöl *Arabları* gibi, onlar nezdinde de halâ biricik ülkü idi. *Kara Tatarlar*'ın hükümdarlara karşı olan tutumları daima menfaatlarına göre olmuş ve bununla ilgili olarak umumiyetle kuvvetli olanların yanında yer almışlardı; *Ankara* savaşında Timur'un tarafına geçmeleri bu hususla izah edilebilir. Eski müelliflerin savaşın kaybedilmesinde onların, baş sorumlu olduklarına dair sözlerini tasdik etmek, sanırız ki, güçtür.

Kara Tatarlar'ın eski yaşayış ve davranışlarını devam ettirmeleri, ve hattâ hiyanetleri, yukarda anlatılan âkıbetlerini hazırlamıştır. Bütün bunlara rağmen *Kara Tatarlar*'ın *Türkistan*'a göçürülmesi, şüphesiz *Türkiye Türklüğü* için mühim bir kayıb olmuştur. Timur bununla iktifa etmeyerek *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Acem*'den de, her devirde insan ihraç eden *Türkistan*'a göçebe *Türk* halkı göçürmüştü. Oğlu Şahruh'un da *Âzerbaycan* seferleri dolayısiyle bu bölgeden *Horasan*'a on bin

Türkmen evi göçürdüğünü biliyoruz. Bu sebeple Timur'un seferlerinin bu bakımdan da zararlı neticeler verdiğini söylemek lâzımdır.

Kara Tatarlar'ın göçürülmesi ile *Orta Anadolu*'da boşalan yerler, *Türkiye* tarihinin her devrinde olduğu gibi, gecikmeksizin, *Türkmenler* tarafından dolduruldu. Bu *Türkmenler* güneyden gelmişlerdi.

İç İl ve *Çukur Ova*'dan gelen oymaklar, *Niğde* ve *Kır Şehir*'den itibaren *Karaman ili*'ndeki boş yerlerde, *Maraş - Kars (Kadirli)* bölgesindeki *Dulgadırlı ulusu* ile *Haleb Türkmenleri*'ne mensub oymaklar da *Kayseri - Sivas, Yozgat* ve *Ankara* bölgesinde yurd tutarak *Orta Anadolu* bozkırının ıssız kalmış yerlerini şenlendirdiler.